

GRASTYÁN- FÜZETEK 4 .

SZERKESZTETTE:
KOVÁCS TIBOR
VÖRÖS ZSOLT
RAB VIRÁG

GRASTYÁN- FÜZETEK 4.

Szerkesztette:

KOVÁCS TIBOR
VÖRÖS ZSOLT
RAB VIRÁG

PTE Grastyán Endre Szakkollégium
Pécs, 2025

Cím
Grastyán-füzetek 4.

Kiadó
PTE Grastyán Endre Szakkollégium
7634, Pécs Rácvárosi út 70. • +36 20 533 6650
grastyan@gmail.com • grastyan.pte.hu

Szerkesztők
Kovács Tibor
Vörös Zsolt
Rab Virág

Lektorok
Bánkuti Gábor
Bigazzi Sára
Kovács Dániel László
Nagy Borbála
Nagy Mariann
Rab Virág
Vörös Zsolt

Tördelő-szerkesztő
Palanca Gábor

Nyomdai munkák
Kontraszt Plusz Kft. • www.kontraszt.hu
A kötet megjelenésére az NTP- SZKOLL-22-0048
„Értékeink a változó világban” című projektprogram keretében került sor.
ISSN 2939-7367 (nyomtatott kiadvány)
ISSN 2939-7510 (online kiadvány)
Pécs, 2025

Pécsi Tudományegyetem
1367

A Pécsi Tudományegyetem
Hallgatói Szolgáltatási Központ
támogatásával

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
BOGNÁR ZOLTÁN	
Politikai aktivitás és szélsőségek Siófokon	7
BÖDŐ KRISZTIÁN	
Keresd a nagyapát?	21
KOVÁCS TIBOR	
A Képző és Iparművészek Szövetségének Baranya Megyei Munkacsoportja az egyszemélyes vezetés időszakában	41
TÜSKE BÍBORKA SÁRA	
„Otthon Érzelmi Alaprajz”	55
VÖRÖS ZSOLT	
Megismerni egy ismeretlent.....	73
ZAB TAMÁS LÓRÁND	
Hogyan írjuk meg a hatalom komplex társadalomtörténetét? ...	85
ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA	
Adalékok az Első Magyar Fészekodúgyár történetéhez	97
ZSÍROS ÁDÁM	
Vörösök a fehérek ellen, hadifogoly szemmel.....	115
A SZERZŐKRŐL	133

ELŐSZÓ

A PTE Grastyán Endre Szakkollégium 2022-ben indította útjára a Grastyán-füzeteket azzal a szándékkal, hogy tagjai kutatási eredményeinek bemutatásán keresztül ösztönözze az együtt gondolkodást, s támogassa a hallgatók tudományos pályára való felkészülését. Azóta három kötet jelent meg, és mindhárom tanúsítja: valódi tudományos teljesítmény csak közös munkából és párbeszédből születhet.

Az olvasó a Szakkollégium „Tanuljunk egymástól!” elnevezésű konferencia-sorozatának legutóbb elhangzott előadásaiból láthat válogatást. A 4. kötet lenyomata annak, hogy a szakkollégiumi tevékenységek miként járulnak hozzá a hallgatói kutatások elmélyítéséhez. Másrészt azt is megmutatja, hogy a kutatás nem csupán eredmények, hanem kérdések, útkeresések és dilemmák sorozata. A mostani tanulmányok is erről tanúskodnak: a dolgozatok szerzői nemcsak tudományos megállapításokat osztanak meg, hanem gondolkodásra hívnak, vitára ösztönöznek, kapcsolatokat keresnek más diszciplínákkal és más olvasókkal. Jellemzően nagyobb lélegzetű kutatások kisebb részkérdéseit, módszertani problémaköreit fejtik ki a kötet szerzői.

A Grastyán-füzetekben megjelenő írások a szakkollégium szakmai közösségének munkáját dokumentálják, s egyben nyitott meghívást is jelentenek mindazoknak, akik hisznek abban, hogy a tudomány akkor válik élővé, ha közös gondolkodás tárgyává tesszük. Bízunk benne, hogy a 4. kötet olvasóit is arra inspirálja, hogy ne csak befogadói, hanem alakítói is legyenek a tudományos párbeszédnek!

A szerkesztők

BOGNÁR ZOLTÁN

POLITIKAI AKTIVITÁS ÉS SZÉLSŐSÉGEK SIÓFOKON

Hogyan alakult a politikai élet a Balaton-parti településen a két világháború között? Siófokon a rendelkezésre álló források szerint a politika a második világháború végéig nem alkotott központi elemét a közösségi gondolkodásnak. A lakosságot látványosan nem érintették meg a különböző irányzatok változó szelei, nem volt élénk, de még pislákoló pártélet se nagyon, a szélsőséges gondolatok képviselőitől pedig kifejezetten távol tartotta magát a többség.

Mivel a témát korábban ebben a formában még nem dolgozták fel, ezért azt főleg levéltári forrásokra és részben a korabeli balatoni sajtóra támaszkodva lehet felderíteni. Ezek jellegük okán inkább a szélsőségekre voltak nagyobb figyelemmel (nyomozati iratok és sajtóhírek), de a választási adatok és az országgyűlési naplók adnak támpontokat a főáramlatokra vonatkozóan is. Kihívást jelentett a korszellemet magukon viselő kútfők felhasználása,¹ ezért elemzésemben azok adataira helyeztem nagyobb fókuszot és kevesebbet a magyarázataikra.

1918–1919

Korszakunkat tekintve az első világháború végétől indul jelen áttekintés. Az „elátkozott köztársaság” időszakából egy, a Szociáldemokrata Párt égisze alatt működő földmunkás szervezetről van tudomásunk, melyet Tóth István hozott létre. Ugyanez a Tóth István a Tanácsköztársaság idején előbb a helyi direktórium elnöke, majd a járási és megyei direktórium tagja, akit a Veszprém megyei választmány országgyűlési képviselőként delegált a Tanácsok

1 A források a Tanácsok országos gyűlésének naplójától, csendőri nyomozásokon keresztül a második világháborút követő eljárásokon át, a két világháború közti Siófokot egy baloldali kritikai perspektívából szemlélő tanulmánytól és a korabeli sajtó az uralkodó politikai körön kívüli eseményeket negatív szenzációként kezelő híréig széles spektrumot fognak át.

Országos Gyűlésébe.² Itt két alkalommal szólalt fel a helyiek védelmében, valamint javasolta Újpuszta és Töreki Siófokhoz csatolását.³ Ezen időszakról elég kevés információ maradt ránk, azonban azt tudni lehet, hogy haláleset, sem erőszakos cselekmény nem történt, a későbbi felelősségre vonásokból szintén az látható, hogy súlyos atrocitások nem voltak Siófokon. Pogány József július közepén történő megjelenése és itt tartózkodása alatt sem ragadt el a hév senkit, ezért elmondható, hogy a lakosság és új vezetése igyekezett megtalálni a *modus vivendi*-t, a szükségesnél pedig nem jobban felforgatni a község életét.⁴

Ugyanez jellemezte azt az időszakot is, amikor a Nemzeti Hadsereg itt tartózkodott. Éles vonalat kell vonni a különítményesek tevékenysége és a helyi lakosság hozzáállása között. Több atrocitást, halálesetet jegyeztek fel ebből az időszakból, melyek közül a legismertebb a csicsali kanyarban kivégzett mártírok esete, kegyetlenkedésekről szoltak a visszaemlékezések, melyek felderítése ma már a lehetetlennel határos, azonban az bizonyosnak látszik, hogy a lakosság a legcsekélyebb mértékben sem vette ki ezekből részét. Az áldozatok között egyetlen siófokit ismerünk, aki ráadásul névhasznosság áldozata lett, felmentése már csak halála után érkezett meg hóhéraihoz.⁵ Az persze felvethető, hogy miért nem akadályozták helyiek a különítményesek tevékenységét, de ismerve a körülményeket, miszerint az ország (még ha akkor oly kicsiny területének) központi hadserege és a legerősebb embernek tűnő vezére jelenlétében nem kecsegtetett volna sok sikerrel bármilyen vállalkozás is. A hangulatjelentések és későbbi visszaemlékezők szerint nem volt erre törekvés senkiben sem.

A lakosság és vezetése ezen álláspontját jól tükrözi az is, ahogyan a Tanácsköztársaság alatti tevékenységük miatt internált emberekkel törődtek. Egy kivételével (itt sem a kömmün, hanem

---

2 HU-MNL-SVL XXXV. 55. Siófoki mártírok gyűjtemény.

3 Tanácsok országos gyűlésének naplója 1919. I. kötet. 72–73, 166, 268.

4 Bognár 2022a, 190–192.

5 Uo. 194–201, 204.

Károlyi Mihály alatti tevékenysége okán) minden internált esetben a községi bíró vezetésével kérték elengedésüket, vállalva értük a felelősséget, a hatóságokhoz intézett kérelmekben megbánásukra és a családfenntartásban betöltött szerepükre hivatkoztak a község képviselői.⁶ A direktórium elnökét, Szűcs Menyhértet tartóztatták le egyedül, ám ez sem siófoki tevékenysége kapcsán történt, hanem a vád szerint Tamásiban akasztásoknál volt jelen, majd ezek megtörténtét közhírré tette Siófokon. Szűcs Menyhértet Horthy beavatkozására engedték el két alkalommal is. Bár egészsége megromlott, megbecsült tagja maradt a siófoki községnek, több alkalommal tagja a Siófoki Sport Club vezetőségének, az 1921-ben másodszor megalakuló Siófoki Református Fiókegyház hat presbiterének egyikévé választották, 1926-ban az általa szerveztett szilveszteri összejövetelek bevételeiből (és adakozásból) sikerül előteremteni a református imaház tornya megépítésének és harangja öntésének költségeit. Ezek jól mutatják, hogy aktív közösségi munkáját a lakosság is támogatta. 1935-ben az Országos Társadalombiztosító Intézet kerületi választmányi választásának egyik jelöltje – ezt ugyan akadt, aki szóvá tette, de egyéb következménye nem volt jelölésének. Egészen 1939-es haláláig aktívan dolgozott, jelentősebb megrendeléseket elnyerve, hirdetései még a harmincas évek végén is megjelentek a Balatoni Kurirban, így a források szerint nem érték komoly hátrányok a Horthy-korszakban.⁷

1919. november 12-én Nagyatádi Szabó István nagyszabású kisgazda gyűlést tartott Siófokon, melyen a környező járásokból ezres nagyságrendű tömeg gyűlt össze. A kerületi kormánybiztosság betiltotta ugyan a rendezvényt, de a főparancsnokság végül engedélyezte azt.⁸ A későbbiekben keringett egy legenda,

6 HU-MNL-VeVL V. 430. Elnöki iratok 1920–1928.

7 HU-ÁBT L 3.1.9. V-8943. Szűcs Menyhért névallomása; MNL-VeVL-V. 430. Elnöki iratok 1920–1928; Matyikó 1984. 33; Bartha 2008. 13–14, 16; Balatoni Kurir 1935. április 10., 3. évfolyam 15. szám, 7; hirdetések: Balatoni Kurir 1938–1939.

8 Karsai 1955. 219.

miszerint Nagyatádi ellen merényletet terveztek a gyűlésre utazása során. Nem ismert, hogy ennek volt-e valós alapja, a Nemzetgyűlésben elhangzott utalások szerint titkosszolgálati szálak sejlettek az ügy hátterében.⁹

A POLITIKAI TEVÉKENYSÉG HIÁNYA AZ 1920-AS ÉVEKBEN

A húszas évekből gyéren rendelkezésre álló forrásokból az rajzolódik ki, hogy semmilyen formában nem öltött testet politikai szélsőség a községben. Az elnöki iratok folyamatosan foglalkoznak a témával, de a községi vezetés megküldött nemleges válaszaiban minden alkalommal arról ad hírt, hogy a veszélyek, melyekre figyelmeztették őket nem jelentek meg a Balaton partján, még csak rossz hangulatról is ritkán adtak hírt. Nem tapasztaltak munkásmozgalmi tevékenységet, szervezkedést, agitálást, nem találkoztak röplapokkal, hangulatkeltéssel 1927-ig (eddig szólnak a vonatkozó iratok). Egyetlen jelentésben szerepel, hogy építő munkások szerettek volna gyűlést tartani, de engedély hiányában ez nem történt meg, valamint számontartottak öt Népszava előfizetőt, később 1925-ben két példányban a Magyar Ugar s a Rög járatását. 1927-ben az építőmunkások országos szakszervezetének fiókjáról adtak hírt, melyben két idősebb kőművesegéd mellett 16–24 éves fiatalok tömörültek, ám mivel tagdíjat nem fizettek, a vezetőség feloszlásukról gondolkodott, fél év múlva pedig már nem működött, tagjai legnagyobb része kilépett. A munkások a sztrájkalap javára nem engedtek át fizetésükből semmilyen összeget.¹⁰

POLITIKAI AKTIVISTÁK MEGJELENÉSE A HARMINCAS ÉVEK KÖZEPÉN

A gyakorlati politika a harmincas évek közepére szüremlett be Siófokra. Megelőző évekből nincsen tudomásunk pártszervezetekről, még a kormánypárt esetében sem.

9 Nemzetgyűlési Napló 1921. VII. kötet 373–374; XIII. kötet 374–378.

10 HU-MNL-VeVL V. 430. Elnöki iratok 1920–1928.

Az első források alapján megfogható jelenség 1933 nyarára datálható, amikor a Balatoni Kurir tudósítása szerint két nem helyi horogkeresztes agitátor próbálta rávenni az Országos Frontharcos Szövetség siófoki főcsoportját, hogy lépjen ki a szervezetből és csatlakozzon a horogkeresztesekhez. Jelinek László vezető tiszt ezt visszautasította, majd jelentette az esetet az országos vezetőségnek.¹¹

1934. május 6-án a Nemzeti Egység Pártjának siófoki választási rendezvényét¹² nyilasok zavarták meg közbekiabálásokkal, ahol egy látványos eseményre került sor, amikor egy alacsonyan szálló repülőgépből (melynek pilótája valószínűleg Festetics Sándor gróf volt) nyilaskereszt konfettit szórtak a jelenlévőkre.¹³

1935-ben a választási kampányban Gömbös Gyula korteskedett Siófokon nagy tömeg előtt.¹⁴ Ezen események inkább az országos politikai élet kivételéseiként jelentkeztek elsősorban.

Nemsokára néhány helyi lakos is aktív politikai tevékenységbe kezdett. A Magyar Nemzeti Szocialista (nyilaskeresztes) Párt megjelenése minden bizonnyal annak köszönhető, hogy vezére, Festetics Sándor az egészen közeli Dégen élt, 1935-ben képviselőjelöltje volt a választókerületnek, ahol végül mandátumot nyert.¹⁵ Érthető módon kampánya élénk volt a körzetben, ez pedig mozgósította híveit. Működésük a hatóságok figyelmét sem kerülte el, izraelita személyek üzleteire, magánházaira és fürdőtelepi panziókra, szállodákra kiragasztott röplapok („*Aki zsidónál vásárol a magyar faj gyilkosa*”, valamint „*Zsidótól ne vásárolj támogasd fajtádat!*”) kapcsán indítottak nyomozást ellenük. A nyári szezon kezdete előtt, kiemelt figyelmet kapott akciójuk, mint a nyári idegenforgalmat veszélyeztető cselekmény. Fontos kiemelni,

11 Balatoni Kurir 1933. augusztus 23., 1. évfolyam, 14.szám, 6.

12 A kormánypárt helyi működéséről nincsen információnk, ez év októberében viszont bizonyosan létezett ifjúsági csoportja, melynek vezetője a levették testneveléstanára, Drexler István volt. Balatoni Kurir 1934. október 31., 2. évfolyam, 44. szám, 6.

13 Balatoni Kurir 1934. május 9., 2. évfolyam, 19. szám, 2.

14 Balatoni Kurir 1935. április 3., 3. évfolyam, 14. szám, 7.

15 Négy évvel korábban még az Egységes Párt jelöltjeként nyert mandátumot. Hubai 2001. I. kötet 79.

hogy bár az országos sajtó gyakran foglalkozott az üdülőhely zsidó arculatával, a helyi lakosság semmilyen formában nem adta jelét bármilyen idegenellenességnek.¹⁶ A nyomozás szerint a falragaszok csak a kezdete lett volna egy további akciósorozatnak, mely a zsidó nyaralóközönség elriasztását célozta volna. A korábban ismeretlen atrocitásokkal azt szerették volna elérni, hogy Siófok a magyar középosztály és a mágánások nyaralóhelye legyen. A plakátokat nem helyben készítették, ismeretlen helyről kerültek a siófoki pártirodába, ahol 18–20 éves fiatalok vették fel őket, majd vitték kiragasztani. Az ügy kapcsán tíz embert gyanúsítottak meg a terjesztésben való részvétellel, mindannyian siófoki-balatonújhelyi illetőségűek és a párt tagjai voltak. A gyanúsítottak közül ketten ismerték el, hogy terjesztették az inkriminált lapokat, egyikük pedig megnevezett egy harmadik tagot. Fütyü István a szervezet helyi jegyzője szerint ezerhatszáz példányt kaptak a párt központjából. Az irodában csak négy uszító tartalmú lapot találtak, de a további házkutatások során előkerült még hatszáz darab. Eljárás végül a rölapok szerkesztése és kiadása kapcsán indult, sajtó útján elkövetett izgatás címén, Bódis Lajos, a párt helyi vezetője és egy budapesti nyomdász ellen. Az eljárás Fütyü István, a helyi pártszervezet jegyzőjének vallomása alapján indult, ezáltal alkalmassá vált a helyi sejt destabilizálására is. Bódis végül a „Zsidótól ne vásárolj...” kezdetű röpirat szerkesztését ismerte el, indítékaként 1919-es élményeit hozta fel és azzal védekezett, hogy célja a keresztények érdekében történő fellépés volt csupán.

Az ügy kapcsán keletkezett iratokból leszűrhetünk néhány többletinformációt a helyi pártszervezet összetételéről. A gyanúsítottak alapvetően fiatalok, 17 és 37 közötti férfiak voltak. A párt vezetője 27 éves, négy polgárit végzett, édesapja földjén gazdálkodott, jegyzője 36 éves és borbélyként dolgozott. Heten római katolikusok, hárman reformátusok. Hatan nőtlenek, négyen nők, hármójuknak voltak gyermekeik. Három földműves, egy

16 Matyikó 2000. 36–40.

gazdálkodó, egy napszámos, egy borbély, egy lakatostanonc, hár-mójuk esetében nem volt foglalkozás feltüntetve. Mindannyian vagyontalanok. Korábban mindegyikjük ellen folyt eljárás uszító tartalmú anyagok terjesztése kapcsán a megelőző évben.¹⁷

A rölapok kapcsán megismert személyekkel később nem ta-lálkozunk, politikai aktivitásuk (legalábbis Siófokon biztosan) rö-vid életűnek bizonyult. A párt helyi szervezetével még egy 1937-es iratban találkozunk, amiben, Hlatki Gyula és Egyén Károly felszólalását utasítja el az enyingi főszolgabíró, arra hivatkozva, hogy a november 14-re a Mauerer-vendéglőbe tervezett pártren-dezvényen lesz már elég felszólaló. A kérelmet felterjesztők közül Sós András¹⁸ neve tűnik fel csak az 1935-ös rölapok ügyiratá-ban.¹⁹ 1938-ban a párt ifjúsági csoportja táncestélyt tartott a Hoz-bor-vendéglőben, ahol a pártvezér szintén megjelent, de többet már nem találkozunk a szervezet tevékenységével.²⁰ Festetics az 1939-es választásokon alulmaradt a Magyar Élet Pártjának jelölt-jével szemben.²¹

BALOLDALI SZERVEZETI ÉLET

Nemsokára baloldali aktivitás mutatkozott a községben. 1936-ban ismét megpróbálkoztak az építőmunkások szakszervezeté-nek helyi csoportjának illegális megalakításával. Ennek érdeké-ben március 8-án ötvenen gyűltek össze a Joó-féle kocsmában. Az engedély nélküli gyűlést feljelentés követte. Egy hónap múlva már százötvenen tettek hitet a szakszervezet mellett. November 29-én ismét a Joó-kocsmában negyven fő előtt beszélt Szakasits Árpád,

17 HU-ÁBTL 3.1.6. P-1765.

18 Feltéve, ha elfogadjuk, hogy Soós András azonos a nyomozati iraton szereplő Sós Andrással.

19 HU-MNL-VeVL IV. 426. a. Enyingi járás főszolgabírájának, majd főjegyzőjének ira-tai (1901–1947). 3. doboz 5867/1937.

20 Balatoni Kurir 1938. február 9., 6. évfolyam, 6. szám, 3.

21 Érdekesség, hogy 1935-ös eredményéhez képest mindössze kilenc darab szavaza-tot veszített, ám a Magyar Élet Pártjának jelöltje több mint kétezerrel növelte a kor-mánypárti voksokat. Hubai 2001. I. kötet 108, 134.

akit a MÉMOSZ (Magyarországi Építőipari Munkások Országos Szövetsége) központjából küldtek a helyi csoport értekezletére. 1937. április 3-án százhárom fős tagságról tudósított a vezetőségválasztó taggyűlés. A rendezvényen Poch Józsefet választották elnöknek, Vent Károlyt²² alelnöknek, Nagy Miklóst jegyzőnek, Szűcs Jánost pénztárosnak. Május 2-ra szervezett értekezletüket az enyingi szolgabíró betiltotta, mondván a szezon előtti építkezéseken dolgozókat a gyűlés megzavarná, ami nem kívánatos. November 21-éről tudunk még egy gyűlésről, ahol harminc fő jelent meg, a későbbiekben nem ismeretes a szakszervezet sorsa.²³ 1938 és 1940 között a háborús előkészületek elleni izgatás címén több feljelentés érkezett a pécsi és veszprémi ügyészségre. Az első politikai alapú internálás a német megszállást követően történt meg.²⁴

EGY RÖPIRAT TÖRTÉNETE 1940-BÓL

1940 nyarának közepén érdekes eset borzolta a hatóságok kedélyét. Posta útján érkezett politikai röplapokat találtak július 28-án a Sió mellett a kikötőhöz vezető sétányon. Az egyik szemtanú két férfit látott beszélgetni egy padon a Sió közelében, majd mikor egy csendőr elment előttük, felpattantak és csomagjukat a padon hagyták. A 8 órai újságban háromfelé csomagolva százötz darab röplap lapult. Ugyanezen a napon a postán is érkezett hasonló tartalmú küldemény Friss Emil és Gyéressy Béla ügyvédek nevére, valamint Siófokról adtak fel Kukorelly György ügyvédnek, aki ekkor már Érsekújváron élt – ezeket még kézbesítés előtt lefoglalták, Zsembery Gyula vitte be őket a csendőrségre –, Kerényi Miklós szintén ügyvédnek Bácsalmásra és Lukin Sándor tanárnak Bajára, ezenkívül néhány további küldeményt, melyek címzettjeit a

22 Egyedül az ő későbbi politikai pályájáról tudunk, az egyébként kiváló labdarúgó az 1945-ben szeptemberében összeülő ideiglenes képviselőtestület tagja a Szocialdemokrata Párt színeiben. HU-MNL-VeVL V. 430. Siófok nagyközség iratai. Képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei, 1945. szeptember 17.

23 Andrassy 1989. 416–417.

24 Andrassy 1989. 417, 420.

postamester már nem tudta felidézni. Rajtuk kívül Balatonzamárdiból adtak fel csomagot ugyancsak a bajai tanárnak és Budapestre a Hacsek és Farkas fotóüzlet címére. Ez utóbbinak feladójaként egy balatonfüredi ügyvéd szerepelt, ám nem létező cím állt a borítékon és az ügyvéd is ismeretlen volt Füreden.

Tartalmát politikailag nehéz behatárolni – a hatóságok kommunistának könyvelték el, de az elég zavaros szövegű lap már a komolyságát illetően is vet fel kérdéseket. A nyomozás szerint készítői minimum tájékozatlanok voltak, mivel a korábban kivégzett Kun Béla nevével írták alá, továbbá egy platformra tereli a nemzetiszocialista, fasiszta és kommunista irányokat. Kétféle lapot foglaltak le:

„Ein Volk, ein Reich, ein Führer. Világ proletárai egyesüljenek Heil Sztalin, Heil Hitler! Magyar proletárok! Éljen a magyar népköztársaság!”

Fokozva az ideológiai eklektikát a röplapon szerepelt német sas, horogkereszt, sarló és kalapács is. A másik röplapon egyik oldalán cirill betűs írás, horogkereszt, Európa-térkép, sarló és kalapács, valamint római vesszőnyaláb míg a másik oldalon egy közlemény szerepelt, mely így kezdődött: *„Es lebe ewig das Neue Kreuz!”* majd eképpen végződött *„....régi szeretettel üdvözlöl és vár benneteket régi igazi vezérek Kun Béla”*. Mai szemmel ez az alkotás inkább tűnik paródiának, mint bármilyen komolyan vehető politikai iratnak. Szerzőit, készítőit és terjesztőit nem sikerült felderíteni, pedig a hatóságok azért komolyan vették a benne szereplő lózungok okán, alapos nyomozást folytattak, mely végül eredménytelenül zárult november végén. Ezt követően a begyűjtött röpiratokat megsemmisítették, ezért a nyomozati anyagokban sem maradt fent eredeti példányuk.²⁵

25 Érdekes párhuzamként kínálkozik egy 45 évvel későbbi eset, amikor ’56 emlékét élő röplap, váltott ki hasonló izgalmakat a hatóságokban. Ennek szövege már komolyan vehető volt, hasonlóképpen a kikötő szélesebb környezetében találták meg a lapokat, néhány emberen kívül senki sem olvashatta őket, készítőjét pedig komoly nyomozást követően sem sikerült megtalálni. Bognár 2022b, 329–330.

Az angol-francia érdekeltséget kizárták a vizsgálat során. A gyanúba keveredett személyekről semmi terhelőt nem találtak múltjukban és házkutatások, kihallgatások, utánajárások sem vezettek eredményre velük kapcsolatban. A csendőrnyomozók látókörébe került egy a balatonkiliti lengyel táborban élő menekült, akinél felmerült a gyanú, hogy az ungvári kémelhárító osztály megbízottja lenne, megfigyelő munkát végez, azonban esetében sem bukkantak semmilyen használható szálra.²⁶

1944

Helyi pártszervezetekről alig rendelkezünk információkkal, 1944-es feloszlatusuk viszont utal arra, hogy ekkor bizonyosan létezett a Kisgazdapártnak és a Szociáldemokrata Pártnak csoportja és működtek jobboldali sejtek is. Október végére csak a helyi hatalmat átvett Siófoki Hungarista Mozgalom és Nyilaskeresztes Párt működött a községben. Tagjai kevesen voltak, a helybéli emlékezők sem teszik többre létszámukat 20–30 főnél, zömmel munkakerülő emberek, akiket inkább a zsákmányszerzés vágya hajthatott, mintsem az ideológia. Előfordult köztük néhány ügyvéd, orvos és főrangú arisztokrata is. Az első nyilas községi vezetés tevékenységét sok kegyetlenség kísérte, amiért november 10-én leváltották őket, az ezt követő vezetés párhuzamba állítható a Tanácsköztársaság idejével – mentes volt az atrocitásoktól (ezt igazolja, hogy Verderits Lajos községvezetőt a szovjet bevonulást követően ugyan letartóztatták, de kihallgatása után elengedték).²⁷ Baloldali ellenállási mozgalom nem szerveződött a frontjárások közelében.²⁸ A frontok elvonultával élénk politikai élet indult meg Siófokon, de ez már egy új fejezet.

26 HU-ÁBTL 3.1.6. P-013; HU-MNL-BFL VII. 5.c 1940–8204.

27 HU-ÁBTL 2.2.1 I/14 operatív kartonok; HU-ÁBTL 3.1.9 V-137269; HU-ÁBTL 3.1.9. V-115011; Oláh 1999. 40; HU-MNL-VeVL XVII. 405. Enyingi Járási Igazoló Bizottság, 2. sz. doboz.

28 Andrassy Antal szerint a szovjet csapatok első bevonulása után megkezdődött a szociáldemokrata és a kommunista párt szervezetek alapjainak lerakása, ám az ebben résztvevő januárban kivégzettek özvegyei által benyújtott gondozási kérelmek elutasítása szerint ellenállási mozgalmak nem működtek Siófokon. Andrassy Antal ezen sorai sajnos hivatkozás nélküliek, forrása nem ismert. Andrassy 1989. 422; HU-MNL-VeVL IV. 403. a. Veszprém vármegye alispánjának iratai. 1872–1950. 98. doboz, 1690/1947.

VÁLASZTÁSOK ÉS KÉPVISELET

A lakosság pártszimpátiájáról nehéz képet alkotni. A korszak választásairól nincsenek községi adatok, csak az enyingi választókerületi adatokból lehet dolgozni. Mivel Siófok népességszámát tekintve nem számított meghatározónak a kerület választójogosultjaira nézve (bár a lakosság növekedésével természetesen súlya ugyancsak nőtt), így ezek nem tekinthetők mérvadónak. Arra mindenesetre alkalmasak, hogy lássuk, milyen választási lehetőségekkel rendelkeztek és kik képviselték őket a nemzet- és országgyűlésben.

1920-ban három kiskazda és egy ismeretlen pártállású jelölt közül Kovács János István nyert mandátumot. Ő két évvel később az Egységes Párt színeiben indult, azonban mindössze 19 százaléknyi szavazattal a harmadik lett további két Egységes párti jelölt mellett. A mandátumot Dréhr Imre nyerte ekkor el. 1926-ban Dréhr Imre újrázni tudott, ám ekkor nem volt ellenfele a kerületben. 1927-ben időközi választás következett, miután ismételt többséget kapott, mandátumáról lemondott. A szavazást Söpkéz Sándor nyerte, ismét ellenfél nélkül. 1931-ben Festetics Sándor jutott képviselői székhez az Egységes Párt színeiben, kiskazda ellenfelével szemben. 1935-ben ő is újrázni tudott – de ahogy fentebb szóba került – a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot képviselve immár. 1939-ben alulmaradt a Magyar Élet Pártját képviselő Inántszy Papp Elemérrel szemben. Erről a választásokról már párteredmények is születtek. Ezek nagyjából leképezik a képviselőjelöltek eredményeit: Magyar Élet Pártja 54,9 százalék és Festetics pártja 45,1 százalék. Az országos eredményekhez képest a Magyar Nemzeti Szocialista Párt szereplése jelent kuriózumot, amit, a pártvezér helyi kötődése erősített fel. 1935-ben az országosan elért 3,8 százalékkal még máshonnan is gyűjtött voksokat, míg 1939-ben az összes szavazat két harmadát az enyingi kerület adta.²⁹ Érdekesség, hogy

29 Hubai 2001. I. kötet 14, 19, 22, 37, 45, 60, 67, 71, 79, 87, 100, 108, 119, 125, 130, 134, III. kötet 454.

a Nemzetgyűlésben, majd a Képviselőházban Dréhr Imre és Söpke Sándor néhány bekiabálásán kívül semmilyen siófoki ügyben nincs nyoma a kerület képviselőinek felszólalásáról.³⁰

Bár Siófokon számos tekintetben rengeteg változás zajlott le a két világháború közötti időszakban, társadalmi, infrastrukturális szinteken és a szellemi életet tekintve is lépést tartott a kor lüktetésével, a politikai áramlatok nemigen jutottak közel az emberekhez, nem találtak táptalajra a szélsőségek, de még a fősodor aktivitása sem mozgatta meg az embereket a Balaton partján. Jelen tanulmányban ismertetett tevékenységek többségével a lakosság jó része valószínűsíthetően nem nagyon találkozott, így bár a harmincas évektől már felmutatható néhány jelenség, de ezek marginálisak maradtak.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (HU-ÁBTL)

2.2.1 I/14 operatív kartonok (Verderits Lajos, Frivalszky Rudolf)

P-013 Politikai röplap Siófokon.

3.1.6. P-1765 1936-os nyilas falragaszok ügyében keletkezett iratok.

3.1.9. V-8943 Magasházy László vizsgálati dosszié.

3.1.9. V-115011 Verderits Lajos vizsgálati dosszié

3.1.9 V-137269 Takács Sándor és társa vizsgálati dosszié.

Magyar Nemzeti Levéltár Budapest Főváros Levéltára (HU-MNL-BFL)

VII. 5.c 1940-8204. Siófok. 1940 július 28. Az Ein Volk, ein Reich, ein Führer! Világ proletárjai egyesüljete! Heil Stalin! Heil Hitler! Kezdetű röpirat elkobzását és megsemmisítését elrendelő ítélet

Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (HU-MNL-SVL)

XXXV.55. MSZMP Archívum tematikus gyűjtemény: Egyes témákkal és eseményekkel kapcsolatos iratok és egyéb dokumentumok. Siófoki mártírok gyűjtemény.

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (HU-MNL-VeVL)

IV. 403. a. Veszprém vármegye alispánjának iratai. 1872–1950. 98. doboz.

IV. 426. a. Enyingi járás főszolgabírájának, majd főjegyzőjének iratai (1901-1947). 3. doboz.

30 Nemzetgyűlési napló és képviselőházi naplók.

- V. 430. Elnöki iratok. 1920–1928.
V. 430. Siófok nagyközség iratai.
XVII. 405. Enyingi Járási Igazoló Bizottság.
Tanácsok országos gyűlésének naplója 1919.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/ (Utolsó letöltés: 2025. 03. 16.)
Nemzetgyűlési Napló 1920–1926.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/ (Utolsó letöltés: 2025. 03. 16.)
Képviselőházi naplók 1927–1944.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_dokumentumok/ (Utolsó letöltés: 2025. 03. 16.)

FELHASZNÁLT SAJTÓ

Balatoni Kurir (1933–1935; 1938–1939)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrássy 1989 = Andrássy Antal: *Siófok 1919 és 1945 között*. In: *Siófok – Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. KANYAR József. Városi Tanács Siófok, 1989. 381–442.
- Bartha 2008 = BARTHA Béla: *A Siófoki Református Egyházközség története a kezdetektől napjainkig*. (Kézirat [szakdolgozat]) Debrecen, 2008.
- Bognár 2022a = BOGNÁR Zoltán: *Adalékok Siófok 1919-es történetéhez*. In: *Siófok – XX. századi történetek*. Szerk. Uő. Magánkiadás Siófok, 2022. 189–205.
- Bognár 2022b = BOGNÁR Zoltán: *Egy forradalom hullámai a Balaton partján. 1956 Siófokon*. In: *Siófok – XX. századi történetek*. Szerk. Uő. Magánkiadás Siófok, 2022. 274–299.
- Hubai 2001 = HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza. 1920–2000. I–III. Napvilág Kiadó Budapest, 2001.*
- Karsai 1955 = KARSAI Elek: *A kormánybiztosok hatásköre és tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első hónapjaiban*. Levéltári Közlemények 26. (1955) 1. sz. 206–234.
- Matyikó 1984 = MATYIKÓ Sebestyén József: *Siófoki sporthistória. 1921–1945*. 1984. 33–34.
- Matyikó 2000 = MATYIKÓ Sebestyén József: *Zsidók Siófokon*. Ethnica Kiadó Debrecen, 2000.
- Oláh 1999 = OLÁH Vilmos: *Jaj a legyőzötteknek – Siófok fájó története 1944–45*. Magánkiadás Siófok, 1999.

ABSZTRAKT

Bognár Zoltán

POLITIKAI AKTIVITÁS ÉS SZÉLSŐSÉGEK SIÓFOKON

Miközben az országban élénk politikai élet zajlott, a második világháború végéig alacsony mértékű aktivitás jellemezte Siófokot ezen a téren. Különösnek tűnhet ez annak fényében, hogy a vizsgált korszakba beleesik a Tanácsköztársaság időszaka, Horthy Nemzeti Hadseregének jelenléte, majd a korszak végén a nyilas hatalomátvétel.

Írásom első harmadában főleg az 1919-es évben történetekre koncentrálok, míg a második harmadában először az kerül szóba, hogy miként szüremlettek be kezdetben külső aktorok által a különböző ideológiák, majd nyomon követem, miként próbált gyökeret verni a szélsőjobb és a baloldal a harmincas évek közepén – alig észrevehető sikerek mellett. A politikai akciók háttér-országába két különös röplap nyomán indított nyomozáson keresztül nyerhetünk bepillantást. A korszakot a nyilas hatalomátvétel zárja le, melynek két jól elkülöníthető rövid szakasza volt Siófokon. A politikai körképből nem hiányozhat a vizsgált időszak választási eredményeinek bemutatása és a választott képviselők Siófokhoz kapcsolódó országgyűlési tevékenységének (vagy annak hiányának) ismertetése.

Siófok két világháború közötti történetének ezen aspektusáról nem született még feldolgozás, néhány tanulmány egyes epizódjait érintette csupán, ezért átfogó áttekintése és ismeretlen történeteinek feldolgozása bőven mutat újdonságot. Forrásbázisát tekintve levéltári iratok, korabeli sajtóanyagok és a választási eredmények feldolgozására lehetséges építkezni.

Kulcsszavak: politika, szélsőségek, Siófok, röplapok, választások

BÖDŐ KRISZTIÁN
KERESD A NAGYAPÁT?

EÖTVÖS JÓZSEF ANYAI NAGYAPJA, BÁRÓ LILIEN JÓZSEF

HÁTTÉR¹

Báró Eötvös Józsefet – végakarátának megfelelően – 57 éves korában helyezték örök nyugalomra Ercsiben, a családi kriptában.² Abban a családi kriptában, amelyet éppen anyai nagyapja, báró Lilien József (1753-1828) számára építtetett 1828-ban felesége, Szapáry Julianna.³ A sokoldalú, művelt báró családtörténetét több ízben feltárták, politikai pályájáról, irodalmi alkotásairól tetemesnek nevezhető könyv és tanulmány látott napvilágot. Legutóbb az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat jelentette meg Eötvös Pepi – kommentárokkal ellátott – leveleit két kötetben.⁴ A báró gyermek-és ifjúkora szorosan kapcsolódott Ercsihez.⁵ A kiterjedt pusztákkal rendelkező uradalom a 18. század végétől egészen 1828-ig nagyapja birtokgazdálkodása alatt állt. Néhány elvétett, a 19. század közepe óta újra és újra átemelt félmondatok árulkodnak a titokzatos nagyapa kilétéről: német származású lovaskapitány, Ercsi haszonbérelője, kedvelte a gazdasági újításokat, konzervatív szellemű volt és jó viszonyt ápolt József nádorral.⁶ A hozzá kapcsolódó további ismeretek már a reformkor gazdaságtörténetét színezik, bár a 20. századig megjelent munkák források hiányában e tekintetben is csupán egy 19. századi leírásba

1 A kutatás és a tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium, Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretében valósult meg.

2 Pesti Napló 1871/22. évf. 30. szám (oldalszám nélkül)

3 CLAUDE – CSEH – POZSONYI 2007. 62.

4 Völgyesi Orsolya: Eötvös József Levelek I-II. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest, 2023.

5 SCHLETT 1987. 14–15.

6 Többek között ld.: KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855. 374, 378; Falk 1903. 209–210.

kapaszkodnak.⁷ Eötvös József – ahogy arra írásaiban is utalt – szoros kapcsolatban állt nagyapjával, aki jelentős hatást gyakorolt rá.⁸ Éppen ezért fontosnak tartjuk Lilién József, tágabb értelemben a Liliének történetét felvázolni. A tanulmány nemcsak a vásárosnaményi Eötvös család tekintetében releváns, hanem Lilién József gazdasági szerepe miatt is, hiszen úttörőnek és programadónak számított a racionális, üzemszerűen működő majorság kialakításában.⁹

A rendelkezésre álló forrásbázis meglehetősen töredékes. Lilién József után nem maradt fenn családi levéltár, legalábbis klasszikus értelemben vett, egodokumentumokat tartalmazó iratanyag, jöllehet az általa képviselt osztrák ág egészen 1906-ig élt Ausztriában.¹⁰ A Liliének azonban a középkor óta kollegiális alapon működő vállalkozó tevékenységet folytattak Észak-Rajna Vesztfáliában, így a werli levéltárban (*Stadtarchiv Werl*) feltárt források és a kizárólag ott őrzött szekunder források releváns adalékokkal szolgáltak számunkra.¹¹ Emellett természetesen a vonatkozó genealógiai munkákat is érdemben fel tudtuk használni.

WERL FÖTERÉTŐL BÉCS FÖTERÉIG

A Ruhr-vidék a mai napig jelentős gazdasági terület, ahol ipari arculatú városok egész sora kapaszkodik egymásba és amely városok már a középkorban is jelentős szereppel bírtak. Az ásványkincsekben gazdag területek polgárai élénk kereskedelmi-gazdasági tevékenységet folytattak, nemkülönben a

7 Az uradalmat elsőként 1853-ban mutatta be Korizmic László a Gazdasági Lapok V. számában, később ennek bővített változata jelent meg az 1855-ben kiadott Mezei gazdaság könyve című munkában.

8 KATUS 2021. 445.

9 Lilién gazdasági tevékenységéről ld.: MÉREI 1948. 50–54; BÖDŐ 2024. 61–74.

10 A kora újkor óta számos oldalág jött létre, a család egyes ágainak leszármazottjai ma is élnek. A tanulmányban az osztrák ágra fókuszálunk. NASCHENWENG 2020, 1006. A család leszármazását ld.: GOTHA 1852. 264–270.

11 Ezúton is köszönöm Michael Jolknak, a werli levéltár vezetőjének a segítséget az anyagok kiválogatásában.

Dortmundtól nem messze fekvő Werlben,¹² ahol a környező sólelőhelyek kiaknázása egyes patrícuscsaládok politikai és gazdasági felemelkedését alapozta meg. A tetemes sóforrások használata, a sólerakódások eléréséhez szükséges fúrás csak privilegizált családok számára volt lehetséges, akiket *Erbsälzerek*nek („örökletes sófőző”) neveztek.¹³ Ezt a privilégiumot és egyúttal a kiváltszott polgárcsaládokat 1246-ban említik először a források.¹⁴ A kiváltság örökíthető volt, természetesen csak házasságban született, katolikus fiú utódokra. A címet birtokló családok száma az évszázadok folyamán egyre csökkent, a 20. század óta és napjainkban csupán két ilyen família létezik, a *Papenek* és a *Lilienek*. A gyakran egymással is házasságot kötő patrícuscsaládok egyaránt konzerválták politikai szerepvállalásukat a városi élet irányításában és bővítették gazdasági térnyerésüket regionális szinten. A 18. század elejére politikai fölényük megingathatatlan volt, a városi tanács tagjainak a felét ők adták. A monopolizált sólelőhelyeket bővítették. 1652-től már nemcsak a Werl városfalán belül elhelyezkedő, hanem a városfalon kívül fekvő neuwerki sópárló házak is az Erbsälzerek adminisztrációja alá került. E két tényező konfliktust generált a város további patrícus vezetőivel és gazdasági érdekvédelmi szervezeteivel.¹⁵ Az egyre kiélezettebbé váló konfrontáció megoldását jelentette, hogy I. József császár 1708-ban lovagi rangot és birodalmi nemességet adományozott hét Erbsälzer családnak, köztük a Lilieneknek is.¹⁶ A birtokadományozás révén lehetőség adódott a földesúri tevékenységre, és kiváltak, kiléptek a város irányításából, azonban egyik Erbsälzer sem hagyott fel a vagyont biztosító vállalkozásaival.

12 Werl történetéhez ld.: MEHLER 1891.

13 Uo.

14 AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.5

15 Bővebben ld.: KLOCKE 1965.

16 PERTHES 1849. 252. Az immár „von” előnévvel rendelkező hét család a következő volt: v. Papen, v. Brandis, v. Mellin, v. Bendit, v. Crispen, v. Schüller [Schöler] és v. Lilien. LEDEBUR 1855. 28.

A Lilien nevet elsőként 1321-ben említik. Leszármazásukat teljes magabiztossággal azonban a 16. század utolsó harmadától tudjuk nyomon követni. *Johann v. Lilien* (meghalt 1580-ban) fia *II. Johann v. Lilien* volt, aki *Anna von Papennel* kötött házasságot, gyermekük, *Diedrich v. Lilien* két alkalommal kötött házasságot. Az első, *Marie von Kleinsorgennel* kötött házasságából született *III. Johann v. Lilien*. *Katharina von Brandisszal* kötött házasságából pedig *Hermann v. Lilien*. E két fiú két virágzó ág alapítói lettek.¹⁷ Tanulmányunk szempontjából az idősebb ág (áltere Linie) érdekes. Gerhard Franz és Johanna Clara Arendsberg gyermekeként született meg – éppen a család és a város között kibontakozó hatalmi harc idején – *Franz Michael Florenz von Lilien* (1696-1776),¹⁸ Eötvös József dédnagyapja. A város főterén álló Lilien-ház (*Das Lilien Haus*) Florenz születése előtt ugyan a tűz martalékává vált, mégis jelzi a család magas státuszát, hiszen a többi sófőző ilyen elhelyezkedésű ingatlannal nem rendelkezett.

1. kép A Lilien-ház¹⁹

17 PERTHES 1849. 253.

18 Másol: Franz Michael Florentin von Lilien. LEDEBUR 1855. 28.

19 Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 17.

Eötvös József dédapja élete végéig megtartotta az Erbsälzer címet, a levéltári iratanyag alapján egyértelműen kivette a részét a család werli és neuwerki vállalkozásaiból. Számtalan ingatlan mellé 1752-ben vásárolta meg a mesebelinek ható Borg-házat,²⁰ amely lovagi birtokként (*Rittergut*), udvarházként működött, jól lehet arról nem tanúskodnak a források, hogy egyetlen egyszer is megfordult volna itt, sőt még a vásárlást sem maga intézte, hanem *Vetter Caspar Theodor von Lilient* bízta meg az adásvétel lebonyolításával. A francia ízlés szerint átalakított kert és épületegyüttes egyértelműen reprezentációs célokat szolgált.²¹

2. kép A Borg-ház, ma Soest körzetben, Werl egyik területében, Budbergben található²²

Az itáliai eredetű, I. Miksa császártól postamesteri címet nyerő, I. Lipót császártól 1695-ben örökletes hercegi méltóságot szerző család neve egyet jelentett a birodalomban kiépülő magánkézben lévő postahálózattal, amely épp annyira biztosított vagyonszerzési lehetőséget a *Thurn und Taxis* háznak, mint amennyire hozzájárult a Habsburgok mozaikbirodalmának

20 LUDORFF 1905. 22.

21 A birtokot a földesúr távolléte miatt Caspar Theodor von Lilien igazgatta, majd rövid ideig haszonbérleményként adták ki. 1825-ig Florenz második házasságából született fia, Christoph von Lilien (1748–1825) birtokgazdálkodása alatt állt. PREISING 1967. 176.

22 Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 2.

összetartozásához infrastrukturális és kommunikációs szempontból.²³ *Franz Michael Florenz v. Lilien* szervezőképessége, investíciói (pl.: postakocsi bevezetése) és diplomáciai készsége révén a hercegi család titkos tanácsosává és a postahálózat általános igazgatójává (*General-Intendant der Posten*) vált.²⁴ Karrierje az 1740-es évek második felében ívelt fel, amikor a *Thurn und Taxis* család és a Habsburgok között viszály bontakozott ki. VI. Károly ugyan keresztülvitte a nőági öröklési törvényt (*Pragmatica Sancito*), halála után azonban egyértelművé vált, hogy ennek a fegyverek erejével kell érvényt szerezni. A katonai és diplomáciai manőverekben járatlan Mária Terézia ellen, a Habsburg-örökségért kirobbanó nemzetközi háborúban (1740-1748) *Alexander Ferdinand von Thurn und Taxis* a VII. Károly néven 1742-ben német-római császárrá koronázott bajor választófejedelemet, Károly Albertet támogatta, aki azonban 1745-ben meghalt, a császári címet pedig végül Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc nyerte el.²⁵ A Károly Albert pártolása miatt kompromittálódott Thurn und Taxis ház és a Habsburgok közötti békéltető tárgyalásokat Franz Michael Florenz bonyolította le. Diplomáciai tevékenységét személyes kvalitásai mellett két tényező miatt koronázta siker. Egyrészt a Habsburgoknak szükségük volt az osztrák postarendszer további fejlesztésére, másrészt Lilien ígéretet tett egy, a császári család céljait szolgáló kémhálózat kiépítésére.²⁶

Érdemeiért 1747-ben I. Ferenc német-római császár örökletes birodalmi bárói (*Reichsfreiherr*) rangra emelte, ugyanakkor a cím kiváltása 1756-ban történt meg.²⁷ A család címere a következőképpen néz ki: az ezüstpajzsot és benne fekvő három fekete lilomot széles, vörös és ezüstszínekben váltakozó, huszonkét részre osztott pajzsszegély veszi körül. A pajzs felett hétgyöngyös

23 Britannica, Thurn und Taxis postal system <https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

24 LANG 1815. 177

25 NIEDERHAUSER 1978. 115–117.

26 BERNSDORF 2020. 34.

27 LEDEBUR 1855. 28.

bároi korona látható, amelyen két koronás sisak áll. A jobb oldali sisak koronájából három fekete liliummal díszített, befelé fordult ezüst szárny, míg a bal oldali sisak koronájából ezüst és vörös színekkel felosztott szarvak emelkednek ki. A jobb oldali sisaktakaró fekete és vörös, a bal oldali vörös és ezüst. A pajzsot jobb oldalról egy ágaskodó, hátranéző aranyozott és vörös szárnyú griffmadár, bal oldalról pedig egy ágaskodó, hátranéző aranyozott oroszlán tartja, védelmezi.²⁸

3. kép A Lilien család bárói címere²⁹

28 GÖTTA 1853. 264.

29 AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.6

Franz Michael Florenz v. Lilien három alkalommal kötött házasságot. Első felesége *Christina Ludovica v. Schacht* lett, akitől négy gyermeke, három fia és egy lánya született. Míg a másod- és harmadszülött (Karl és Friedrich) fiai katonai pályán szereztek rangot,³⁰ addig a legidősebb fiú, a rézkarcokért lelkesedő *Alexander Ferdinand* 1742-ben született, és édesapja örököséként nemcsak a birodalmi és németalföldi postahálózat igazgatását vette át, hanem a *Thurn und Taxis ház* követévé, titkos tanácsadójává is vált, így a Lilienek kezében maradt a császári és a hercegi család közötti kapcsolattartás. Alexander két házasságából mindössze egyetlen fiú született 1780-ban, *Karl Wielhelm*.³¹ Második felesége a legmagasabb bécsi körökből származott, hiszen VI. Károly német-római császár és Mária Terézia titkos tanácsosának, a Titkos Kancellária titkárának, *Johann Christoph von Bartenstein* lányát,³² Maria Theresiát vette el 1747-ben, akitől egy lánya és két fia született. *Christoph* 1748-ban született, édesapja révén két birtok, a vesztfáliai Borg és Lahr (Laer) került a kezelésébe, illetve a nürnbergi posta igazgatójaként tevékenykedett. A másodszülött fiú, Christoph édestestvére, *Joseph*, teljes nevén *Joseph Georg Franz Xaver Michael v. Lilien* 1753. december 22-én született Bécsben.³³

Az arisztokrácia soraiba emelkedő család pozícióját mi sem jelzi jobban, minthogy Lilien a Hofburg közelében lévő főtéren (*Wien Am Hof*) vásárolt meg és alakíttatott ki rezidenciát. A ház a 18. században a legmagasabb lakóépületnek számított Bécsben,³⁴ az impozáns épület homlokzatán ma is jól láthatóak a családi címerben feltűnő liliomok.

30 Joseph v. Lilien féltestvére, Karl éppen abban az ezredben (*Dragoner-Regiments*) szolgált, amelynek tábornagya a stájer gazdaság előmozdításáért tevékenykedő Johann főherceg volt. FRANZ 1833. 31.

31 GOTH 1853. 267.

32 Bartenstein báró udvaron belüli pozícióját éppen a Pragmatica Sanctio elfogadtatásában játszott kulcsfontosságú szerepe növelte. Bartenstein gróf pályájáról röviden ld.: PEPER-WALLING 2009. 177, 180–183.

33 Uo. Franz Michael Florenz harmadik házasságát 1756-ban kötötte, felesége Maria Anna von Plittersdorff lett.

34 Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110, Bl. 23.

4. kép Wien Am Hof 7., 1912 ³⁵

BÉCSTŐL ERCSIIG

A Habsburg-udvar vonzásában megszülető Lilien József ifjúkoráról keveset tudunk. Különösen érdekes volt számunkra, hogy Michael Florenz mind a hat fiát a kapuit nemrégiben megnyitó lovagakadémiára, a Theresianumba küldte. Előfordult olyan év, amikor egyszerre három Lilien is tanult az intézményben.³⁶ Ez annyiban nem meglepő, hogy a birodalmi posta igazgatása csupán az elsőszülött fiú örökségévé válhatott, a többiek számára a katonai pálya maradt nyitva. A fenti tény egyúttal meglepő is.

³⁵ Bruno Reiffenstein (Fotograf), 1., Am Hof 7, 8, 9, 1912, Wien Museum Inv.-Nr. 37353, CC0 <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216/> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

³⁶ Elsőként Franz Michael Florenz első házasságából származó két, később katonai pályát bejáró fiai végeztek az intézetben (Karl 1751–1757, Friedrich 1751–1758), majd a legidősebb fia, Alexander (1759–1762). Második házasságából Christoph (1755–1763), végül harmadik házasságából Polycarp (1772–1774). GEMMEL – FLISCH-BACH 1880. 24, 25, 29, 32, 44.

A képzés roppant költséges volt, az éves tandíj összege 400-900 forint között mozgott. Ezt az összeget 1759 és 1762 között háromszorosan is meg kellett fizetnie.³⁷ Ha azt feltételezzük, hogy fiai oktatását „saját zsebből” fizette, bátran használhatjuk a Lilienekre a dúsgazdag jelzőt. Az intézmény korlátozott számban „ösz-töndíjas” helyeket is biztosított. Ha azt feltételezzük, hogy ilyen módon vettek részt az oktatásban, Florenz kivételesen jól pozícionálta magát az udvarban.

Lilien József mindenesetre 1760-tól 1771-ig, mintegy tizenegy évig volt a Collegium Theresianum tanítványa. Lovagi esküjét 1771-ben tette le. Figyelmet érdemel, hogy az eskütétel és az ahhoz kapcsolódó iratok is felbukkantak az Erbsälzerek aktái között, ami jól jelzi, számon tartották a címet öröklő férfiakat, valamint azt is, hogy Lilien József sem távolodhatott el a családi örökségtől, pontosan tudta és ismerte, mi alapozta meg családjára társadalmi státuszának emelkedését.³⁸ Források hiányában arra a kérdésre aligha fogunk tudni válaszolni, hogy milyen tudományok, tudományterületek művelőjévé vált az ifjú báró, azonban két tényezőre fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik, hogy az 1760-as évek első felében kezdett kibontakozni, önálló tudománnyá válni a mezőgazdaságtan (*Landwirtschaftslehre*), amelynek sikerességét szolgálta a tudományos céllal létrehozott, gyakorlati oktatást tükröző gazdasági-botanikus kert is.³⁹ E diszciplína fejlesztésében, előmozdításában nagy szerepe volt Mitterpacher Lajos egyetemi tanárnak.⁴⁰ A másik, hogy noha Mária Terézia gazdaságpolitikája merkantilista jegyeket viselt magán, az intézet falai között megjelentek a fiziokrata gondolatok is részint Sonnenfels hatására.⁴¹ Mindez annak fényében bír relevanciával, hogy Lilien – testvérei és felmenőikhez képest teljesen atipikus módon – mezőgazdasági

37 Uo.

38 Erbsälzerarchiv Werl Nr. Sc III 19 (118)

39 KÖKÉNYESI 2012. 46–47.

40 Mitterpacher Lajos mezőgazdaságot érintő hazai tudományos tevékenységéről és a mezőgazdasági ismeretek terjesztéséről ld.: CSOMA 2001.

41 KÖKÉNYESI 2013. 75.

tevékenységével vívta ki már életében is kortársai elismerését. Talán az sem véletlen, hogy a keszthelyi Georgikon alapítója, Festetics György is több éven keresztül – Liliennel közel egy időben – volt a Theresianum tanítványa, mezőgazdasági ismereteit éppen Mitterpacher Lajos professzortól szerezte.⁴²

Az akadémia elvégzése után Lilien egy ideig lovaskapitányként (*Rittmeister*) szolgált az osztrák hadseregben,⁴³ aminek részleteiről keveset tudunk. Számos vonatkozásban találunk „*Freiherr von Lilien*” bejegyzést katonai almanachokban, amelyeket félrevezető lenne a báróval azonosítani már csak azért is, mert féltestvérei közül többen a katonai pályát választották. Ezredesi rangot biztosan nem ért el. Tanulmányai után öt évvel édesapja meghalt (1776. júl. 31.), jelentős, mintegy húszezer Guldent hagyott fiára,⁴⁴ talán ez is hozzájárult ahhoz a pénzügyi háttérhez, hogy a Stájerországban fekvő hohenbruggi (máshol Hohenbruck) kastélyt 1788-ban megvásárolja 42 ezer forintért Batthyány Lajos nagyapjától, gróf Batthyány Miksától (1739-1804). A vásárlást megelőzően Lilien már 1786-ban méréseket végeztetett a birtokon.⁴⁵ A stájer kastélyt minden bizonnyal családi rezidenciának szánta. A grófi Szapáry család központja, Muraszombat közel fekvő Hohenbrugghoz, így korábban azt feltételeztük, hogy ebből is fakadhatott a kapcsolatteremtés, azonban 1783. november 15-én – ráadásul Ercsiben – Lilien József feleségül vette Szapáry Péter lányát, Szapáry Juliannát (1764?-1831).⁴⁶ Ercsi ekkor még nem játszhatott kulcsfontosságú szerepet a báró életében, hiszen első lánya, Lilien Antónia Hohenbrugg és Muraszombat

42 KURUCZ 2013. 1045.

43 ALK 1903. 208.

44 Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy a báró egyéb bevételekkel ne rendelkezett volna, ahogy arról sincs pontos képünk, hogy a család vesztfáliai ingatlan vagyonával mi történt.

45 JANISCH 1878. 599.

46 A házasságkötésről szóló anyakönyvi kivonat az Erbsälzerek-iratok közül került elő, ami egyrészt igazolja, hogy Lilien József nem került ki a szervezetből, másrészt jelzi, hogy maga a kollégium is pontosan számon tartotta tagjait.

között elhelyezkedő Gyanafalván született 1784-ben.⁴⁷ Ugyanakkor ezek szerint már több mint tíz évvel Ercsi haszonbérletként való megszerzése előtt feltérképezhette a Dunamenti uradalmat, az esküvő utáni években pedig levéltöredékek igazolják, hogy komoly érdeklődést mutatott – mezőgazdasági tervei megvalósítása kapcsán – a Szapáry-birtok iránt.⁴⁸

5. kép Hohenbrugg, kataszteri felmérés, 1822.⁴⁹

Hohenbrugg 1828-ig Lilien József birtokgazdálkodása szerint működik,⁵⁰ de családjával Ercsiben, a 18. században emelt Szapáry-kastélyban települt meg. A kastély voltaképpen egy egy-szintes barokk kúria, kiegészítő építkezések éppen a 19. század első felében folytak, jelenleg a teljes enyészet fenyegeti az épületegyüttest.⁵¹ Korizmics László mezőgazdász, aki az Ercsihez tartozó Aggszentpéter pusztán született, és aki ifjúkorában – akárcsak édesapja, Korizmics Mátyás – Lilien uradalmi alkalmazottja volt,⁵² 1855-ben megjelent Mezei Gazdaság című könyvben azt

47 Ma Jennersdorf, Ausztria.

48 Lilien József Szapáry Péterhez írt levelei. HU-MNL-OL P 813, 1. doboz.

49 A térkép az alábbi rákereséssel elérhető az Arcanum adatbázisán: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1787823.5619754246%2C5933196.191478725%2C1789334.3876126236%2C5933727.667691019> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

50 JANISCH 1878. 599.

51 ENTZ – SISA 1998. 70–71.

52 GALGÓCZY 1887. 4.

írja, a báró 1795-ben vette át a birtok igazgatását. Ezt az évet a szakirodalom elfogadta és átemelte, forrásokkal alátámasztani azonban nem lehet. Támpontot jelentenek e kérdésben az ercsi egyház anyakönyvi kivonatai. A Lilien családnév elsőként 1797. szeptember 6-án bukkan fel, amikor „*Antonia Lilien Baronissa*” egy uradalmi alkalmazott gyermekének lett a keresztanyja.⁵³ Ez természetesen nem zárja ki, hogy 1795-től ne lehetett volna tartós jelenlétük Ercsiben.

6. kép A Szapáry-Wimpffen-kastély és a Szapáry-Lilien-Eötvös kápolna Ercsiben, 1909.⁵⁴

A báró tíz évet várt, mire honfiúsítást nyert, ami meglehetősen rövid idő.⁵⁵ „*Adsumtae sunt postea illorum Instantiae, qui pro obtinendo in modernis Regni Comitibus Indigenatu supplicant. Illustrissimus Personalis proposuit: hos inter numerari etiam Suae Celsitudinis Regiae Archiducis Palatini Supremi Aulae Praefecti*

53 Az anyakönyvi kivonat az alábbi rákereséssel elérhető a FamilySearch adatbázisában: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB7-7S9?-cat=258821&i=446&lang=en&cc=1743180> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

54 Zempléni Múzeum – Képeslapok gyűjteményből. Az alábbi rákereséssel elérhető Hungaricana Képcsarnok adatbázisában: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1185723/> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 15.)

55 A reformkori honfiúsításokhoz ld.: PÁLMÁNY 2017. 157–188.

*Affinem, Baronem Jose-phum Lilien: qui secus etiam de melioris Oeconomiae promotione, non solum in Regno, sed et apud Exteros praeclara cum sui commendatione notus est.*⁵⁶ Az országgyűlési napló bejegyzése meg is válaszolja a gyorsaság okát. Magától értetődő, hogy a Lilien név önmagában sikert biztosított udvari és udvarhű körökben, de házassági stratégiája révén József főherceggel is kapcsolatba került olyannyira, hogy a 19. század első felében megjelenő munkák több helyen is utalnak arra, hogy a báró részletes tanácsokkal segítette a nádor alcsúti uradalmának okszerű fejlesztését. Tegyük hozzá, a Stájerországban mintagazdaságot vezető János főherceggel (1782–1859) is kapcsolatban állt,⁵⁷ ráadásul Metternich Krassó-Szörény vármegyében fekvő uradalmát is összefüggésbe hozták a „lilieni” Ercsivel.⁵⁸

Ercsi a csekélyszámú magyarországi mintagazdaságok egyik korai példája volt. A birtok átalakítása és újjászervezése nyilvánvalóan rengeteg időt vett igénybe, ugyanakkor a báró rendszerezen lehetett távol. Egyrészt a hohenbruggi uradalmát is igazgatta,⁵⁹ másrészt a nyugatnémet területeken folytatott vállalkozásai is elszólíthatták. Nemcsak ő, de testvérei – elsősorban Christoph és Alexander – neve alatt maradtak fenn olyan számadáskönyvek, amelyek egyértelműen igazolják, hogy a sókereskedelemből és épületfa szállításából hosszú éveken át bevételekkel rendelkezett.

56 Naponként való jegyzései az Magyar Ország-Gyűlésnek IX. ülés, Pozsony, 1805. 77–78. A honosítási törvény 1805-ben született, 1805/VII. törvénycikk ld. az alábbi linken: Ezer év törvényei <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80500007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny?keyword%3D1805> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 15.)

57 POSCH 1959. 112–114.

58 GALGÓCZY 1887. 4.

59 Erre kiváló példát találunk Richard Bright utazási naplójában: „[...] put a stop to an excursion which had been planned for me by the Graf, in order to see some extensive oil mills, wick have been erected by Graf Lillien at Eresin. [...] Graf Lillien was absent on a visit to Styria, to inspect some mills which he is erecting there.” BRIGHT 1818. 612. Ercsit Brunszvik Ferenc mutatta meg az angol utazónak. A martonvásári uradalom – akár a József nádor alcsúti mintagazdasága – Lilien példája alapján fejlődött. HORNYÁK 1992. 91.

A számadáskönyvek esetén – és az egyéb forrásokban is – következetesen „*Joseph von Lilien zu Hohenbruck*” név szerepel,⁶⁰ ezért a stájer kastélyt és birtokot tekinthetjük a „hivatalos” rezidenciának, máskülönben azért is, mert Ercsi csupán haszonbérlemény volt. A szakirodalomban felbukkanó állításokkal ellentétben soha nem vásárolta meg a Szapáryaktól.⁶¹ Az más kérdés és egyúttal jelzésértékű is, hogy a bárót végül a Szapáry Julianna által építtetett családi kriptában helyezték örök nyugalomra 1828 májusában. Ercsi megszerzése a következő generációhoz köthető.

Lilien Józsefnek nem született fia. Két lánya közül Antóniát a lány unokatestvéréhez adták feleségül, nyilvánvalóan azért, hogy a vagyont megőrizték.⁶² Lilien Annát (1786-1858) vásárosnaményi ifj. báró Eötvös Ignác (1786-1851), a tárnokmester vette feleségül, így kerültek kapcsolatba az ercsi uradalommal is, amely 1831/1832 és 1841 között csakugyan Szapáry-birtok maradt és ifj. Eötvös Ignác árendásként igazgatta a majorságot, amit 1841-ben 1 100 000 forintért megvásárolt az akkor már Grazban élő gróf Szapáry Vincétől. A három családot összekötő Ercsi azonban 1845-ben – összefüggésben a tárnokmester ellen „kiütött” csőddperrel – elúszott.⁶³ Az a törekvés, hogy a birtokot az állam vásárolja meg tiszteletből Eötvösék számára, kudarcot vallott, de ettől függetlenül sikerült elérni, hogy Eötvös Józsefet 1871-ben nagypapja mellé helyezték a kriptában.⁶⁴

60 Erbsälzerarchiv Werl Nr. Sv B II 1.

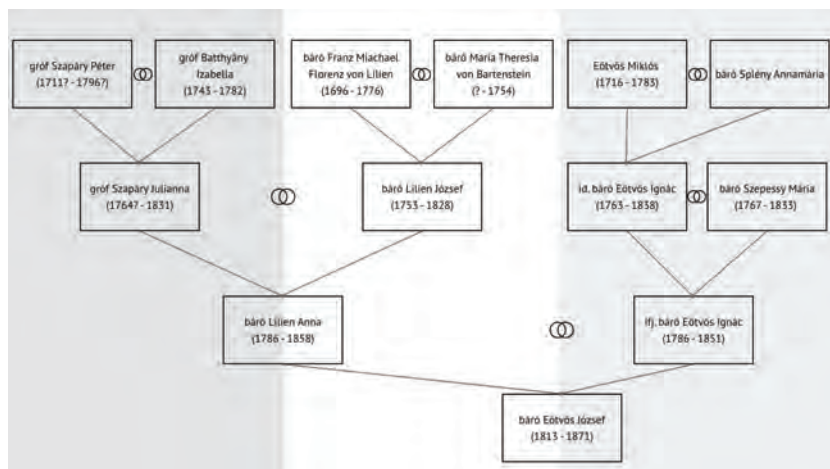
61 HETÉNYI 1987. 121.

62 NASCHENWENG 2020. 1006.

63 Ercsi helyzete sajátosnak tűnik a család többi ingatlan javához képest, hiszen azt a csőddper előtt sikerült Eötvös József testvérének kezére játszani. A csődbíróság és a hitelezők mindent elkövettek, hogy a birtok értékét is a kártalanításra használják fel. Ennek ellenére 1846-ban már báró Sina György, mint ercsi új földesura tekintette meg és járta be az uradalom határait. HU-MNL-FVL IV.3.c. 1845/4446.

64 Budapesti Közlöny, 1871/5. évf., 75. szám, 1714; Vasárnapi Ujság, 1871/9. szám, 109.

7. kép A Szapáry-Lilien-Eötvös család összekapcsolódása⁶⁵

ÖSSZEZÉS

A hozzávetőleg egyidőben bárói rangot nyerő Lilien és Eötvös családot több mint ezer kilométer választotta el egymástól. A polgárság soraiból felemelkedő, vállalkozói attitűdjét megtartó Franz Michael Florenz a Habsburg Birodalom és egyúttal a Habsburg-udvar egyik befolyásos figurájává vált. A katonai pályára szánt, végül a racionális mezőgazdaságban kibontakozó Lilien József az 1780-as években került kapcsolatba a Szapáry családdal, ami végül az Ercsiben való megtelepedést és a Magyar Királyság reformkori gazdaságára pozitív hatást gyakorló aktív birtokgazdálkodást hozta magával. Eötvös József – nem különben a fent említett csődper hatására is – elfordult a birtokszervezés és birtokirányítás világától. Nyitott világlátása, szellemisége és aktivitása nagyapját is jellemezte.

65 NAGY 1858. 50-53. NAGY 1863. 484-485.

FELHASZNÁLT ONLINE FORRÁSOK

Britannica, Thurn und Taxis postal system: <https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

Wien Museum, Online Sammlung: <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216-1-am-hof-7-8-9/> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

Hohenbrugg, kataszteri felmérés, Arcanum Adatbázis: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1787823.5619754246%2C5933196.191478725%2C1789334.3876126236%2C5933727.667691019> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

Ercsi község anyakönyvi kivonatai, FamilySearch adatbázis: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSB7-7S9?cat=258821&i=446&lang=en&cc=1743180> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

Zempléni Múzeum – Képeslapok gyűjtemény, Hungaricana Képcsarnok: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1185723/> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 22.)

Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80500007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torveny?keyword%3D1805> (Utolsó letöltés: 2025. 03. 15.)

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-MNL-FVL IV.3.c. – Magyar Nemzeti Levéltár Fejér vármegyei Levéltára Fejér vármegye közgyűlésének iratai

HU-MNL-OL P 813. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Szapáry család iratai

AT-OeStA/AVA – Österreichisches Staatsarchiv

Stadtarchiv Werl, Erbsälzerarchiv Werl

FELHASZNÁLT KORABELI SAJTÓORGÁNUMOK:

Pesti Napló, 1871/22. évf. 30. szám

Budapesti Közlöny, 1871/5. évf., 75. szám

Vasárnapi Ujság, 1871/9. szám

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÖDŐ 2024 = BÖDŐ Krisztián: *Lilien báró gazdasági tevékenységének vonásai az ercsi uradalomban*. In: *A rang kötelez. Rendi és rendies magatartásformák a középkortól a 20. századig*. Szerk. BERECZ Anita – KRISTÓF Ilona Líceum Kiadó Eger, 2024. 61–74.

BRIGHT 1818 = BRIGHT, Richard: *Travels from Vienna Through Lower Hungary*. Edinburgh, 1818.

CLAUDE – CSEH – POZSONYI 2007 = Claude André Donatello – Cseh Géza – POZSONYI József: *A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története (Régi magyar családok 6.)*. Debrecen, 2007.

CSOMA 2001 = CSOMA Zsigmond: *A mezőgazdasági ismeretterjesztés kezdetei*. Valóság 44. (2001) 5. sz. 16–30.

ENTZ – SISA 1998 = *Fejér megye művészeti emlékei*. Szerk. ENTZ Géza Antal – SISA József István Király Múzeum közleményei 34., Székesfehérvár, 1998.

FALK 1903 = FALK Miksa: *Kor-és jellemrajzok*. Révai Testvére Budapest, 1903.

GALGÓCZY 1887 = GALGÓCZY Károly: *Emlékbeszéd Korizmics László a M. Tud. Akadémia tiszteleti tagja felett*. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1887.

GOTHA 1853 = *Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*. 3. 1853.

HETÉNYI 1987 = HETÉNYI István: *Ercsi története*. Ercsi Nagyközség Tanácsa Ercsi, 1987.

HORNYÁK 1992 = HORNYÁK Mária: *A Brunszvik család martonvásári angolkertjének története a források tükrében*. Művészettörténeti Értesítő 41. (1992) 1–4. sz. 87–99.

JANISCH 1878 = JANISCH, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, mit historischen Notizen und Anmerkungen*. Graz, 1878.

KATUS 2021 = KATUS László: *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok*. Kronosz Kiadó Pécs, 2021.

KLOCKE 1965 = Klocke, Friedrich von: *Das Patriziatsproblem und die Werler Erbsälzer*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster, 1965.

KORIZMICS – BENKŐ – MORÓCZ 1855 = KORIZMICS László – BENKŐ Dániel – MORÓCZ István: *Mezei gazdaság könyve*. Stephens Henry *The Book of The Farm* című munkája nyomán a hazai körülményekhez alkalmazva I. Pest, 1855.

KÖKÉNYESI 2012 = KÖKÉNYESI Zsolt: *A tudomány és nyilvánosság kapcsolata egy nemesi akadémia példáján*. Valóság (2012) 1–2. sz. 35–68.

KÖKÉNYESI 2013 = KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemesi erények műhelye” A *Collegium Theresianum mint lovagi akadémia*. Hadtörténelmi Közlemények 126. (2013) 1. sz. 134–148.

LANG 1815 = LANG, von Karl Heinrich Ritter: *Adelsbuch des Königreichs Baiern*. München, 1815.

LEDEBUR 1855 = Ledebur, Leopold von: *Dynastische Forschungen* 2. Verlag von Ludwig Rau, Berlin, 1855.

LUDORFF 1904 = LUDORFF, Albert: *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen* 16. Kreis Soest. Kommissions-Verlag von Ferdinand Schöningh, Verlagsuchandlung in Paderborn, Münster, 1904.

MÉREI 1948 = MÉREI Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 190-1848*. Magyar Történettudományi Intézet Budapest, 1948.

NAGY 1858 = NAGY Iván: *Magyarország családi czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* IV. Ráth Mór Pest, 1858.

NAGY 1863 = NAGY Iván: *Magyarország családi czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* X. Ráth Mór Pest, 1863.

NASCHENWENG 2020 = NASCHENWENG, Hannes P.: *Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark*. 2020. Online elérhetőség: www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHENWENG%20Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf

PÁLMÁNY 2017 = PÁLMÁNY Béla: *A honfiúsítások alkonya a reformkori országgyűléseken*. In: *Az indigenák*. Szerk. Szijártó M. István ELTE Eötvös Kiadó Budapest, 2017. 157–188.

POSCH 1959 = POSCH, Fritz: *Erzherzog Johann und der Versuchshof der steirischen Stände*. Zeitschrift des historiscen Vereines für Steiermark 50 (1959) 100–127.

PREISING 1967 = PREISING, Rudofl: *Büderich. Nachrichten zur Geschichte eines Kirchenspiels und seiner Höfe im Kurkölnischen Amte Werl*. Aschen-dorff Münster, 1967.

SCHLETT 1987 = SCHLETT István: *Eötvös József*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

ABSZTRAKT

Bödő Krisztián

KERESD A NAGYAPÁT?

EÖTVÖS JÓZSEF ANYAI NAGYAPJA, BÁRÓ LILIEN JÓZSEF

„Azon emberek, kiket leginkább tiszteltem és szerettem életemben, anyám, nagyatyám, egész családom arisztokraták voltak [...]” Jegyzi meg Eötvös József. A báró kapcsolata – a szakirodalom és a 19-20. század fordulóján keletkezett életrajzok alapján is – roppant szoros volt anyai nagyapjával, Lilien Józseffel. A nagyapa személye, életútja természetesen nem csak Eötvös Papi, illetve tágabb értelemben a vásárosnaményi báró Eötvös család családtörténete miatt fontos. Lilien József vállalkozó attitűdje, tevékenysége önmagában atipikus volt a (kora)reformkori Magyar Királyságban. A megsemmisült uradalmi iratok és a családi levéltár hiánya ellenére a szórványos magyarországi és észak-rajna-vesztfáliai források hozzávetőleges választ adnak a báró életére és egyúttal gazdasági tevékenységére. Lilien tevékenysége nemcsak a Fejér vármegyében elterülő ercsi uradalom racionális gazdasággá való átalakítására korlátozódott, hanem a számottevő üzleti tevékenységet folytatott Werl városában.

Kulcsszavak: *Eötvös, vállalkozás, reformkor, uradalom*

KOVÁCS TIBOR
A KÉPZŐ ÉS IPARMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGÉNEK
BARANYA MEGYEI MUNKACSOPORTJA
AZ EGYSZEMÉLYES VEZETÉS IDŐSZAKÁBAN

*HOGYAN VÁLT SOLTRA ELEMÉR GYÖKÉRTELEN SZEREPLŐBŐL
PÉCS ÉS BARANYA VEZETŐ KULTURÁLIS IRÁNYÍTÓJÁVÁ*

BEVEZETÉS, KUTATÓI KÉRDÉS ÉS MÓDSZERTAN

Soltra Elemér 1922-ben született a Somogy vármegyei Jákón. Középfokú tanulmányait Kaposváron, majd Csurgón végezte, a képzőművészettel való kapcsolata is ekkor kezdődött. A csurgói gimnáziumi évek után tanulmányait a Budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta. Később úgy emlékezett vissza pályaválasztásának időszakára, hogy szülei részéről a művészet felé fordulása során nem tapasztalt semmi ellenállást, édesapja egyedül azt kötötte ki, hogy tanári diplomát szerezzen.¹ A főiskolai tanulmányait Soltra Elemér 1942-ben kezdte meg és 1948-ban fejezte be. Az elnyújtott tanulmányi idő háttérében nem évismétlés vagy csúszás állt, 1944-ben a totális mozgósításkor őt is besorozták. A háború végén Németország felé vezényelték, amerikai hadifogságba került, ahonnan csak 1946 tavaszán tért haza. A főiskolai oklevele megszerzése után rövid ideig tanársegéd volt, mestere, Kandó László osztályán,² majd visszatért Somogy megyébe, ahol 1951-es Pécsre költözéséig élt.³

Érdeklődésemet Soltra Elemér 1950-es évek eleji pályája iránt az indította el, hogy a képzőművész visszaemlékezéseiben szívesen beszélt gyermekkoráról, diák- és főiskolai életéről, majd az 1960-as évek derekától felívelő pécsi pedagógiai főiskolai karrierjéről. Azonban az 1950-es években betöltött szerepéről keveset

1 LENKEY 1993. 3–8

2 BERÉNYI 2003. 6–7

3 NAVIGÁTOR 1999.

szólt. Írásaiban és interjúiban ugyan nem titkolta élete szocreál szakaszát, sőt olykor ki is emelt egy-egy bányász témájú művet, a baranyai művészkörben és a városi közéletben betöltött szerepét mégsem említi. Dolgozatomban annak az 1950-es évek eleji magyarországi kultúrpolitikai környezetnek bemutatására vállalkozom, melyben Soltra Elemérnek, mint fiatal képzőművésznek kellett megtalálnia helyét. A kutatás során elsődlegesen a korszak értelmezését elősegítő szakirodalomra támaszkodtam. Emellett a Magyar Nemzeti Levéltár vonatkozó iratanyagai is támpontot jelentettek Soltra 1951 és 1954 közötti pályájának értelmezéséhez. A bemutatni kívánt időszak keretét képzőművés�ünk a Képző és Iparművészek Szövetsége Baranya Megyei Munkacsoportjában gyakorolt egyszemélyes vezetésének időszaka jelöli ki.

A KULTÚRPOLITIKAI KONTEXTUS

1949-ben a képzőművészetben is egyértelművé vált az irányító Moszkva felé tájolása. A legfontosabb képzőművészeti kiállításoknak teret adó Nemzeti Szalonban míg 1948-ban francia, spanyol, illetve a Franciaországban élő magyar alkotók kiállítását lehetett megtekinteni, egy évvel később már szovjet művészek munkásságát bemutató tárlatnak készítették elő a kiállítótereket. Egy év leforgása alatt a művészet nemzetekfelettségét az osztályharcos internacionalizmus váltotta fel.⁴ Az 1949-es kommunista kultúrpolitikai fordulat előtt Magyarországon sem művészeti, sem művészettörténeti hagyománya nem volt a szocialista realizmusnak.⁵ A szocialista realizmus értelmezése kapcsán találkozhatunk eltérő nézetekkel, de általában közös a megállapításokban az, hogy egyfajta kordokumentumnak, kultúrtörténeti lenyomatnak vagy ideológiatörténeti produktumnak tekintik a szocreál munkákat.⁶ A szocialista realizmus esszenciájának megismeréséhez

4 ANDRÁSI – PATAKI – SZÜCS – ZWICKL 1999. 135.

5 HORNYIK 2018. 114.

6 PRAKFAI – SZÜCS 2010. 8-10.

adalékul szolgálhat a *Szovjet festőművészet* című tárlat katalógusának előszava. Az írásból megtudjuk, hogy a kijelölt út nem más, mint a tartalmi gazdagság, nagy gondolatok, megragadó témák és jelentékeny egyéniségek ábrázolása, természetesen az ökölszabály – tartalmában szocialista, formájában nemzeti – érvényesülésével. A kommunista párt minden erejével ezeket a pilléreket kívánta érvényesíteni és erősíteni a művészetben. Az alkalmazkodni nem tudó művészeket pedig eltávolították a közéletből. A klaszszikus és a legprogresszívabb alkotók kiszorultak a kiállításokról.⁷

A szocialista realizmust csak a szovjet művészeti minta adaptálásával és jelentős politikai nyomás kíséretében lehetett bevezetni, ugyanakkor több művész témája megváltoztatása nélkül vált szocreál alkotóvá. A földműveseket vagy csendéletet ábrázoló, a kijelölt irányvonalba beleillő festményeket szocialista realista alkotásként tekintették.⁸ A hazai művész körökben az államosított intézményrendszernek köszönhetően csak a szigorúan tematikus és propagandisztikus műalkotásoknak volt nyilvánossága. A szocreál hivatalos ábrázolásmóddá alakításának folyamatában a párt ideológusainak kiemelt feladata volt hozzáigazítani a szocialista realizmust a hazai hagyományokhoz. Erre azért fektettek nagy hangsúlyt, hogy a társadalom – nem kommunista – többsége előtt is legitimálni tudják az irányt.⁹

A KÉPZŐ ÉS IPARMŰVÉSZEK BARANYA MEGYEI MUNKACSOPORTJÁNAK MEGALAKULÁSA

1949-ben a kulturális életet szervező és irányító intézményi struktúrában is szervezeti változások történtek. A kulturális élet felügyeletét és irányítását a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumtól egy újonnan létrehozott tárca, a Népművelési Minisztérium vette át. Révai József – az új miniszter – az eseményt úgy kommentálta, hogy a kommunista szellemben történő ideologikus

7 ANDRÁSI – PATAKI – SZÜCS – ZWICKL 1999. 135–138.

8 ANDRÁSI – PATAKI – SZÜCS – ZWICKL 1999. 138.

9 HORNYIK 2018. 114.

nevelés érvényesítése miatt volt szükség e lépésre.¹⁰ Révai jelentős jogosítványokat vett át a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól. Ettől kezdve az ő hatásköre alá tartozott az iskolán kívüli népművelés, a társadalmiszervek felügyelete, illetve az általános művészetpolitikai kérdések is. Emellett a főiskolák tanárképzési kérdéseibe beleszólhatott.¹¹ Nem sokkal később, 1949 szeptember 24-én Budapesten megalakult a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége.¹² Az alapszabályába bekerült: „A Szövetség nem szakmai érdekvédelmi testület, hanem ideológiai egysülés. A Szövetségtagjai csak azok a művészek és művészeti írók lehetnek, akik a szocializmus építésének nagy munkájából valóban kiveszik a részüket, akik munkásságukkal már bebizonyították mesterségi tudásuk mellett azt is, hogy a szocializmust építő dolgozók társadalmának értékes munkát végző, öntudatos tagjai.”¹³ Az intézmény legfőbb feladata tehát a helyes kultúrpolitika kialakítása lett az MDP irányelveinek szigorú megtartása mellett. A Szövetség 1950-től megkezdte a vidéki szervezeteinek kiépítését.¹⁴ A vidéki szervezetek közül leghamarabb Baranyában ért célba a kezdeményezés. 1950. március 20-án a Szövetség Dél-Dunántúli Csoportjának alakuló ülésére gyűltek össze a pécsi képzőművészek. A vidékiek közül elsőként alakult meg tehát a Dél-Dunántúli Csoport, melynek élére Martyn Ferencet¹⁵ választották meg.¹⁶

10 GÉGER 1998. 19.

11 PRAKFULVI – SZÜCS 2010. 42–43.

12 SARKADINÉ 1963. 303.

13 SZABAD MŰVÉSZET 1950. 504.

14 GÉGER 1998. 19–20.

15 MARTYN FERENC: (1899. Kaposvár – 1986. Pécs) festő. Pécssett a ciszterci gimnáziumban tett hadiérettségit, majd az I. világháború alatt olasz fronton szolgált. 1920-ban a Képzőművészeti Főiskolán egy kis időt töltött, 1926-ban Párizsba költözött és csak 1939-ben tért haza Magyarországra. A II. világháborúban is teljesített frontszolgálatot, de alkotói munkája folyamatos volt. A háború után végleg Pécsen telepedett le és bekapcsolódott a helyiképzőművészek szervezeti életébe. Az 1960-as években személye köré szerveződött a Hatok nevű alkotócsoport. Martyn a 20. századi képzőművészet egyik legkiemelkedőbb hazai alkotója, aki a modern művészet központjává tette Pécsset. (ROMVÁRY 2010. 489.)

16 SARKADINÉ 1963. 303.

1951 folyamán a Szövetséget ismét átszervezték. Itt már komoly változást tapasztalunk, ugyanis az átalakítás lényege abban állt, hogy nem nagyobb területi egységekben, hanem kisebb, megyei szinten kívánta a Szövetség a művészek munkáját megszervezni.¹⁷ A vidéki művészek a munkacsoportokon keresztül ugyan a Szövetséghez tartoztak, így ellenőrizhetővé váltak, de a tagok nem rendelkeztek automatikusan szövetségi státusszal, tehát nem tudtak beleszólni a Szövetség ügyeibe.¹⁸ Így a Minisztérium a Szövetségben keresztül hatékonyabb ellenőrzés és felügyelet alá vonhatta a vidéki művészeket. Ehhez pedig helyi szinten a kultúrpolitikai célok mellett elkötelezett, lojális vezető kellett.

SOLTRA ELEMÉR SZEREPE A BARANYAI KÉPZŐMŰVÉSZKÖRÖK ÉS A VÁROSI KÖZÉLETBEN

A vidéki városok közül leghamarabb Pécsen felállított munkacsoport élére vezetőt kellett találni. Kézzenfekvő megoldásnak tűnt, hogy Martyn Ferenc lássa el az elnöki feladatokat. Ő volt ugyanis a Szövetség korábbi alszervezetének, a Dél-Dunántúli Csoportnak is az elnöke 1950 tavaszától. Martyn Ferenc azonban egyéb elfoglaltságaira hivatkozva¹⁹ lemondott e feladról. Martyn, akinek ismertsége, tekintélye és hatása már ekkoriban is messze túlmutatott a pécsi művész körök világán, maga kérte a csoportvezetői feladatok alóli kimentését. A jelentős, részben adminisztrációval, illetve az alkotómunkát is érintő központi instrukciók végrehajtásával járó feladatra a helyi művészek közül más sem kívánt vállalkozni. Martyn ekkor kilátásba helyezte, hogy Budapestről kér a csoport élére vezetőt.²⁰ Erre mégsem került sor, mert a Szövetség

17 SARKADINÉ 1963. 304.

18 GÉGER 1998. 20.

19 TÜSKÉS 1999. 18. – Martyn Ferenc Takáts Gyulával folytatott levelezéséből kiderül, hogy Martynnak 1951-ben a Janus Pannonius Múzeumban nyílt kiállítása.

20 HU-MNL-BaVL XXXV 36. II-70-2.

a fiatal Somogy megyei²¹ képzőművészt, Soltra Elemért jelölte ki a Munkacsoport vezetőjének.²² Soltra érkezésével új korszak kezdődött a munkacsoport életében. Ahogy Kelle Sándor²³ fogalmaz: „*Elérkezett hát a fordulat éve. Ez személyi változást hozott nálunk. Martyn Ferencet felváltotta Soltra Elemér.*”²⁴

Martyn Ferenc visszavonulása és Soltra pozícióba kerülése magyarázatául szolgálhat Révai Józsefnek, az MDP II. kongresszusán elhangzott beszéde, melyben kiemeli, hogy: „*Néhány évvel ezelőtt, még 1948 körül, művészeti életünk tele volt mindenféle burzsoá szeméttel. Burjánzott a formalizmus, a nyugati dekadens művészet utánzása (...) Pártunk érdeme, hogy ezt a frontáttörést az irodalom, a képzőművészet, a zene, a színművészet és drámairodalom terén ideológiailag előkészítette és irányította.*”²⁵ Ezt követően csak a párt ideológiája szerint alkalmas személyek kerültek vezető pozícióba. Igaz, ha közelebbről megvizsgáljuk Révai értékelését azt látjuk, hogy Soltra is beleillik abba a táborba, akik ellen a miniszter frontot nyitott. A „nyugati dekadens művészet utánzása” Soltra pályájára is érvényes lehetett, a „szocreálra” ő is csak az 1950-es évek elején fordult rá.²⁶ Valószínűsíthető, hogy a művészeti irányváltás önmagában kevés lett volna egy ilyen nagy

21 A megyei napilapban még ’51 márciusában Somogy megyei képzőművészként hivatalosnak rá: a képzőművész neve március 17-én egy hosszabb cikkben tűnik föl először egy kiállítás kapcsán. (DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1951. március 17., 8. évfolyam, 64. szám, 4.)

22 Sarkadiné 1963. 304.

23 KELLE SÁNDOR: (1913. Jánoshalma – 2003. Pécs) festő. A pécsi képzőművészeti élet egyik meghatározó alakja. A Képzőművészeti Főiskolán szerzett tanári diplomát. 1946-tól élt Pécsen. A festői alkotómunkára épült művészetpedagógiai tevékenysége, a Pécsi Pedagógiai/Tanárképző Főiskola tanára volt. (Romváry 2010. 380–381.)

24 HU-MNL-BaVL XXXV 36. II-70-2.

25 PETRÓCZY – SAÁD 2022. 60.

26 Míg korábban kritikus hangvételű írások narrálták munkásságát a Dunántúli Naplóban, 1951-től elismerő cikkek jelennek meg művészetéről. Az 1952. április 30-ai számban például *Beloianisz* című képét és *Analfabéta iskola* című rajzát méltatják. A beszámolóból megtudjuk, hogy az alkotások előtt a kiállítás látogatói különösen hosszasan időztek. (DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1952. április 30., 9. évfolyam, 100. szám, 4.)

bizalommal járó poszt betöltéséhez, ezért Soltrának, azt is demonstrálnia kellett, hogy maradéktalanul azonosul a stílusirányzat ideológiai és politikai indíttatásával.

Soltra Elemér mindössze 29 éves volt, amikor 1951-ben a Képző és Iparművészek Baranya Megyei Munkacsoportjának elnöke lett. Vezetői működéséről kezdettől fogva elmondható, hogy nagy lendülettel vetette bele magát a munkába. A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége által kitűzött célok lebegtek a szeme előtt: „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” művészeti alkotások létrejöttének előmozdítása.²⁷ A kijelölt célokhoz Soltra saját művészetében is alkalmazkodott.²⁸ Az 1950-es években készült munkái a szocialista társadalom eszméit igenlő művész alkotásai, akinek a festés ekkor már nem jelentett mesterségbeli problémát. Pécsre kerülésével egyidőben leginkább munkás, majd bányász témájú festmények köthetők nevéhez.²⁹ Egy későbbi interjúban úgy emlékezett vissza erre az időszakra, hogy ekkor volt politikai szándék a művészet irányítására, amely azt kívánta, hogy a művészek forduljanak a munkások felé.³⁰ Jól láthatóan ő megfelelt ennek az akaratnak. A Martyn Ferenc köré csoportosuló alkotók – akik számára az absztrakt és a francia iskola volt a legfőbb inspiráció hordozója – ugyan pedagógiai munkáját elismerték, de művészi erőfeszítéseit inkább baráti vállveregetéssel és ezt kísérő fenntartással kezelték.³¹ Sőt a képzőművészeti munkacsoporton belül némi ellenségeskedés fogadta. Ahogy Kelle Sándor fogalmaz: „Nagy a hangja,

27 SARKADINÉ 1963. 304.

28 A tartalmi és formai célok megmutatkoztak a festővásznon is, például Bezzegh Zoltánnal közös alkotásában. A festménnyel kapcsolatban egy 1952. szeptemberi Dunántúli Napló azt közli, hogy az MSZT székház nagytermében rendezett Baranya megyei Képzőművészek kiállításának egyik legjobban sikerült képét Bezzegh Zoltán és Soltra Elemér jegyzi. A kép címe *Hunyadi a fegyverkovácsai között*. A cikk írója azt is kiemeli, hogy a kép helyesen mutatja be a vezér és a nép közötti kapcsolatot. (DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1952. 09. 21.)

29 BERÉNYI 2003. 9.

30 KOMLÓ MÉDIA 2007.

31 BERÉNYI 2003. 9.

nem tudjuk mit akar!”³² Jól látszik tehát, hogy a kortársai fenntartással kezelték személyét és ebből fakadóan a művészetét is, mely körülmény – Soltra visszaemlékezései szerint – megnehezítette a város képzőművészeti életébe való beilleszkedését.

Az alkotás mellett – az elvárásoknak megfelelően – több előadást tartott városszerte. Az 1953. december 9-i Dunántúli Napló *Hol művelődjünk? Hol szórakozzunk?* rovatában az alábbi ajánló olvasható: „A Doktor Sándor kultúrotthonban este 7 órakor »Hogyan születik a festmény?« címmel előadást tart Soltra Elemér festőművész a Ped. Főiskola adjunktusa.”³³ A forrás azon túl, hogy rámutat a művész és a dolgozó nép közötti kapcsolatlétesítés fórumára további ismeretet tár fel élénk Soltráról, mégpedig a főiskolai pályája kapcsán. Soltra Elemér főiskolai tanári pályája 1953. január 8-án indult, ekkor helyezték át a főiskola gyakorló iskolájából a főiskola rajz tanszékére tanársegédnek.³⁴ Már ez év végén adjunktusnak nevezték ki. Az 1950-es évek első felében Soltra sajtórepresentációja pozitív. Kiállításainak sikerei mellett a baranyai képzőművészeti körökben betöltött vezető szerepéről is olvashatunk az újságokban. Így a sajtóból is értesülünk a Képzőművész Csoportban betöltött vezető szerepéről,³⁵ illetve azt is megtudjuk, hogy 1953 decemberében már az MSZT (Magyar Szovjet Társaság) képzőművészeti szakosztály irányítója is.³⁶

MEGÉLHETÉSI PROBLÉMÁK A MŰVÉSZKÖRÖKBEN AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN

Annak érdekében, hogy jobban megértsük Soltra egyéni döntését és lehetséges dilemmáit, fontosnak tartom röviden fölvázolni, hogy milyen lehetőségei voltak az 1950-es évek elején a képzőművészeknek. A Képzőművészeti Főiskola ebben az időszakban

32 HU-MNL-BaVL XXXV. 36. II-70-2.

33 DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1953. 12. 09.

34 HU-PTE-EL VIII. 205. b. 46. d. 14–9/1955.

35 DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1953. 01. 24.

36 DUNÁNTÚLI NAPLÓ 1953. 12. 29.

ugyan nagy számban bocsájtotta ki a pályakezdő művészeket, de őket a Képzőművészeti Alap³⁷ nem tudta megrendelésekkel, munkával ellátni. Az Alap-tagokká vált művészek számára a tagság járt némi előnnyel – például volt kitől előleget kérni és megoldódott az orvosi ellátásuk is, illetve a fiatalok számára kifejezetten vonzó lehetett, hogy az alap kiutalt a gyermekesek számára családi pótlékot, de a kereseti lehetőségek kibővítését az új intézmény sem tudta megoldani.³⁸ Akik nem rendelkeztek Képzőművészeti Alap tagsággal még ilyen lehetőségekhez sem jutottak. A fiatal képzőművészeket a politikai vezetés előszeretettel tekintette saját maga kádereinek. A politikai vezetés ráadásul rájuk támaszként tekintett, mivel a szocialista realista művészet megteremtését és előretörését tőlük várta. Azonban attól, hogy valaki jó káder még nem feltétlenül jutott egzisztenciához főleg, ha megrendeléseket sem kapott. Az ötvenes évek elején leginkább a fiatal képzőművészek szenvedtek nyomasztó szegénységtől.³⁹ Az idősebb művészek – közülük is elsősorban a festők – megélhetése sem volt biztosított. Ezért lehetőségeiket tágítani kívánták, mégpedig szövetkezetek vagy alkotóközösségek alapítása révén. A munka és pénz nélkül maradt művészek a Népművelési Minisztérium keretein kívül szerveződő csoportokba tömörültek. A csoportok egy része aztán a minisztériumhoz fordult az alkotóközösség engedélyezése céljából, de legtöbbször a felettes szerv a tudomásulvétel hiányában a megkeresésekre nem is reagált.⁴⁰ A létrejövő alkotóközösségek

37 HU-MNL-OL XIX. I. 3. a 315. d. A Népművelési Minisztérium 1951. augusztus 21-én tartott kollégiumi ülésén foglalkozott a Képzőművészeti Alap létesítésével és a benyújtott javaslatot elfogadta. Az Alap feladata a képzőművészek alkotómunkájának elősegítése alkotói előlegek és alkotói segélyek folyósításával és elosztásával. Emellett a művészek támogatását kollektív műtermek, művésztelepek, alkotóházak, fotó-, film-, és könyvtárak működtetésével is támogatnia kellett az újonnan létrejövő szervezetnek. A képzőművészeti alkotások kivitelezéséhez szükséges művésztechnikai kellékek és eszközök, valamint alapanyagok rendelkezésre bocsátásáért is a Képzőművészeti Alap felelt. További feladata volt még az állandó jellegű műtárlat (kereskedelem) fenntartása. Ezentúl még üdülési lehetőséget is biztosított az Alap tagjai és családtagjai számára, betegség esetén pedig gondoskodott gyógykezelésről, kórházi ápolásról, gyógyszerellátásról és segélyezésről.

38 HORVÁTH 2015. 104.

39 HORVÁTH 2015. 105.

40 HORVÁTH 2015. 106.

ezután képeik értékesítésén kezdtek el dolgozni. Általánosságban e folyamat során kerültek az alkotóközöségek kapcsolatba korábbi képkereskedő ügynökökkel, akik igyekeztek a képárusítás felfuttatásában segédkezni. Ennek következtében aztán felkerestek különböző Tanácsokat, TSZCS-eket és különböző üzemeket a kínált alkotásokkal. A Népművelési Minisztérium azonban megelégtelte a számára is kényelmetlen konkurenciát és a rendőrség segítségével próbálta felégetni ezeket a törekvéseket.⁴¹

Kiszámíthatóbb megélhetést csak a Népművelési Minisztériumhoz tartozó szervezetek biztosítottak. Ennek értelmében tehát fölmerülhet az a gondolat, hogy Soltra Elemér egzisztenciájának biztosítása érdekében vállalta a Képző- és Iparművészek Szövetsége Baranya megyei Munkacsoportjának elnöki feladatait. Ezt árnyalja az a tény, hogy 1948-ban Soltra Elemér tanári oklevelet szerzett a Képzőművészeti Főiskolán. Kaposváron a Központi Fiúiskolában dolgozott,⁴² Pécsre kerülését követően pedig a tanárképző főiskola gyakorló iskolájában végzett oktató-nevelő munkát. Azaz alkotótársai sokaságával ellentétben a megélhetése biztosítva volt.⁴³

ÖSSZEGZÉS

A Baranya megyei művészeket összefogó csoporton belül az 1950-es évek legelején két átalakulás történt. 1950. március 20-án a Pécsi Képzőművészek Szabadszervezetének megszűntetésével egyidőben megalakult a Képző- és Iparművészek Szövetségének elsőgenerációs területi szervezete, a pécsi székhelyű Dél-Dunántúli Csoport. Ennek elnökletét Martyn Ferenc – aki ekkor a pécsi képzőművészeti élet origójának tekinthető – látta el. Ezzel az átalakulással még nem járt együtt különösebb változás. A csoport szervezeti felépítése és munkássága a megszokott mederben folyt tovább.⁴⁴ 1951-ben a Képző- és Iparművészek Szövetsége ismét a

41 HORVÁTH 2015. 105–106.

42 BERÉNYI 2003. 6-7.

43 HU-PTE-EL VIII. 205. b. 46. d. 14–9/1955.

44 SARKADINÉ 1963. 303.

megyei szervezeteken belül eszközölt változásokat, azonban az új munkacsoportnak már nem vállalta el az elnöketét Martyn Ferenc, illetve a Baranya megyei művészek közül sem volt jelentkező e pozícióra.⁴⁵ A megüresedett helyet pótolni kellett egy, az új irányvonalat – a szocialista realizmust – művészetével reprezentáló és vezetőként azzal maradéktalanul azonosulni tudó személylyel. Ezeknek az elvárásoknak megfelelőnek bizonyult Soltra Elemér, így ő került a Baranya megyei Munkacsoport élére.

Figyelembe kell venni azt, hogy az 1950-es évek elején a művészek megélhetési lehetőségei meglehetősen szűkösek voltak. Egzisztenciájuk biztosítása érdekében a legcélravezetőbb utat a Népművelési Minisztérium alá való betagozódás jelentette. Soltra esetében azonban szem előtt kell tartanunk azt, hogy ebben az időszakban pedagógusi praxisa folytonos, ezáltal megélhetése biztosított volt, így a munkacsoport vezetésének elfogadása nem magyarázható anyagi megfontolásból. Révai mondataiból, a festőművész erőteljes szocreál irányváltásából és a művészetével szembeni kortárs fenntartásokból az látszik, hogy a pécsi művészek számára ismeretlen, de nyíltan szocreál stílusban alkotó fiatal művész pozícióba kerülése a Magyar Dolgozók Pártja támogatásával volt csak lehetséges. Így Soltra által a Baranyai Munkacsoport élére egy, a párt számára lojális személy került, aki a Baranyában folyó művészeti tevékenységet meghatározó és a megyében alkotó művészek életére is hatással bíró pozíciót töltött be.

Soltra főiskolai állása, a művészcsoporton belüli helyzete, továbbá a Dunántúli Naplóból vett részletek rámutatnak arra, hogy 1951 és 1954 között a hatalom bizalmát élvező, a rendszer kereteibe illeszkedő, támogatott képzőművész volt Pécssett, aki rövid idő leforgása alatt sikeresen tudott beilleszkedni a megye és Pécs képzőművészeti életébe. Soltra pályájának 1951 és 1954 közötti szakasza jól példázza azt, hogy miként befolyásolta a politikai rendszer a vele együttműködni hajlandó művészek karrierútját.

---

45 HU-MNL-BaVL XXXV 36. II-70-2.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

HU-MNL-BaVL XXXV. 36. II-70-2. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Baranya Megyei Bizottsága iratai (1948–1956), Képzőművészet kérdéseivel kapcsolatos anyagok, *Képzőművészek és Iparművészek Országos Csoportja 1954. évi ülésén készült gyorsírói feljegyzés alapján készült anyag*

HU-MNL-OL XIX. I. 3. a 315 d. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Népművelési Minisztérium általános iratok, *A képzőművészeti osztály feljegyzése az Alap létesítéséről*. In: Horváth György: *A művészek bevonulása - Szöveggyűjtemény*. Corvina Kiadó, Budapest, 2015. (CD melléklet)

Komló Média 2007. = Beszélgetés Soltra Elemér festőművésszel, Online, URL: <http://komlomedias.hu/video/video/2007080902> (Utolsó letöltés: 2024. 03. 11.)

Navigátor 1999. = Soltra Elemér 10 évig vezette a Tanárképző Főiskola rajz tanszékét. Festő- és éremművész, az egyetem nyugalmazott tanára, Online, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=miiFOBvLYLg> (Utolsó letöltés: 2025. 01. 20.)

HU-PTE-EL VIII. 205. b. 46. d. 14–9/1955. = Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár, Pécsi Pedagógiai Főiskola/Pécsi Tanárképző Főiskola iratai 1948–1982 (1988), Iktatott iratok, *Soltra Elemér kinevezése*.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Andrási – Pataki – Szücs – Zwickl 1999. = Andrási Gábor – Pataki Gábor – Szücs György – Zwickl András: *Magyar képzőművészet a 20. században*. Corvina Kiadó Budapest, 1999.

Berényi 2003. = Berényi Ágnes: *Soltra Elemér – Szakdolgozat*. Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Pécs, 2003.

Horváth 2015. = Horváth György: *A művészek bevonulása*. Corvina Kiadó Budapest, 2015.

Géger 1998. = Géger Melinda: *Képzőművészeti élet Somogyban 1945–1990*. Somogy Megyei Múzeumok igazgatósága Kaposvár, 1998.

Hornyik 2018. = Hornyik Sándor: *A szocialista realizmus reformja. A keleti, szovjet típusú modernizáció és a nyugati modernizmus találkozásai*. In: *A ket-tős beszéden innen és túl. Művészet Magyarországon 1956–1980*. Szerk. SASVÁRI Edit – HORNYIK Sándor – TURAI Hedvig. Vince Kiadó Budapest, 2018.

Lenkey 1993. = Lenkey István: *Beszélgetés Soltra Elemér festő- és grafikusművésszel, a pécsi Kisgrafika Barátok Egyesülete elnökével*. Kisgrafika Barátok Egyesülete Pécs, 1993.

Prakfalvi – Szücs 2010. = Prakfalvi Endre – Szücs György: *A szocreál Magyarországon*. Corvina Kiadó Budapest, 2010.

Petróczy – Saád 2022. = Petróczy Gábor – Saád József: *Építésügy – tervezés – tervgazdaság*. In: *Ellenszélben*. Szerk. HORVÁTH Gergely Krisztián. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága Budapest, 2022.

Romváry 2010. = *Pécs lexikon I- II*. Szerk. ROMVÁRY Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft, Pécs, 2010.

Sarkadiné 1963. = Sarkadiné Hárs Éva: *A pécsi képzőművészeti élet 20 éve (1944–1963)*. In: *A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1963*. Szerk. Papp László. JPM Pécs, 1964.

Szabad Művészet 1950. = *A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége és a Művészeti szövetségek Háza*. Szabad Művészet 3. (1949) 11–12. sz. 504–505.

Tüskés 1999. = *Levelek Takáts Gyulának*. Szerk. TÜSKÉS Tibor. Molnár Nyomda Pécs, 1999.

ABSZTRAKT

Kovács Tibor

A KÉPZŐ ÉS IPARMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGE BARANYA MEGYEI
MUNKACSOPORTJA AZ EGYSZEMÉLYES VEZETÉS IDŐSZAKÁBAN

*HOGYAN VÁLT SOLTRA ELEMÉR GYÖKÉRTÉLEN SZEREPLŐBŐL PÉCS ÉS
BARANYA VEZETŐ KULTURÁLIS IRÁNYÍTÓJÁVÁ*

A tanulmány a Képző és Iparművészek Szövetsége Baranya Megyei Munkacsoportjának 1951 és 1954 közötti időszakát vizsgálja, amikor annak vezetését egyszemélyben Soltra Elemér látta el. Soltra kezdetben gyökértelen, a helyi művészközösség számára idegen szereplő, mivel budapesti tanulmányait követően vizsátért Somogy megyébe és csak ezt követően 1951-ben érkezett Pécsre, ám rövid időn belül Pécs és Baranya kulturális irányítójává vált. Meglátásom szerint e pozícióját elsősorban a szocialista kultúrpolitika támogatásának köszönhetette. A tanulmány rá kíván mutatni, hogy Soltra kinevezése nem csupán művészi képességeinek volt köszönhető. A szocialista kultúrpolitika normáiba történő besimulását nem csak a szocialista realizmus jegyében készült alkotásai mutatják, intézményi szerepvállalásai is arra engednek következtetni, hogy Soltra 1951 és 1954 között a hatalom bizalmát élvezte. Az egyszemélyes vezetés idején a Munkacsoport a központi irányelvek kiszolgálójává vált, miközben Soltra művészeti és pedagógiai tevékenysége révén egyre inkább beágyazódott a pécsi kulturális életbe. A dolgozat bemutatja, hogy a művésztársai körében bizalmatlanságot élvező Soltra idővel kritikák kereszttüzébe került, és az 1954-es tisztújítás során ugyan a művészcsoport vezetőségében maradt, de pozíciója meggyengült. A tanulmány a szocialista realizmus és a helyi művészeti élet összefonódásának dinamikáját vizsgálja, feltárva, hogyan válhatott egy kívülálló a pécsi kulturális élet meghatározó alakjává.

Kulcsszavak: Soltra Elemér, kultúrpolitika, helytörténet

A kutatás a Pécsi Tudományegyetem Kriszbacher Ildikó Tehetséggondozó Program 2024/2025. tanévi támogatásával készült.

TÜSKE BÍBORKA SÁRA
„OTTHON ÉRZELMI ALAPRAJZ”
– EGY LEHETSÉGES MÓDSZERTAN A STROKE BETEGEK
OTTHONI REHABILITÁCIÓJÁNAK FEJLESZTÉSÉRE

BEVEZETÉS

Alapvető szükségleteink közé tartozik, hogy saját otthonunkban képesek legyünk megélni a biztonságot, az autonómiát, a boldogságot, illetve a velünk együtt élőkkel kielégítő érzelmi kapcsolatot tudjunk kialakítani. Az utóbbi időben a környezetpszichológia területén egyre több tanulmány bizonyította, hogy egyes társadalmi körülmények – például a krónikus betegségek, a bántalmazó kapcsolatok és a családi válságok – kockázati tényezőket jelentenek abban a tekintetben, hogy ezen szükségleteink kielégíthetők legyenek (Sallay, 2014). Ezen krízisek következtében az otthoni identitáshoz eredetileg kapcsolódó kedvező asszociációk vagy hiányoznak, vagy összefüggésben a körülményekkel negatívabb töltetet kapnak (Sallay és Dúll, 2006).

Elsősorban a feminista kutatók hívták fel a figyelmet azon elmentmondásokra, amelyek az otthon metaforikus jelentéséhez kapcsolódhatnak. Kiemelték a nők kulturálisan meghatározott szerepét, amely miatt az otthon fogalom jelentése esetükben kétértelmű. A tér egyszerre lakó- és munkahelyként is funkcionál, a tér és a benne megélt eltérő szerepek összetettségéből adódóan negatív tapasztalatok és érzelmek szerzésére következtethetünk. A nők sajátos otthon jelentéséből kiindulva térhettek át a kutatások egyéb körülmények és „speciális csoportok” otthon értelmezésének vizsgálatára is (Williams, 2002; Manzo, 2003; Dyck és mtsai, 2005).

Jelen kutatás egy ilyen „speciális csoport”, a krónikus betegek otthonhoz fűződő viszonyát vizsgálja. A szakirodalom azon az állásponton van, hogy az otthon jelentésében esetükben egy logikai

ellentmondás jelenik meg. Az otthon nagyobb jelentőséget kap, de közben elveszíti privát identitását, és egyre nyilvánosabbá válik. Veszít pozitív érzelmi töltetéből és gyakran megküzdési térré alakulhat át (Dyck és mtsai, 2005). Ezen ellentmondásból kiindulva használunk egy olyan félprojektív vizsgálati módszert, melynek köszönhetően a személyes történeteken keresztül értelmezhetők az otthoni térhez való viszonyulások. A tanulmány célja a következőkben a kutatás módszertanának és eredményeinek bemutatása, mellyel arra kíván rávilágítani, hogy a kvalitatív és kvantitatív vizsgálati eszközök együttes használatával milyen új aspektusok vonhatók be. Mindezek előtt azonban lényeges kitérni azokra a fogalmi keretekre, amelyek a kutatásba beemelt módszerek kiválasztását alátámasztják.

KRÓNIKUS BETEGSÉGEK ÉS PSZICHOLÓGIAI HATÁSUK

De Ridder és munkatársai (2008) a krónikus betegséget az alábbiak szerint határozták meg: károsítja a szervezet működési képességét, idővel fokozatosan növelik a beteg tüneteinek számát, és gyógyíthatatlanok. Krónikus betegségnek minősül a legalább egy éve fennálló egészségügyi állapot, amely folyamatos ápolást igényel vagy jelentősen korlátozza és megváltoztatja a beteg mindennapi tevékenységeit, életmódját, életminőségét és szociális körülményeit. A fizikai teljesítőképesség romlása mellett a krónikus betegségek jelentősen befolyásolják az érzelmi és szociális működést is. Jelentős pszichológiai következményei többek között az alábbiak lehetnek: a testi integritás fenyegetettsége; új helyzetekhez való alkalmazkodás (például kórházi kezelés, önellátás nehézsége); külső megjelenés, testkép, énkép hátrányos alakulása; szociális szerepek, társadalmi helyzet változása; a pszichés állapot negatív irányába való tolódása; társas kapcsolatok, jövőkép átalakulása (Cohen és Lazarus, 1979).

A kutatás szempontjából egy pszichológiai következményt részletesebben kifejtenék, elővezetve a környezetpszichológiai

nézőpontot. Ez nem más, mint a személyes tér csökkenése. A beteg személyes tere a betegség előre haladtával egyre jobban beszűkül. Azok a cselekmények, amelyek egykor a mindennapi élethez tartoztak, elérhetetlenné válnak. Ideális illusztráció lehet egy olyan rutinfeladat, mint az önálló étkezés vagy felöltözés. A személyes tér korlátozása a krónikus betegek számára az egyik legmegterhelőbb érzelmi tényező lehet. Különösen akkor, ha a kórházból való távozás után az új otthon rendszere még mindig instabil (Borst és Mucsi, 2010). Ezalatt az instabilitás alatt értem a megfelelő fizikai környezet kialakításának kezdetleges nehézségeit. Az otthoni tér megélését stroke betegek esetében számos tényező hátráltathatja, az otthonba való bejutástól a megfelelő segédeszközök beszerzéséig, amelyek a mindennapi tevékenységeket segíthetik. A kórházi ellátás során ezek mind leküzdhető akadályok és az eszközök is biztosítva vannak egy beteg számára, azonban egy otthoni tér nem minden esetben van erre felkészülve. Gondolhatunk itt az otthoni térbe való bejutás nehézségeire, a gyógyszerek megfelelő tárolására, az orvosokkal egyeztetett időpontok felírására vagy akár egy étkezés lebonyolítására. A stabilitás kialakítása során számos tényezőt figyelembe kell venni nemcsak fizikai értelemben, hanem a társas kapcsolatok mentén is (Borst és Mucsi, 2010).

KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI NÉZŐPONT

A környezetpszichológia az 1970-es évek óta próbálja átformálni azt, ahogyan a helyekre és a fizikai környezetünkre tekintünk. Az irányzat alapvetően a helyekkel folytatott interakciókat, illetve az azokkal kapcsolatos gondolatainkat és érzéseinket használja alapul. Ha az otthon fogalmát kellene definiálnunk a környezetpszichológia szempontjából a következő lenne: a legfontosabb kapcsolataink színtere. A fogalom azonban ennél sokkal komplexebb (Sallay, 2014). Az otthon stabil és alakítható, hiszen az ember-környezet tranzakció alakítja azt. Az otthon terét maguk

a személyek változtatják, a tér lehetőségeket, de egyben korlátozat is jelent abban, hogy személyes igényeinket megvalósítsuk. Az otthon a gondoskodás terepe is, a hely részei az érzelmeink, a hozzá kapcsolódó jelentések és a kapcsolataink is. A helyidentitásunk a szelf egy lényeges dimenzióját alkotja. Ide sorolhatjuk a helyhez kapcsolódó autonómia és kompetencia érzéseket, a hiedelmeket, a célokat, a preferenciákat, az értékeket és a viselkedési tendenciák tudatos és tudattalan elemeit (Sallay, 2014).

A családi és párkapcsolati viselkedések is az otthon kontextusában alakulnak. A társadalmi kapcsolatokat a helyek fizikai jellemzői alakítják. A környezet és a kapcsolatok formálják egymást az otthon terében. Az otthon lehet társadalmi üzenetek közvetítője, ahogy ölthet tanító jelleget, például behatárolva a családi szerepeket. A térben megtalálható szimbolikus és kulturális tárgyak pedig észrevétlenül közvetítik az identitásunk fejlődését (Sallay, 2014). Az otthon terében zajlanak le az életciklusváltozások, ez az a tér, ahol pszichológiailag megküzdünk velük. Krízis esetén a legbiztonságosabb bázisunk, azonban könnyen csapdává is válhat (Sallay, 2014).

AZ OTTHON SZEREPE KRÓNIKUS BETEGEK ESETÉBEN

Az a (többnyire tudattalan) kísérletünk, hogy emberi létünket a helyek köré és mentén strukturáljuk, a helyhez való kötődés kialakulásához vezet (Morgan, 2010). Mély, tartós érzelmi kötődést alakítunk ki azokhoz a helyekhez, amelyek hosszabb időn keresztül kielégítették szükségleteinket és emlékezetes pillanatok sokaságát nyújtották számunkra. A helyidentitás egy kognitív séma, amely a helyhez kapcsolódó kogníciók (emlékek, érzések, értékek, viselkedési minták) összességéből áll, beleértve a helyhez kötődés jelenségét is. Ez az önazonosság lényeges összetevője. Olyan helyszínekkel kapcsolatos emlékeinkre épül, amelyek valaha is befolyásolták, hogyan viszonyulunk önmagunkhoz, vagy hogyan kezeljük érzelmi egyensúlyunkat. Az, hogy rendszeresen

jó élményekkel rendelkezünk egy adott környezetben, segít abban, hogy erős kötődéseket alakítsunk ki hozzá, amelyek aztán beépülnek a helyérzetünkbe (Sallay és Dúll, 2006). A tudattalan folyamatok a korai gyermekkortól kezdve az egész élet során jelentős hatást gyakorolnak a személy és a hely közötti kapcsolatra, a helyhez való kötődés és a helyidentitás kialakulására. A helyidentitás tehát dinamikus és gazdagító kognitív struktúrává fejlődik, amely részt vesz az egyén azon képességében, hogy szabályozza viselkedését (Sallay és Dúll, 2006).

Az emberek és a helyek közötti érzelmi kapcsolat kétértelműsége, ambivalenciái és dinamikus jellege a későbbi elméletek és kutatások révén egyre nyilvánvalóbbá vált. Egyetértés van abban, hogy a helyhez kötődés és a helyidentitás a fogalmi sokféleség mellett rokon fogalmak. A helyhez kötődés inkább egyéni jelenségű, és a jelenség leíró-evolúciós eredetére és jelentőségére utal, míg a helyidentitás inkább szociokulturális jellegű (Dúll, 1998). A pszichológiai támogatás megteremtéséhez, annak hatékony alkalmazásához a krónikus betegeknek kiváltképp fontos szerepet játszhat az otthon, ezen belül is az ahhoz való helykötődés (Dúll, 2012). Egyre több krónikus betegségben szenvedő ember részesül intézményen kívüli ellátásban, a hosszú távú gondozásban jelenleg az otthonok dominálnak. A rehabilitációs ellátórendszerben akár több hónapot is várni kell a megfelelő ellátásra (Kullmann és Dénes, 2023). A tartós kórházi tartózkodás következtében a krónikus beteg számos olyan változáson megy keresztül, amely megváltoztathatja az otthoni helykötődés érzését. Eltávolodnak szeretteiktől, a környezet, a szociális helyzet és a családi dinamika is megváltozhat. Nehezebb megőrizni az otthonhoz vagy a közösséghez való tartozás érzését. A betegek elveszíthetik megszokott környezetüket, mivel gyakran változik a kórház elhelyezkedése, az ellátás típusa és az otthontól való távolságuk is. A kötődés helyreállítása, és a személyek otthonukba való visszatérésének segítése a stroke utáni rehabilitáció kritikus elemei (Dúll, 2012). Az otthontól való távollét a helyidentitás dinamikus kialakulásában

kiemelkedő szereppel bír. Az egy otthonban élő emberek, az ott fellelhető tárgyak, valamint a hozzájuk kapcsolódó tevékenységek fontosságát a távollét következtében ismerjük fel. Az otthonunkon kívüli helyszínekkel való kapcsolataink, az ismeretlen élményeink, valamint az otthon rendszerességétől való eltávolodásunk mind hozzájárulnak annak kialakulásához és újra fogalmazásához, hogy mit jelent számunkra az otthon fogalma (Manzo, 2003). Felmerül a kérdés: lehet-e a helyhez kötöttségről beszélni erős negatív érzelmek jelenlétében? A legújabb tanulmányok szerint valószínűleg igen. Azok a helyek, amelyeket rossz élményekkel kapcsolunk össze, vagy amelyek menedéket nyújtanak, ugyanolyan fontosak az életünkben, mint azok, amelyek segítenek kielégíteni a szükségleteinket (Manzo, 2003; Morgan, 2010). A pozitív helyhez kötődés gyakran átalakulhat tehát, amikor a beteg otthoni ápolásban részesül vagy arra rászorul (Williams, 2002). Mivel mind a negatív, mind a pozitív érzelmek pszichológiailag jelentős hatással vannak a helyhez kötődésünkre, az otthonunkhoz való viszonyunk rendkívül összetetté válik (Sallay és Dúll, 2006). A kórházi tartózkodást követően az otthoni környezet gyakran a krónikus betegek számára a megküzdés helyévé torzulhat, nem pedig a szociális hálójuk bővítésének és a pozitív helyhez kötődés kialakításának színterévé (Dyck és mtsai, 2005).

Az otthonukhoz való érzelmi kötődés tehát némileg kétértelmű. Az otthon metaforikus jelentése ellentmondó, hiszen mélyen kötődünk ahhoz, jóban-rosszban. Az otthonhoz való erősebb kötődés kiépítése sokrétű, hosszú távú folyamat, amely a segítségnyújtás különböző formáit igényelheti. A stroke-betegeknek és családjuknak együtt kell működniük a beteg támogatása, a kötődés erősítése és a normalitáshoz való visszatérés megkönnyítése érdekében. Kutatások kimutatták, hogy a krónikus betegek lakóhelyükhöz fűződő érzelmi kötődése befolyásolhatja jóllétüket. Ezen csoportok számára megfelelően kialakított otthonok elősegíthetik a jólét érzést, amennyiben az építészeti és belsőépítészeti elemek megkönnyítik a szociális kapcsolatokat, a magánélet

szabályozását és a rehabilitáció lehetőségeit. Az otthoni környezet elősegíti a kötődést és a helytudatot, amelyek javítják az életminőséget. Az emberek működését a kötődés, a biztonság és a hovatartozás érzésének megléte erősítheti és mindezek gyakran az otthoni környezethez kapcsolódnak. Következésképpen gyakori, hogy az otthoni környezetet az én kiterjesztéseként jellemzik, amely a jólét és az énkép kedvező eredményeit tartja fenn. A stroke-túlélők és otthoni környezetük közötti érzelmi kötődés még mindig nagyrészt feltáratlan. A helyhez való kötődést azonban a stroke-túlélők körében is a valós élethelyzetekhez való pozitív visszakapcsolódás központi színterének tekintik (Marcheschi és mtsai, 2018). Amikor egy súlyos betegség fizikai elviseléséről van szó, a társas támogatás kulcsfontosságú. Még akkor is, ha egy betegség számos fizikai, pszichológiai és szociális kihívás elé állítja az embert és próbára teszi ellenálló képességét. Ez az érzelmi támogatás segíthet a diagnózis elfogadásában és a megfelelő megküzdési mechanizmusok kialakításában. A betegek céltudatosabbnak érezhetik magukat, ha úgy gondolják, hogy értékesek és méltóak arra, hogy felépüljenek. Fontos azonban kitérni arra, hogy egy súlyos betegség és annak utóhatásai megváltoztathatják, azaz erősíthetik vagy akár ronthatják is a társas kapcsolatokat (Sándor és mtsai, 2020).

KOGNITÍV TÉRKÉPEZÉS MÓDSZERE

Az embernek élete során az otthonnal kapcsolatos tapasztalatai és jelentései is változnak. Azok számára, akiknek a korlátozott mozgásképesség vagy krónikus betegség miatt „beszűkül” a társadalmi és fizikai világuk, az otthon egyre fontosabb szerepet játszik a mindennapi életben (Dyck és mtsai, 2005). Előfordulhat, hogy a betegség szövődményei miatt módosítani kell az otthoni környezeten, például az akadálymentesítés, a biztonságos berendezések és segédeszközök bevezetése érdekében. Az otthoni tér felszereltsége is elválaszthatatlanul kapcsolódik az otthon

jelentéseihez és tapasztalataihoz. Várható, hogy a megélt otthon alkotó rutinok és kialakult jelentések megszakadnak, amikor a gondozási szolgáltatások belépnek az otthonba, különösen, ha orvosi eszközökről van szó (Dyck és mtsai, 2005). A kognitív térképezés módszere a környezetpszichológiában az 1960-as években vált ismertté és ennek megközelítése és módszerei inspirálták az otthonnal való kapcsolatra vonatkozó kvalitatív kutatási stratégiák kidolgozását. Sherman és Fredman (1989) nevéhez köthetjük azt a diagnosztikai eljárást, mely során a résztvevőket gyermekori otthonuk alaprajzának elkészítésére kérték fel. A helyiségek részletes felrajzolása közben kérdéseket tettek fel, melyek az egyes helyiségek érzelmi és jelentős eseményeit kívánták feltárni. Ezen módszer lehetőséget adott annak megértéséhez, hogy hogyan alakulnak családon belül az otthon territóriumai, a szabályrendszer és az érzelem alapú területi felosztása az egyes otthonoknak. A módszer, aminek köszönhetően ezen információk birtokába kerülhetünk alkalmas arra, hogy az otthon a környezetpszichológia szempontjából is vizsgálni lehessen (Sallay és Dúll, 2006). A kutatásban használt „Otthon Érzelmi Alaprajz” ezen családterápiás módszert veszi alapul, melynek részletes ismertetésére a következőkben kerül sor.

AZ „OTTHON ÉRZELMI ALAPRAJZ”

Az „Otthon Érzelmi Alaprajza” egy félprojektív vizsgálati módszer. A mérőeszköz kialakítását Sallay Viola 2003-ban kezdte el. Az adatfelvételi eljárás alapját egy családterápiás diagnosztikus eljárás adta. A vizsgálat olyan kérdésekkel indul, amelyek feltérképezik az otthonra, a korábbi lakóhelyre, a jövőbeni tervekre vonatkozó információkat. A vizsgálat következő fázisához összegyűjtésre kerültek az otthonnal kapcsolatos legfontosabb pozitív, illetve negatív érzések. A vizsgálatban az otthon alaprajz elkészítése projektív felületként működik, így az összegyűjtött érzéseket (biztonság, bizonytalanság, jó közérzet, feszültség, gyógyulás/

változás, szenvedés, összetartozás, elvonulás, betegség és az otthon szimbóluma) saját rajzukon, otthonuk helyiségeiben kell elhelyezniük a vizsgálati személyeknek. Az érzelmek bejelölése a vizsgálat során asszociatív kommentárokkal egészül ki. A vizsgálati személyek történeteket mondanak az adott hely érzéseivel kapcsolatban, ezzel remélve egyfajta élettörténet-narratívumot. Az utolsó kérdés szimbolikus megközelítésű, a városszimbólumok analógiájára épül. A vizsgálat zárásaként az otthon szimbólumának megnevezése történik (Sallay, 2014). Itt a kutatásom során egy apró változtatást eszközöltem. Az otthon szimbólumot a betegség szimbólumára cseréltem fel. Feltételeztem, hogy ezen tárgyak elsősorban a betegségükkel kapcsolatos orvosi segédeszközök lesznek, esetlegesen a ház átalakításából származó tárgyak pl. kerekesszék, bot, kézmerevítő, kapaszkodó, korlát. Ezen felcseréléssel az ember-tranzakció jelenségére, az otthon csapdává való átváltozásának hipotézisét kívántam alátámasztani.

MÓDSZER

A vizsgálatban $N = 10$ fő, agyi érkatasztrófát átélt krónikus beteg vett részt. A mintában 3 nő és 7 férfi adatai szerepelnek. A kitöltők életkora 49 és 73 év között volt ($M = 55,7$, $SD = 7,23$). 6 fő esetben betegség miatt az otthon átalakítására szükség volt. A kitöltők közül 9 fő életében eddig egyszeri esetben kapott agyi érkatasztrófát, 2 fő az elmúlt egy éven belül. A legtöbb esetben elmondható, hogy rendszeres kórházi tartózkodásnak vannak kitéve. Ebben az esetben két csoportra bonthatók. Azokra, akik heti rendszerességgel veszik igénybe gyógytornász segítségét, illetve azokra, akik több hónapra kerülnek be a rehabilitációs osztályra kezelésre. Az elmúlt egy évben a résztvevők csupán 30%-a tudta igénybe venni a rehabilitációs intézetek nyújtotta segítséget. A mintában szereplő személyek közül 4 főt ért otthonában az agyi érkatasztrófa, a többiek esetében ez az otthon területén kívül esett. A résztvevők a vizsgálat megkezdése előtt egy informált beleegyező nyilatkozatot

töltöttek ki. Az adatok begyűjtése után minden személy egyedi kódot kapott, anonimitásuk a vizsgálat során nem sérült. A kutatás két fő részből tevődött össze. Az első felében kiküldésre került két kérdőív a Jól-Lét Kérdőív (WBI-5), illetve a Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőív. Ezeket egy demográfiai kérdéssor egészítette ki. Demográfiai kérdésként vizsgáltuk: a nemet és az életkort. Ezeken felül két fő kérdéskör került kialakításra: a lakóhely és a betegség. A lakóhely esetében hat itemet használtunk („Mióta lakik jelenlegi otthonában; Hányadik otthona ez élete során?; A lakásban lakók száma; Az otthon elhelyezkedése: Budapest, vidéki város, község, falu, egyéb; Mit gondol, mennyi ideig fog még itt lakni, jelenlegi otthonában?; Mennyire érez késztetést, hogy elköltözzön innen?”), míg a betegség esetében öt („Az elmúlt egy évben hányszor kapott stroke rohamot?; Ha otthonában, melyik helyiségben?; Szükség volt otthona átalakítására vagy lakásváltásra a betegsége miatt?; Az elmúlt egy évben mennyit tartózkodott kórházban?; Élete során hány alkalommal kapott stroke rohamot?) kérdést tettünk fel a vizsgálati személyeknek, amely itemek kialakításának alapját Sallay „Otthon Érzelmi Alaprajza” mérőeszköz adta (Sallay, 2014). A személy-környezet illeszkedést több tanulmányban is összefüggésbe hozták a lakhatással való elégedettséggel, így a lakóhelyre vonatkozó tételek bevonása ezen alapult (Dúll, 1998). A stroke legtöbb esetben egyedi lefolyású, így a betegség kérdéskör alatt lévő öt tétel az alaprajzokból származó adatok értelmezéséhez elengedhetetlen.

A második körben az otthon érzelmi alaprajz elkészítése vagy online térben, vagy személyesen zajlott le attól függően, a betegség mennyiben korlátozta az adott személyt. Egy üres A4-es lapra a vizsgálati személy lerajzolta otthona alaprajzát. Ezután jelölésre kerültek az ajtók, ablakok, a legfontosabb bútorok, valamint megnevezésre kerültek a helyiségek. Az egyes helyiségekhez kötött érzelmeket különböző színű filctollakkal jelölték meg, amit minden esetben egy narratívával kellett indokolniuk (pl. „Most pedig arra kérem, hogy a sötétkék filctollal tegyen kettes számot a

BIZONYTALANSÁG helyére otthonában!” „Kérem, indokolja is meg, miért ez(ek)e t a hely(ek)et választotta! Mondjon rá egy példát az otthoni életükből, egy történetet, ami a választását magyarázza!”). Összesen kilenc érzelm került elhelyezésre a rajzon. Az alaprajz elkészítése után facilitáló kérdések (Az otthon melyik részén a legkönnyebb együtt élni a betegséggel? Az otthon melyik részén a legnehezebb együtt élni a betegséggel?) segítségével további részletekre kérdeztünk rá az otthon használatáról és érzelmi vonatkozásairól, végül a betegség szimbólumot kellett megnevezniük és jelölniük (Sallay, 2014).

EREDMÉNYEK

Az alaprajz elkészítése során az asszociatív kommentárok mentén jelentős narratív anyag gyűlt össze, melybe a következőkben szeretnék betekintést nyújtani. Kutatói kérdésként elemeztem, hogy milyen érzelmek kötődhetnek az egyes helyiségekhez, a mélyinterjúkban közös pontokat keresve. A feltett kérdésekre adott válaszok elemzéséből számos hasonlóság derült ki a helyiségekhez kötődő érzelmek tekintetében. Az interjúk felvétele közben minden vizsgálati személy jegyzőkönyvébe rögzítésre került melyik helyiséget, hányadik elemként kezdte el rajzolni. Összességében elmondható, hogy a negatív és pozitív érzelmek sorrendisége összefügg a helyiségek lerajzolásának sorrendjével. Ennek értelmében a sorrendiségben először vagy csak negatív, vagy csak pozitív érzelmű helyiségek felrajzolása történt meg. A rajzok elkészítése során pozitív töltetű helyiségként került felrajzolásra a nappali/étkező, negatívként pedig a konyha/fürdőszoba. Az interjú során ezen helyiségek érzelmi töltete nem változott.

További fő szobátípusokat emelnék még ki, hogy a hasonlóságok értelmezhetőbbek legyenek. A *hálószoba*: az összes interjúalany esetében elmondható volt, hogy a negatív és pozitív érzelmek keveredésének fő helyszíne volt. Ezen helyiség tekintetében az interjú válaszainak elemzéséből két fő ok emelhető ki a negatív

érzelem megjelenésére: egyrészt az, hogy a hálósobában érte a stroke roham, másrészt pedig a helyiséghez kapcsolódó intimitás megváltozása, csökkenése. A pozitív érzelem tekintetében is megjelenik az intimitás, de ebben az esetben sokkal inkább az ápolás, a pihenés, az elvonulás helyszíneként emelik ki, valamint a házastárssal való mélyebb kapcsolat kialakításának tereként. Értem ez alatt azt, hogy a hálósoba lehetőséget biztosít arra, hogy egy adott nap végén megbeszéljék a betegség okozta következményeket, nyíltan képesek megbeszélni akár pszichés állapotukat is. A „gyógyulás szobája”: a fogalom kialakítása az adatok feldolgozása közben történt, ugyanis a vizsgálati személyek 50%-a GYÓGYULÁS helyeként egy olyan szobát nevezett meg, ahol a rehabilitációs felépülése zajlik: *„Ahhoz, hogy otthon is tudjak gyakorolni, beszereztünk egy szobabicklit, amit rendszeresen használok.”* – KH10. Ezen jegyzőkönyvek esetében kiemelésre kerültek az érzelem-helyiség kapcsolatok. A *fürdőszoba/WC*: a helyiség, amely minden esetben negatív érzelmet kapott, a BIZONYTALANSÁG helye. Elsősorban a csúszásveszély, az eleséstől való félelem került előtérbe: *„Csúszásveszély, magas kád, szűk hely. Csupán csak ennyi tényező tudja biztosítani a bizonytalanság érzését.”* – DZ30. Hozzátehető az a tény is, hogy ezen helyiségben zajló mindennapi tevékenységekhez a legkevesbé komfortos segítséget kérni. Az érzelmek helyiségekhez való társítása után a betegségük szimbólumának megnevezésére kértem a vizsgálatban résztvevő személyeket.

Második kutatói kérdésem során arra voltam kíváncsi, mik lesznek ezen szimbólumok, valamint, hogy milyen érzelmi töltettel rendelkeznek. A betegség szimbólumokat kevés gondolkodás után határozták meg (ld. 1. táblázat). Ezek kétségtelenül különálló, sőt rögtönzött szimbólumok voltak, amelyek a házzal való kapcsolatuk, egyben a betegség következtében az otthonukhoz való viszonyuk megváltozásáról átfogó beszámolóként szolgáltak. Hat személy esetében negatív, míg három személy esetében pozitív szimbólum meghatározásról beszélhetünk. Egy személy esetében nem történt meg a szimbólum meghatározás, azonban az interjú

kérdésekre adott válaszok alapján a negatív kategóriába soroltuk. A legtöbb negatív szimbólum az otthonba való bejutás, illetve a fürdőszoba/WC-hez köthető használat nehézségeiből fakadt. Azaz, ezen betegség szimbólumok rávilágítottak arra, hogy az egyes személyek esetében, mely helyiségeknél számolhatunk instabil ember-környezet tranzakcióval. Rámutattak azon sarkalatos pontokra az otthon terében, amelyek átalakításra szorulhatnak. A pozitív érzelmi töltetű szimbólumok a rehabilitációhoz, a gyógyuláshoz voltak köthetők.

KÓD	Szimbólum
DD11	Ágy
DZ30	Nem nevezte meg
GZ27	Bejárati ajtó
NM67	Versesfüzet
TT06	Bot
KH10	Szobabicikli
RI23	Kapaszkodó
PS23	WC
SJ08	Bejárati lépcső
VZS10	Lakásba való bejutás

1. táblázat: Szimbólumok

ÖSSZEGZÉS

Az otthonunkhoz való erős kötődésünk kialakulását pozitív és negatív események/érzelmeik egyaránt befolyásolhatják. A vizsgálatban felhasznált „Otthon Érzelmi Alaprajza” félprojektív módszer tulajdonságai - a pozitív és negatív érzelmeik feltárása, a nem verbális csatornák felhasználása és a betegek bevonása - különösen alkalmassá teszik az otthon környezetpszichológiai alapú kvalitatív kutatására (Sallay,2014). Az adatok kiértékelése induktív megközelítést alkalmazott a szimbólumok és a fő szobátípusok kategorizálása mentén, ami lehetővé tette, hogy az adatokból kiindulva igazoljuk az összefüggéseket.

Az „Otthon Érzelmi Alaprajza” módszer felvételi eljárásában módosításokat alkalmaztunk. Egyrészt a módszer kezdő felvételi kérdéseinél a betegséggel kapcsolatos itemek kerültek beillesztésre. Másrészt a szimbolikus értelmezés átkeretezését alkalmaztuk, amely stroke betegek esetében releváns képet tudott mutatni az otthon-betegség kapcsolatukról. A szociofizikai környezetet „spirituális” szempontból megközelítő kutatások arra koncentrálnak, hogy egy közösség hogyan jut el a környezete szimbolikus értelmezéséhez. Azt állítják, hogy még olyan helyzetekben is, amikor az emberek nincsenek egymás közvetlen közelében, a fizikai környezet elemeinek szimbolikus jelentősége tartósan befolyásolja az emberek érzelmi életét és viselkedését (Sallay, 2014). A betegség szimbólumra való kiterés a kutatásban még jobban rávilágított a stroke egyéni megélésére az otthoni fizikai környezetben, mind annak negatív és pozitív aspektusaira.

Véleményem szerint a kutatást az alábbi vizsgálati nézőpontokkal érdemes lenne kiegészíteni. A kutatás során nem minden esetben történt meg az alaprajz elkészítése a vizsgálati személy otthonában. Így a terepkutatásból fakadó előnyök nem részei az adatoknak. Az alaprajzokat fotók, illetve az interjú alapján több esetben is újra kellett rajzolnom, annak érdekében, hogy az adatok értelmezhetők legyenek, így a személyes interjú készítést részesíteném előnyben, ha a kutatást ismételtesre kerülne sor. A jövőben úgy gondolom, a módszer még egy lényeges pontjával érdemes lenne a vizsgálatot kiegészíteni. Jelen adatfelvételem során a vizsgálati személyeket nem kértem meg arra, hogy minden velük együtt élő családtagjaikkal felvegyem a vizsgálatot. A kutatás szempontjából érdemes lenne feltérképezni, a többi családtag hogyan éli meg otthonában egy betegség jelenlétét. Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy egy krónikus beteggel való együttélés során az otthonhoz fűződő viszony mennyiben különbözik. Még egy fontos szempont behozatala, úgy hiszem az eredmények szempontjával változást tudna eszközölni. Ez pedig az idő és annak lényeges súlya. Az idő előrehaladtával ugyanis változnak a fizikai környezettel való

tapasztalatok, a beteg gyógyulásának függvényében. Nem feltétlenül érzékelhetik támogatónak a visszailleszkedés szempontjából pozitívan azon segítőeszközök meglétét, amelyekre már a továbbiakban nincsen szükségük (pl. tolószék szem előtt tartása, rámpák, kapaszkodók, amelyek a gyógyulás egy szakaszában inkább már akadályoznak, mint segítenek). Figyelembe kell venni azt is, hogy a célok megállapítása és életbe való fokozott visszatérés következtében ezekről a betegek megítélése megváltozhat (Marcheschi és mtsai, 2018). Jelen kutatás ugyan rákérdezett a betegség megjelenésének idejére, azonban érdemes lehet ezen segítő vagy éppen akadályozó eszközökhöz való érzelmi kötődés kibontására, amely jelentőségét alátámasztja a szimbólum kérdésre adott válaszok. Ezek nagy többsége ugyanis, valamely rehabilitációs eszköz vagy akadályozó tényező volt (pl. bot, kapaszkodó, WC, lépcső, bejárat).

Összességében elmondható, hogy az otthon fizikai környezetére vonatkozó tanulmányokra nagy szükség van annak reményében, hogy megérthessük a stroke rehabilitáció és az otthoni környezet kölcsönhatását a pszichoszociális folyamatokkal. Jelen kutatás alátámasztja azt a megállapítást is, hogy egy betegség megélése egyéni szinten számos tényező hatására eltérően alakul. Úgy gondolom, a vizsgálatban használt módszer beillesztése egy rehabilitációs folyamatba jelentős eredményeket hozhat a krónikus betegek pozitív kimenetelű gyógyulásában.

IRODALOMJEGYZÉK

Auslander, W., & Freedenthal, S. (2006). Social Work and Chronic Disease: Diabetes, Heart Disease, and HIV/AIDS. In: Gehlert, S. és Browne, T. A., (Szerk.), *Handbook of health social work* (pp. 532–567). John Wiley & Sons Ltd.

Borst J. M., & Mucsi G. (2010). A krónikus betegségekkel járó gyász, veszteség, és az ezekkel való megküzdés. *Kharón Thanatológiai Szemle*, 4, 5–18.

Cohen, F., Lazarus, R. S. (1979). Coping with stress of illness. In: Stone, G. C., Cohen, F., Adler, N. E. (Szerk.), *Health psychology* (pp. 217– 254). Jossey Bass.

De Ridder, D., Geenen, R., Kuijer, R., & van Middendorp, H. (2008). Psychological adjustment to chronic disease. *The Lancet*, 372(9634), 246–255. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61078-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61078-8)

Düll A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata* [Kiadatlan doktori disszertáció]. Eötvös Loránd Tudományegyetem.

Düll A. (2012). Környezet–pszichológia–egészség. In: Demetrovics Zsolt., Urbán R., Rigó A., Oláh A., (Szerk.), *Az egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I.: Személyiség, egészség, egészségfejlesztés* (pp. 337–392). ELTE Eötvös Kiadó.

Dyck, I., Kontos, P., Angus, J., & McKeever, P. (2005). The home as a site for long-term care: meanings and management of bodies and spaces. *Health & place*, 11(2), 173–185. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2004.06.001>

Kullmann L., & Dénes Z. (2023). Integrált rehabilitációs ellátás I.–hazai előzmények, erősségek, gyengeségek. *IME*, 22(2), 16–22. <https://doi.org/10.53020/IME-2023-301>

Langhorne, P., Bernhardt, J., & Kwakkel, G. (2011). Stroke rehabilitation. *The Lancet*, 377(9778), 1693–1702. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60325-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60325-5)

Manzo, L. C. (2003). Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places. *Journal of Environmental Psychology*, 23, 47–61. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(02\)00074-9](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(02)00074-9)

Marcheschi, E., Von Koch, L., Pessah-Rasmussen, H., & Elf, M. (2018). Home setting after stroke, facilitators and barriers: A systematic literature review. *Health & social care in the community*, 26(4), e451–e459 <https://doi.org/10.1111/hsc.12518>

Morgan, P. (2010). Towards a developmental theory of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 30, 11–22. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.07.001>

Papp-Zipernovszky O., Kékesi M. Z., & Jámboři S. (2017). A Multidimenzi-onális észlelt társas támogatás kérdőív magyar nyelvű validálása. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 18(3), 230–262. <https://doi.org/10.1556/0406.18.2017.011>

Sallay V. (2014). *Környezeti-érzelmi önszabályozási folyamatok a családi otthon terében*. [Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem]. <https://www.researchgate.net/profile/ViolaSallay/publication/270582767>

Sallay V., & Düll A. (2006). „Érezd magad otthon!” Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1), 35–52. <https://doi.org/10.1556/mpszle.61.2006.1.3>

Sándor Z., Látos M., & Csabai M. (2020). Az észlelt társas támogatás összefüggéseinek vizsgálati lehetőségei a PRISM-D rajzteszt segítségével kórházi kezelés alatt álló súlyos betegek körében. *Orvosi Hetilap*, 161(39), 1688–1696. <https://doi.org/10.1556/650.2020.31827>

Sherman R., Fredman N. (1989) *Strukturális technikák a pár- és családterápiában*. Magyar Pszichiátriai Társaság.

Williams, A. (2002). Changing geographies of care: employing the concept of therapeutic landscapes as a framework in examining home space. *Social Science and Medicine*, 55, 141–154. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(01\)00209-X](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(01)00209-X)

ABSZTRAKT

Tüske Bíborka

„OTTHON ÉRZELMI ALAPRAJZ”

– EGY LEHETSÉGES MÓDSZERTAN A STROKE BETEGEK OTTHONI
REHABILITÁCIÓJÁNAK FEJLESZTÉSÉRE

A stroke betegek felépülését, életminőségük javulását jelentősen befolyásolhatja az otthonukhoz való viszonyuk. A hosszadalmas kórházi kezelések után azonban a betegek otthon terének megélése beszűkülhet. A kutatás a társaskapcsolat, a jól-lét és az otthon tér megélésének összefüggéseit vizsgálta. A résztvevők stroke-on átesettek, a kórházban elkezdett és otthoni térben folytatódott rehabilitációban részesültek (N=10). A kutatás fő módszere az „Otthon Érzelmi Alaprajz”. A mélyinterjúval összekötött alaprajzok elkészítése mellett a résztvevők demográfiai kérdéssort, Jól-Lét Kérdőívet, valamint Multidimenzionális Észlelt Társas Támogatás Kérdőívet töltöttek ki. Az otthonrajzok a QGIS 3.32 programmal kerültek kiértékelésre. Az előadás az előbbieken leírt kutatás operacionalizálási folyamatát mutatja be. Az eredmények mentén alátámasztja a kvalitatív és kvantitatív módszertanok ötvözésében rejlő lehetőségeket. Részletezi a narratív adatok elemzése során kódolásra került, az otthoni térben megjelenő új érzelm-helyiség kapcsolatokat. Végül felhívja a figyelmet arra, hogy a vizsgálatban használt módszerek beillesztése a rehabilitációs folyamatba jelentős eredményeket hozhat a stroke betegek otthon terének pozitívabb megélésében.

Kulcsszavak: *stroke, környezetpszichológia, otthon, kvalitatív, kvantitatív*

VÖRÖS ZSOLT
MEGISMERNI EGY ISMERETLENT

BOHUSS REZSŐ VALJEVÓBA INTERNÁLT KÁPLÁN ESETE¹

BEVEZETÉS

Legkésőbb 1918 őszére minden vezető pozícióban lévő személy számára nyilvánvalóvá vált, hogy a Központi Hatalmak, azon belül jelen esetünkben az Osztrák-Magyar Monarchia elvesztette az első világháborút. A vereség ténye, illetve a szociális és nemzetiességi feszültségek következtében a birodalom elindult a felbomlás útján. A Monarchia 1918. november 3-án írta alá a padovai fegyverszünetet, mellyel letette a fegyvert az Antant hatalmak előtt. Az egyezményt még a háborút elvesztett Ausztria és Magyarország közösen fogadták el, a végrehajtás feladata viszont már az utódállamokra maradt.² A fegyverszünet több nyitott kérdést hagyott maga mögött, nevezetesen az ország déli részén rendezetlenül maradt a magyar állam és a balkáni Antant erők (szerb-francia) közti viszony. Ennek érdekében 1918. november 13-án kötötte meg a Károlyi-kormány a belgrádi katonai konvenciót, mely egy demarkációs vonalat jelölt ki, amibe már magyarok lakta területek is beleestek. Ez a vonal a Barcs-Pécs-Bátaszék-Baja-Szeged-Maros vonalon húzódott és még aznap elindult a szerb hadsereg ennek elérésére és megszállta a kijelölt vonaltól délre eső területeket.³

Annak ellenére, hogy a konvenció kimondta, hogy a megszállt területeken a közigazgatásnak magyar kézben kell maradnia,⁴ hamar egyértelművé vált, hogy a szerb törekvések végrehajtása

1 A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-24-2-I-PTE-32 kódú pályázatával az Innovációs és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint a Pécsi Tudományegyetem szakmai és anyagi támogatásával valósult meg.

2 ORMOS 2020. 15.

3 VÖRÖS 2024a, 205.

4 HORNYÁK 2004. 19.

érdekében nyílt impériumváltás kezdődött meg, 1918 végétől megindult Baranya vármegye Szerb-Horvát-Szlovén Királyság általi annektálása. A helyi közigazgatás vezető szereplőit (főispánok, főszolgabírók, községi jegyzők stb.) leváltották és szerb hivatalnokokra cserélték le. A megszállókkal együtt nem működöket, illetve a magyar ellenállás vezetőit letartóztatták, túszul ejtették, illetve a nyugat-szerbiai Valjevóba internálták.⁵ Jelen tanulmány központi szereplője – Bohuss Rezső római katolikus káplán – is ezen személyek között szerepelt.

A kutatás számára hamar egyértelművé vált, hogy nem egyéni esetek egymásutániságáról van szó a valjevói internálások esetében. Ez a megszállóknak egy tudatos eszköze volt az ellenállás, illetve az együttműködésre nem hajlandó magyar közigazgatás letörésére. Nem egy „klasszikus értelemben” vett internálásról beszélünk, nem volt internálótábor létrehozva, az elhurcoltakat a városban helyezték el. Valjevo közigazgatási határain belül az internáltak szabadon mozoghattak, munkát vállalhattak és a helyiekkel való érintkezésben sem voltak gátolva.⁶ Tehát ezen relatív szabad körülmények tükrében arra következtethetünk, hogy az eseményeket nem mint konkrét (erőszakos) büntetés-végrehajtási intézkedésként kell értékelni, hanem a megszállókra veszélyes személyek lakókörnyezetükből történő kiemelése és kollektív ellenőrzés alatt tartásaként. Persze a személyes tapasztalatok háttérében ki kell emelni azt is, hogy sok múlott a helyi, valjevói lakosság hozzáállásán, az ott megjelent internáltakhoz. Fischer Béla visszaemlékezéséből tudjuk, hogy sokan voltak a helyiek közül az első világháború alatt Magyarországon hadifogságban. Ott velük sem bántak túlzottan kegyetlenül, így a helyiek is többségében barátságosan viszonyultak hozzájuk.⁷ Természetesen általánosítás az első világháborús magyarországi hadifoglyok helyzetéről ez alapján nem vonható le.⁸

5 Ennek menetéről, valamint az internált személyekről részletesebben lásd: VÖRÖS 2023, VÖRÖS 2024b.

6 VÖRÖS 2023. 180.

7 FISCHER 2006. 190.

8 A szerbek osztrák-magyar hadifogságáról részletesen lásd: GORCSA 2023.

A valjevói internálás feltárásának forrásanyaga elsősorban az internált személyektől visszamaradt különböző ego-dokumentumokból, közigazgatási iratokból, valamint a területileg illetékes közgyűjtemények állományában található személyi hagyatékokból áll. Ezekben az ego-dokumentumokban többször említésre került Bohuss Rezső személye, viszont kevés információt tudhatunk meg alakjáról a fellelt forrásokban. Beazonosításához és életútjának rekonstrukciójához további egyháztörténeti forrásokra és szakirodalomra, valamint korabeli lokális sajtóforrásokra volt szükség. A következő két fejezetben ezen források és a beazonosítási folyamat ismertetése következik.

BOHUSS REZSŐ MEGJELENÉSE A VIZSGÁLT EGO-DOKUMENTUMOKBAN

Három Valjevóba internált személyes irataiban jelenik meg Bohuss Rezső alakja. Vojnics Ferenc (1879–1962) bajai polgármester egyik levelében, illetve Visy László (1854–1935) nyugalmazott pécsi főispán naplójában,⁹ valamint Fischer Béla (1877–1953) akkori baranyai másodfőjegyző, későbbi alispán visszaemlékezésében. Vojnics Ferencet 1919 nyarán internálták Valjevóba és Bohuss Rezsővel „együtt mozgott” a káplán 1920. májusi megérkezésétől kezdve. Visy Lászlót és Fischer Bélát¹⁰ 1920. augusztus 20-án internálták Pécsről, ők augusztus 24-én érkeztek meg Valjevóba. A pécsiek is találkoztak Bohussal, azonban nem sok időt töltöttek el együtt, hiszem Bohuss és Vojnics valószínűleg még 1920. augusztus 25-én megszöktek az internálásból.¹¹ Visy László így emlékezett Bohuss Rezsőre: „(...) *megjelent hirtelen 2 úr, s magyarul azt kérdezte, nemde mi* [Visy László, Fischer Béla, Fischer Ferenc,

9 Visy László naplójának a valjevói internálásra vonatkozó részei módszertani szempontból szintén visszaemlékezésnek minősülnek, hiszen nem az eseményekkel egyidőben lett lejegyezve, hanem az internálásból történő hazaérkezés után. Értelemszerűen naplója nem volt vele az internálás alatt. A napló 1918 és 1921 közötti, vagyis a szerb megszállásra vonatkozó részének feldolgozását lásd: VÖRÖS 2024a.

10 Két másik pécsi személlyel együtt: Fischer Ferenc és Hamerli József társaságában.

11 HU-MNL-BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

Hamerli József – V. Zs.] *internáltak vagyunk. Igenlő válaszukra az egyik mint Vojnics Ferenc bajai polgármester, a másik mint ottani róm. kat. káplán [Bohuss Rezső – V. Zs.] mutatkozott be, s megkérdezvén a mi nevünk s állásunkat a polgármester szerbül értekezni kezdett az írnokkal, amint utólag megtudtuk avégett, hogy engedje meg, hogy már ma a vendéglőben aludhassunk [sic!], jótálalást vállalva mellettünk, hogy holnap reggel 8 órákor a titkár úrnál jelentkezni fogunk.*¹²

Visy Lászlók az idézett bejegyzéskor érkeztek meg Valjevóba és elmondása szerint Vojnics Ferenc és Bohuss Rezső segítségével tudtak jobb viszonyokat teremteni maguknak, ami elsősorban Vojnics tolmácsolási segítségével volt köszönhető.¹³ Fischer Béla visszaemlékezésében szintén a találkozás környékének pillanatai lettek lejegyezve: „Vojnics Ferenc és Bohus [sic!] Rezső ottani róm. kat. káplán: Vojnics lerongyolódva is úri külső, Bohus [sic!] rövid nadrágban [sic!] és sportingben, bohém, zongorázik, hegedül. (...) Másnap Vojnicsék [Vojnics Ferenc és Bohuss Rezső – V. Zs.] egész nap velünk, a helyi viszonyokról tájékoztattak. Másnap kirándulásra indultak, mondták. Nem láttuk őket többé, megszöktek. Egy héttel később tudták meg a szökést [a hatóságok – V. Zs.]”¹⁴

Fischer Béla és Visy László együtt érkeztek meg Valjevóba, illetve közösen is találkoztak Bohuss Rezsővel. Hasonló módon, hasonló szavakkal emlékeztek tehát személyére.¹⁵ A harmadik

12 Uo.

13 Visy László és Fischer Béla nem beszéltek szláv nyelveket, ez Visy napló-bejegyzéséből is jól látható a szerb szavak rossz, hallás utáni fonetikus lejegyzéséből. Vojnics Ferenc viszont bunyevác származású volt, beszélt is bunyevác nyelvjárást, így könnyedén elsajátította a szerb nyelvet is.

14 FISCHER 2006. 189. – Vojnics és Bohuss szökéséről Visy László is megemlékezett naplójában: „Megérkezésünk utáni napon Vojnics és Bohus [sic!], a helyi viszonyokról stb. informáltak, s jelezték, hogy másnap, vagyis csütörtökön kirándulásra készülnek, s így valószínűleg majd csak pénteken, vagy szombaton találkozhatunk. De bizony, nem láttuk őket többé. (...) Állítólag Magyarország felé mentek és szerencsésen átlépték a demarkationális [sic!] vonalat.” Lásd: HU-MNL-BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

15 Mindemellett kettejük között családi kapcsolat is volt, ugyanis Fischer Béla Visy László lányát vette feleségül.

a kutatás előtt eddig is ismert ego-dokumentum Vojnics Ferenc egyik személyes levele volt: *„Ezt már nagyon untam [az internálást – V. Zs.] s megszöktem. Nyolc napig tartott a szökés. Jórészt kukoricák között. (...) A szökésben társam volt egy katolikus pap [Bohuss Rezső – V. Zs.] aki később kilépett, tudtommal el is züllött. Inkább volt terhemre, mint segítségemre.”*¹⁶

Vojnics Ferenc társaként hivatkozik Bohussra a szökésben, ezzel igazolva a pécsiek állítását kettőjük távozásáról. Vojnics jellemzése szintén összhangba hozható Visy és Fischer Bohuss Rezsőről szóló jellemrajzáról: a „bohém” káplán, aki inkább hátráltatta a szökésben, mint segített volna neki. Azonban téves megállapítása is van; Bohuss életútjának rekonstrukciója után kiderült, hogy nem lépett ki az egyházból, katolikus papként fejezte be az életét. Az imént idézett ego-dokumentumok információiból indulhatott ki a kutatás: ki is volt Bohuss Rezső?

AZ ÁTTÖRÉS – EGYHÁZTÖRTÉNETI FORRÁSOK ÉS IRODALMAK

Az említett ego-dokumentumok bejegyzéseiből a kutatás már rendelkezett néhány alapinformációval, jellemrajzzal Bohuss Rezsőről. Az első nagyobb áttörés a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár anyagának köszönhető, az egyházmegyei personáliák között megtaláltuk Bohuss Rezsőt, azonban nem mondott a forrás túl sokat.¹⁷ Ebből kiderült, hogy 1892. április 7-én született Érsekújváron, Kalocsán járt szemináriumra és 1923-ig bezárólag Nagybaracskán, Kecelen és Felsőszentivánon volt káplán.¹⁸ Illetve egy másik fontos adat: vezetéknéve *Bohuss* alakban és nem *Bohus* alakban írandó. Ezen adatokból kiindulva folytatódott Bohuss Rezső kutatása, melyben rengeteg segítséget nyújtott a 21. századi technológia, a digitális közgyűjtemények és keresőmotorok.¹⁹

16 Vojnics Ferenc levele Rosenberg Mátyáshoz. Közli: KNÉZY 2009. [1940.] 131.

17 HU-KFL Personáliák BR.

18 Uo.

19 Lásd például: Arcanum, Hungaricana stb.

Beke Margit monumentális kötetében az Esztergom(-Buda-pesti) Főegyházmegye papságáról szóló kötetében szintén megtalálható Bohuss Rezső rövid életrajza az 1920-as évek második felétől, miután már az Esztergomi Főegyházmegye szolgálatába került.²⁰ Ennek fényében kiderült, hogy élete második felére viszszerült szülőföldjére, a Felvidékre. Továbbá egy felvidéki magyar katolikus papsággal foglalkozó PhD disszertáció²¹ is segített Bohuss pontosabb beazonosításához. Ezek után tehát földrajzi szempontból lehatárolható Bohuss Rezső mozgása, így az említett források, illetve az adott helyszínek lokális sajtójának bevonásával sikerült rekonstruálni életútját.

BOHUSS REZSŐ (1892–1955) REKONSTRUÁLT ÉLETRAJZA

Bohuss Rezső 1892. április 7-én született a Nyitra vármegyei Érsekújváron.²² Középfokú tanulmányait az érsekújvári Szent Ferenc Rendi Katolikus Gimnáziumban végezte, ahol 1910-ben tett érettségi vizsgát.²³ A Kalocsai Főegyházmegye szemináriumában végezte teológiai tanulmányait, azonban az első világháború közbeszólt, és 1914-től három éven át katonai szolgálatot teljesített.²⁴ Bohusst 1917. június 3-án, Kalocsán szentelték fel.²⁵ Felszentelése után a Kalocsai Főegyházmegyében teljesített szolgálatot káplánként, 1919-től Nagybaracskán és Baján.²⁶ Felszentelése utáni korai időszakban Kula²⁷ káplánjaként is emlegetik, ez azonban nem szerepel az egyházmegyei levéltár personáliájában, pedig a település egyháztartományilag oda tartozott.²⁸ A szerb megszállás idején, valószínűleg 1920 májusában a nyugat-szerbiai Valjevóba

20 BEKE 2008. 91.

21 SZTYAHULA 2012.

22 BEKE 2008. 91. – ma Nové Zámky Szlovákiában.

23 SzFKG ÉRTESÍTŐJE 1911. 70.

24 BEKE 2008. 91.

25 HU-KFL Personáliák BR.

26 Uo.

27 Mai helyesírással: Kúla, a mai Kula/Kyňa Szerbiában.

28 Lásd: *Pécsi Újlap* 1917. november 16. 3.

internálták, ahonnan 1920. augusztus 25-én megszökött Vojnics Ferenc bajai polgármesterrel.²⁹ A megszállás után 1921-től Kecelen, majd 1923-tól Felsőszentivánon volt káplán.³⁰ Ezekben az években irredenta szellemiségű írásairól, színdarabjairól rendszeresen beszámolt a korabeli sajtó.³¹ 1927-től az Esztergomi Főegyházmegye szolgálatába lépett, 1928-tól Szőgyénben³² volt káplán, majd 1929-től nyolc éven át Bősre³³ került csakugyan káplánként. Külön érdemes kiemelni, hogy bósi tartózkodása idején a korabeli sajtó a település kulturális életének fellendítőjeként emlegették.³⁴ 1937 és 1940 között Balony³⁵ adminisztrátora, majd 1940-től 1953-as nyugdíjazásáig Egyházkarcsa³⁶ plébánosa volt.³⁷ Több felvidéki magyar pappal együtt 1944 és 1948 között elveszítette magyar állampolgárságát.³⁸ 1955. április 2-án hunyt el.³⁹

KITEKINTÉS – MILYEN KÉRDÉSEKBEN ADHAT TÁMPONTOKAT A KUTATÁS?

A kutatás által rekonstruált életrajz több nagyobb szemléletű történeti kérdésben is adhat támpontokat: kutatómódszertani, forrástani kérdésekben, az egymástól jelentősen különböző forrástípusok együttes, komplex használatában. Bohuss Rezső életének, illetve a valjevói internálások kutatásához az „általánosnak”

29 HU-MNL-BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

30 HU-KFL Personáliák BR.

31 Lásd például: *Dunántúl* 1925. december 23. 5. – Bohuss Rezső: *Rabmagyarok karácsonya* című egyfelvonásos színelőadása 1921-ben Baján jelent meg. A kutatás jelenleg nem rendelkezik több információval a műről. Másik példa: Zichy Gyula pécsi püspök körlevélben is ajánlotta a híveknek Bohuss művét/műveit. Lásd: *Pécsi Újlap* 1917. november 16. 3.

32 Ma Svodín Szlovákiában. 1920-ig magyar település, aztán Csehszlovákiához került, de megmaradt a magyar apostoli adminisztratúra területén. Lásd: BEKE 2008. 91.

33 Ma Gabčíkovo Szlovákiában.

34 Lásd például: *Prágai Magyar Hírlap* 1936. február 6. 9.

35 Ma Baloň Szlovákiában.

36 Ma Kostolné Kračany Szlovákiában.

37 Officiálna stránka obce Kostolné Kračany <https://www.kostolnekracany.sk/kozseg>

38 SZTYAHULA 2012. 274.

39 BEKE 2008. 91.

tekinthető levéltári forrásokon túl, múzeumi források,⁴⁰ egyháztörténeti források, személyi hagyatékok, ego-dokumentumok, illetve rengeteg korabeli nyomtatott forrás felhasználására volt szükség. A kutatás 2025 tavaszáig már 23 beazonosított Valjevóba internált személyt⁴¹ tart számon, közülük Bohuss Rezső az egyetlen egyházi személy. Az ő adataikat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Név	Lakóhely	Foglalkozás	Internálás	Idő
Benkő Sándor	Baja	Ezredes	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Bohuss Rezső	Baja?	Káplán	1920. május? – augusztus 25?	?
Cseh Gyula	Mohács?	Községi jegyző	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Ete János	Mohács	Községi jegyző	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Fischer Béla	Pécs	Másodfőjegyző	1920. augusztus 20. – október 12.	53 nap
Fischer Ferenc	Pécs	Ügyész	1920. augusztus 20. – október 12.	53 nap
Hamerli József	Pécs	Gyártulajdonos	1920. augusztus 20. – október 12.	53 nap
Huber Károly	Baja	Városi adótiszt	1921. február 22. – augusztus vége?	?
Huber Károlyné	Baja	?	1921. február 22. – augusztus vége?	?
Kisfaludy Vidor	Dunaszekcső?	Községi jegyző	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Klimó József	Baja	Városi adótiszt	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Kocsis János	Baja	Aljegyző	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Koller Dezső	Baja	Városi tanácsnok	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Luibl György	Baja	Tanár	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Margittay Lajos	Mohács	Főszolgabíró	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Németh Károly	Mohács	Főszolgabíró	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Posta Árpád	Baja	Kórházgondnok	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Prakatur Tamás	Mohács	Kormánybiztos	1920. március 31? – május vége?	?
			1920. október 17. – december 21.	67 nap
Schmidt Károly	Mohács	Politikus	1920. október 17. – december 21.	67 nap
Visy László	Pécs	Nyug. főispán	1920. augusztus 20. – szeptember 14.	25 nap
Vojnics Ferenc	Baja	Polgármester	1919 nyara? – 1920. augusztus 25?	?
Weisz Nándor	Baja	Polgármester hely.	1921. február 22. – szeptember 1.	191 nap
Zdillár György	Mohács	Földadó-nyilvt.	1920. október 17. – december 21.	67 nap

1. táblázat: A beazonosított Valjevóba internált személyek prozopográfiai adataira.

Saját szerkesztés. (Az adatok a vizsgált források alapján lettek összeállítva.

A megnevezett személyek foglalkozásai az internálás elrendelésekor betöltött pozícióikra vonatkoznak.⁴²⁾

Bohuss életútja és helyzete a vizsgált időszakban adalékokat adhat az első világháborús összeomlás és következményeinek idején az egyházi szereplők helyzetére, mely kép diffúz, illetve régióként rendkívül eltérő.⁴³ A vizsgált személy földrajzi mobilitása is jelentős; élete a Felvidéken, Nyitra vármegye környékén indult,

40 Például a bajai Türr István Múzeum korabeli plakátgyűjteménye, vagy kéziratai; a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum kéziratai.

41 Akiket Bajáról, Mohácsról és Pécsről internáltak Valjevóba.

42 A kutatás előzetes állapotában a táblázatot közölte: VÖRÖS 2023, VÖRÖS 2024b.

43 Az említett kérdésben például Tengely Adrienn kutatásait említeném példának; a dél-dunántúli helyzetről lásd: TENGELY 2004.

majd közép-magyarországi, bácskai (és szerbiai) működése után visszakerült szülőkönyezetébe, ahol több településen is dolgozott. Életének eme második szakaszában külön fontos megjegyezni azt is, hogy az ő egyházi tevékenységére nem sok hatással volt a határ többszöri változása (1944–1945-ig bezárólag), hiszen az első bécsi döntés keretében ezek a települések 1938 novemberétől visszakerültek Magyarországhoz.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

HU-KFL Personáliák BR. = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Az egyházmegye 18–20. századi intézményei és névtára, Névtár, életrajzok: Bohuss Rezső.

HU-MNL-BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára XIV. Személyek 60. Nagyatádi Dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói (1914–1921) 3. doboz 6. kötet.

FORRÁSKÖZLÉSEK ÉS KORABELI NYOMTATOTT FORRÁSOK

FISCHER 2006. = *Fischer Béla visszaemlékezései*. Szerk. FONT Márta – VONYÓ József. Pécs Története Alapítvány Pécs, 2006.

KNÉZY 2009. [1940.] = *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921)*. Írta és összeáll. Dr. KNÉZY Lehel. Türr István Múzeum Baja, 2009. [Eredeti megjelenés: Corvin Könyvnyomda Baja, 1940.]

SzFKG ÉRTESÍTŐJE 1911. = *Az érsekújvári államilag segélyezett községi Kath. Főgimnázium értesítője az 1910–1911. tanévről*. Winter Zsigmond Fia Könyvnyomdája Érsekújvár, 1911.

FELHASZNÁLT SAJTÓANYAGOK

Dunántúl (1925)

Pécsi Újlap (1917)

Prágai Magyar Hírlap (1936)

INTERNETES FORRÁSOK

Egyházkarcsa Önkormányzatának Honlapja/Oficiálna stránka obce Kostolné Kračany. Általános információk, az egyházkarcsai plébánosok névjegyzéke. <https://www.kostolnekracany.sk/kozseg/altalanos-infomaciok/egyhaz/> (Utolsó letöltés: 2025. 01. 22.)

6.5. Felhasznált szakirodalom:

BEKE 2008. = BEKE Margit: *Az Esztergomi (Esztergom–Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*. Szent István Társulat Budapest, 2008.

GORCSA 2023. = GORCSA Oszkár: *Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában. Szerb hadifoglyok Magyarországon 1914–1918*. [PhD disszertáció; kézirat] SZTE TDI Szeged, 2023.

HORNYÁK 2004. = HORNYÁK Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Fórum Könyvkiadó Újvidék/Novi Sad, 2004.

ORMOS 2020. = ORMOS Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Kiadó Budapest, 2020.

SZTYAHULA 2012. = SZTYAHULA László: *A csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950*. [PhD disszertáció, kézirat] ELTE BTK Budapest, 2012.

TENGELY 2004. = TENGELY Adrienn: *Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyében (1918. november 1. – 1919. március 21.)*. Egyháztörténeti Szemle 5. (2004) 1. sz. 3–52.

VÖRÖS 2023. = VÖRÖS Zsolt: *Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921)*. In: *Mesterek és Tanítványok 3. Tanulmányok a bölcsészet- és társadalomtudományok köréből*. Szerk. BALATONYI Judit – BALIKÓ Fanni – BARABÁS Gábor – BÖHM Gábor – KOVÁCS Veronika – POHÁRNOK Melinda PTE BTK KTDT Pécs, 2023. 176–185.

VÖRÖS 2024a = VÖRÖS Zsolt: *Pécs szerb megszállása Visy László naplójának tükrében*. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 57. (2024) 203–211.

VÖRÖS 2024b = VÖRÖS Zsolt: *Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921)*. *Kutatói tapasztalatok, források, módszerek*. Grastyán-füzetek 3. (2024) 79–90.

ABSZTRAKT

Vörös Zsolt

MEGISMERNI EGY ISMERETLENT

BOHUSS REZSŐ VALJEVÓBA INTERNÁLT KÁPLÁN ESETE

Kutatásaim szűken vett tárgya a Baranya-bajai térség első világháborút követő szerb megszállása (1918–1921). Ezen vizsgálatok közben kezdtem el feltárni a megszállás alatti egyedi internálási eseteket, melyekről kiderült, hogy a megszállók által tudatosan és szisztematikusan kivitelezett politika volt. A térség közigazgatási és társadalmi vezetésének jelentős képviselőit internálták a megszállók a nyugat-szerbiai Valjevo városába. Jelen kutatás forrásbázisát jelentős részben az internáltaktól fennmaradt ego-dokumentumok jelentik, melyekben többször említésre került Bohuss Rezső római katolikus káplán. Ezek azonban pár rövid szeméyleíráson túl nem sokat tartalmaznak. Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogyan sikerült rekonstruálni Bohuss Rezső életpályáját (melyben áttörő segítséget nyújtottak különböző egyháztörténeti források és szakirodalmak), illetve maga a feltárt életút is ismertetésre kerül.

Kulcsszavak: *első világháború, szerb megszállás, Bohuss Rezső, Valjevo, internálás.*

A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-24-2-I-PTE-32 kódú pályázatával az Innovációs és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint a Pécsi Tudományegyetem anyagi és szakmai támogatásával valósult meg.

ZAB TAMÁS LÓRÁND
HOGYAN ÍRJUK MEG A HATALOM KOMPLEX
TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉT?

BEVEZETÉS

A hatalom fogalmának problémája explicit vagy implicit módon mindig a történetírás egyik fontos alapkérdése volt. A hatalom a klasszikus értelmezés szerint három centrumban, az egyházban, államban és a piacon sűrűsödik össze.¹ Montesquieu elhíresült felfogása szerint *hatalmi ágak* léteznek, amelyek szétválasztása a zsarnokság elkerülésének elsődleges módja.² A klasszikus állam- és jogelméletben az állam hatalmát szuverénnek, vagyis minden mástól független főhatalomnak gondolták.³ Ma azonban ezek az értelmezések naivnak, elégtelennek tűnnek, köszönhetően elsősorban Michel Foucault munkásságának. Foucault a hatalmat nem „a szuverenitás egyetlen fókuszában” kereste, mint ahogy előtte sokan, hanem azt egy hálózatszerű, komplex, a társadalom egészét átjáró erőterként vizionálta. Ez az erőter egy játék, amely *„harcok és szakadatlan összetűzések révén – átalakítja, felerősíti, megfordítja (...) az erőviszonyokat”*.⁴

A klasszikus politikatörténet a történelemtudományban a hatvanas évekre szitokszóvá vált, ennek ellenében határozták meg magukat azok az ekkor fellépő, és ma is meglehetősen aktuális irányzatok, amelyeket a társadalomtörténet gyűjtőfogalom alá vonhatunk össze.⁵ Ezek az irányzatok a politikai szférát az államhatalom legfelső szintjén bekövetkező változások helyeként értelmezték, s ennek történeti szerepét alacsonyra becsülték.

1 PÓCZA 2002. 5.

2 MONTESQUIEU 2000. 248.

3 EGRI – KOVÁCS 2019. 6.

4 FOUCAULT 1996. 94.

5 SIPOS 2014. 283; SIPOS 2009. 156–158.

Az ezredfordulóra azonban ez a tendencia megfordult – az új társadalomtudományok a politika történetét a hatalom történeteként kezdték értelmezni, így hirtelen a „politikátörténet” keretei radikálisan kiterjedtek. „Ma mindnyájan politikátörténészek vagyunk” – fogalmazott ez alapján Susan Pedersen – ezáltal avatva Michel Foucault-t (poszthumusz) politikátörténésszé.⁶ Ezek azért lényegesek kérdésünk szempontjából, hiszen tanulmányunk felvetése is illeszkedik a politika társadalmisága, illetve a társadalom belső hatalmi-politikai viszonyainak megértését célul kitűző évtizedes hagyományba.

Jelen tanulmányban a Foucault-i hatalomfogalom és a komplex társadalomelméletek ötvözésére teszek kísérletet, ahogy azt előttem már többen megtették.⁷ A tanulmány jelentős újítása abban rejlik, hogy mindennek a történetírás szempontjából való relevanciájára vagyok kíváncsi, amelyet egy konkrét példával kísérlek meg alátámasztani.

A TÁRSADALMI KOMPLEXITÁS ELMÉLETEI

A társadalmi komplexitás elmélete(i) a klasszikus strukturalista társadalomkép kritikájaként jöttek létre és a dinamikus társadalomelméletek közé sorolhatóak. A társadalom a komplexitáselméletek szerint nem, vagy nem kizárólag merev struktúrák (osztályok) hierarchiájából áll, hanem a benne élő egyének komplex kölcsönhatásaiból alakul ki. Paul Cilliers posztstrukturalista komplexitás-definíciója szerint a rendszernek (társadalomnak) nagy számú alkotóeleme van, amelyek nem lineárisan, hanem aszimmetrikusan és dinamikusan lépnek kapcsolatba egymással. A rendszerben emergens jelenségek bontakoznak ki, vagyis a rendszernek olyan jellemzői jönnek létre, amelyek annak alkotóelemeire önmagában nem jellemzőek.⁸

6 Susan Pedersen-t idézi: SIPOS 2014. 288.

7 OLSEN 2008.

8 CILLIERS 1998. VIII.

A FOUCAULT-I HATALOM ÉS A KOMPLEXITÁS

Hogy Foucault-ban a komplex társadalomelmélet egyik fontos teoretikusát tisztelhetjük, arra Mark Olssen már felhívta a figyelmet. Olssen szerint Foucault azért utasította el a hegeli alapon nyugvó marxi társadalomképet, mert egy olyan radikális lételméletben hitt, amelyben a totalitás megszületése egy mindig nyitott, lényegében határtalan rendszerből születik meg, amelyet végtelen összefonódások, lehetőségek és fejlődési pályák határoznak meg.⁹ A komplex társadalomban – Foucault szavaival – nincs „bináris és globális szembenállás az uralmon lévők meg az alávetettek között”,¹⁰ tehát az alá-fölérendelődések bonyolult szövedékét a történészeknek kell kihámozni a ráutaló nyomok sűrű tömegéből.

KOMPLEX TÁRSADALOM, FOUCAULT-I HATALOM ÉS TÖRTÉNÉS SZERSZÁMOSLÁDÁJA

Ha elfogadjuk Foucault hatalomelméletét az a történeti munka számára következményekkel jár. Nem elégséges többé azonosítanunk a „szuverenitás fókuszait”, hanem kutatnunk kell azokat a komplex alá-fölé rendeltségeket, amelyek a társadalomban szüntelenül keletkeznek, s ezek segítségével kell feltérképeznünk egy közösség politikai-hatalmi erőterét.

A mindennapi élet, mint kutatási probléma című tanulmányában Gyáni Gábor a mindennapi életet, annak szereplőit, az átlagembereket, tárgyi világukat, életgyakorlataikat és mentális univerzumukat megismerni kívánó irányzatok közé a történeti antropológiát, az új narratív történetírást, a mikrotörténetet és az Alltagsgeschichtét sorolta.¹¹ Ezek rokoníthatóak a komplex társadalomtörténet programjával, amennyiben szakítottak a társadalomtörténet strukturalista megközelítésével, illetve a klasszikus elitfókuszú politikatörténettel is. Bár az ide sorolt irányzatok

9 OLSEN 2008. 96.

10 Foucault-t idézi: PÓCZA 2002. 6.

11 GYÁNI 1997.

érdeklődési köre, társadalomképe és motivációja sokszor ellentmond egymásnak, Natalie Z. Davis szerint az efféle megközelítések alapja a Foucault-i hatalomkoncepció.¹² Az általam javasolt komplex társadalomtörténet egyik felsorolt megközelítéssel sem azonos, azonban bizonyos megfontolásaik érdemesek arra, hogy vizsgálódásainkba integráljuk őket.

Mivel a hatalom – Foucault szerint – diffúz módon járja át a társadalmat, így éppúgy fontos azt lokális szintéren megfigyelni, a társadalmi piramis alávetett alrendszereiben, mint a hatalom centrális tereiben. Így aztán releváns, és nem magától értetődő az a kérdés: ki és hogyan gyakorolja a hatalmat a különböző közösségekben? A helyi hatalmi viszonyok feltárásához a klaszikus intézménytörténeti és archontológiai ismereteink önmagában nem vezethetnek el. A társadalmi cselekvők egy konkrét és komplex társadalmi térben működtek, amelynek megértése a történész feladata lehet.

Alaposabban kell tehát szemügyre vennünk azokat a közösségeket, amelyekről beszélünk. Kétséggkívül sokat elmond egy párt történetéről az, ha ismerjük a párt vezető személyiségének gondolkodásmódját, a párt hatalmi centrumában lévő személyek intencióit, illetve megrajzoljuk annak makrotörténeti képét. Ezen felül azonban joggal tarthat igényt érdeklődésre az a kérdés, hogy vajon ki „ural” kit (ki alakítja át, erősíti fel, fordítja meg az erőviszonyokat)¹³ abban a kontextusban, amelyben az emberek valójában léteznek? A kulturális antropológia rendelkezik olyan vizsgálati módszerekkel, amelyeket használnunk kell. Közelebb juthatunk ugyanis a politikai közösségek életének megismeréséhez, ha a társadalom szövetére a kulturális antropológus szemével és érdeklődésével tekintünk, vagyis, ha arról egy Geertz-i sűrű leírást készítünk.¹⁴ Így olyan dolgokat érthetünk meg, amelyek a makroperspektívában zárójelbe kerülnek. Ha a közösséget a maga

12 DAVIS 1990. 30–31.

13 FOUCAULT 1996. 94.

14 GEERTZ 1988.

unikális minőségében megfigyeltük és megismertük, láthatjuk, hogy mik azok a szimbolikus vagy materiális tényezők (tőkék), amelyek felhasználásával szereplőink az erőviszonyokat megfordítják, vagyis hatalmat gyakorolnak.

Geertz szerint ugyan a kutatónak nincs szüksége a „földközeli elméleteknél” absztraktabb elméleti megfontolásokra, mert az általánosításai a „társadalmi beszéd” elemzésére irányulnak és mindig az egyedi esetről kell, hogy szóljanak.¹⁵ Ez egy szélsőséges állítás, Gyáni Gábor érvei helytállóak, amikor amellet érvel, hogy Geertz felfogását a történész a maga teljességében sohasem fogja tudni alkalmazni saját diszciplínájában. Gyáni – és vele egyetértve magam is – amellet érvelek, hogy az antropologizáló, „megértő” történettudomány kialakítása kívánatos cél, hiszen ez alkalmas a különböző életvilágok, emberek és perspektíváik feltárására a különböző terekben és időkben.¹⁶ Bár Gyáni a komplexitás fogalmát nem használja, tagadhatatlan, hogy a komplexitás megragadásának lehetősége az életvilágok megismerésében van, hiszen az „életvilág (...) *nem darabolható fel külön gazdaságra, politikára és kultúrára*”,¹⁷ komplex rendszert alkot.

A hatalom – a komplex társadalomtörténet számára – ezekben az „életvilágokban” ragadandó meg. Nem elég azt tudni, hogy egy településen ki a jegyző, a pap, a tanító, vagy ki mekkora bevétel előállítására képes. Ezek sok mindent indikálhatnak, de korántsem mindent. A formális viszonyokat a komplex társadalmi valóság gyakorta felülírja. Ezt a formalitást felülíró-kiegészítő informális hálózatszerűséget tetten érhetjük bármilyen emberi közösség megfigyelése során, hiszen minden esetben kialakul egy belső, az intézményes hierarchiát kiegészítő-felülíró hatalmi struktúra, ami által a hatalmi viszonyok komplex rendszere tárul elénk.

15 GEERTZ 1988.

16 GYÁNI 1997. 155.

17 GYÁNI 1997. 156.

A társadalomtudományokban létezik egy megközelítés, amely magát a komplex rendszerek vizsgálatához adekvát tudománynak vallja – ez pedig a hálózattudomány adaptációs kísérlete.¹⁸ A hálózattudomány koncepciója Barabási Albert-László fizikus munkássága alapján honosodott meg a természet- és társadalomtudományokban egyaránt. Magyarországon is történtek kísérletek a történelemtudományban való felhasználhatóságának alátámasztására.¹⁹ A diszciplína azonban máig nem tudta egyértelműen lefektetni saját szabályait, így meggyőző és egységes adaptálási gyakorlata máig nem alakult ki a magyar historiográfiában.

Jelen tanulmány szerzője szerint a természettudományos koncepciók módosítás nélküli átvételére a társadalomtudományokba csekély lehetőség van, a történelemtudomány lehetőségei pedig még ennél is korlátozottabbak. Nincs értelme a történetírásban úgy beszélni a hálózatokról, mint matematikai, természettudományos törvényszerűségekről – ehhez ki kellene tudnunk elégíteni a teljesség igényét. Egy hálózaton belül egy kapcsolat, él megléte alapvetően rajzolhatja át annak működését – ez a teljeskörű megismerés pedig történeti hálózatok esetében lehetetlen.²⁰ Ennek ellenére a hálózat képzeete adhat heurisztikus többletet a történetírói praxis számára, átrendezi ismereteinket bizonyos vitathatatlanul hálózatosan működő, azonban teljességgel nem feltárható társadalmi rendszerekről. Ezzel él például Niall Ferguson is, aki munkáiban számol a hálózatokkal, mint társadalmi-történelmi létező formákkal, ugyanakkor azokat természettudományi törvényszerűségek helyett társadalomelméleti koncepciókként kezeli.²¹ A hálózattudomány tehát hasznára lehet a komplex társadalomtörténetet írni kívánó történészeknek, de semmiképpen sem önmagában, és semmiképpen sem a matematikai modellek kritikátlan importálásán keresztül.

---

18 RAB 2019.

19 Lásd pl. KOVÁCS 2012; RAB 2019.

20 ZER-AVIV 2016.

21 FERGUSON 2019.

ÖSSZEGZÉS

Összegzésképpen lássunk egy konkrét példát! Doktori disszertációmban a Kommunisták Magyarországi Pártjának vidéki pártmunkáshálózatának vizsgálatát tűztem ki célomnak. Az eddig ecsetelt elméleti megfontolások és az erre épített módszertan ebben az esetben jól használható, a párt ilyen jellegű történetének feldolgozása előnyökkel kecsegtet. Böhm Vilmos, a Vörös Hadserg valamikori főparancsnoka memoárjában jegyezte meg, hogy a proletárdiktatúrában „a gyakorlatban a munkástanácsok valóban megalakultak, látszatra működtek is, de lényegében a központi kormánytól kiküldött (...) megbízottak, azonkívül az egyes népbiztosságok politikai megbízottai gyakorolták a faluban, a városban és megyében a tényleges hatalmat.”²² Ezzel összecseng az a történet, amelyet egy Győrffy Antal nevű, Kaposváron tevékenykedő kommunista pártmunkás örökített meg memoárjában. Ez akkor történt, amikor májusban a belügyi népbiztosság rendelte létrehozta a megyék élén a kormányzótanácsi biztos tisztségét. Ezek a kormányzótanácsi biztosok elvben a főispánhoz hasonló szerepet tölthettek volna be, a direktóriumokkal együttműködve, a kormányzat megbízásából. Somogy vármegyében több jelölt is volt a pozíció betöltésére. Először Török Gábor debreceni párttitkár volt a belügyi népbiztosság jelölte. Ő azonban a helyi politikai elit együtt nem működése miatt nem vette át a tisztséget. Az újabb jelölt Zónig István volt, akit a vonatkozó memoáirodalom egyértelműen a jobboldali, kommunistaellenes szociáldemokraták közé sorol.²³ Ezt megtudva Győrffy egy másik fiatal kommunistával karöltve Budapestre utazott, és korábbi oroszországi ismerősével, a kommunista belügyi népbiztoshelyettessel, Rabinovits Józseffel találkozott, akinél kieszközölte, hogy a Győrffy és a többi kaposvári kommunista által mélyen tisztelt és kedvelt Latinca Sándor

22 BÖHM 1923. 299.

23 KÁVÁSSY 1973. 105–107.

legyen a kormányzótanácsi biztos.²⁴ Amennyiben Ferguson nyelvéen kívánjuk értelmezni ezt, azt mondhatjuk: a hálózat felülírta a hierarchiát, ami nem is meglepő, hiszen a Tanácsköztársaság impulzív időszakában a formális hierarchiák példátlan gyorsasággal estek szét, az újak pedig még nem szilárdultak meg. A történetből (és egyéb hasonló esetekből) arra következtethetünk, hogy az államhatalom által kijelölt hatalmi működést felülírta egy informális hatalmi hálózat. Nehezen vitatható, hogy a Tanácsköztársaság történetének strukturalista társadalomelméleten alapuló feldolgozásai,²⁵ avagy a rendszerváltás óta átvett társadalomképüket tekintve eklektikus munkák²⁶ nem alkalmasak arra, hogy a hatalom kérdéseire eredményesen válaszoljanak.

Csábító a feltételezés, hogy Böhm idézett meglátásában éppen arra a komplexitásra és hálózatszerűsége figyelt fel, amit elméletünk alátámasztani kíván. A centrumot és a periferiát összekötő „mediátorok”, kommunista és kormányzati kapcsolatokkal rendelkező politikai megbízottak (jellemzően a KMP korábbi vagy újabb tagjai) hatalmat gyakoroltak a helyi közösség vezetésével elvileg megbízott, de használható kapcsolattrendszerral nem rendelkező helyi politikusok (direktóriumok, munkástanácsok) fölött. Ezt a hatalmat többféle ok magyarázhatja, hiszen ők birtokolták az új politikai nyelv- és kódrendszer ismeretét, emiatt beavatottként tűnhettek fel, illetve szélesebb körű ismeretekkel rendelkezhetek a centrum politikai erőviszonyairól. Ezek mind olyan aspektusok, amelyek hálózatos logika alapján térképezhetőek fel, magyarázatukhoz pedig a komplex társadalomelmélet szükségeltetik. A társadalmi komplexitás elméletét felhasználva tehát jobban megérthetjük az ország és helyi közösségeinek hatalmi-politikai viszonyait.

---

24 GYÖRFFY 1959. 25.

25 Ennek legeklektikusabb példája: SZAMUELY 1964. Újabban az osztály fogalmának különleges jelentőséget szán: GÖLLNER 2022.

26 PL. HATOS 2021.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÖHM 1923. = BÖHM Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Bécs, 1923.
- CILLERS 1998. = CILLERS, Paul: *Complexity & Postmodernism. Understanding Complex Systems*. London & New York, 1998.
- DAVIS 1990. = DAVIS, Natalie: *The Shapes of Social History*. Storia della Storiografia – Hist. Historiographie 17. (1990)
- EGRI-KOVÁCS 2019. = EGRI-KOVÁCS Krisztián: *Az Alkotmánybíróság a hatalmi ágak klasszikus rendszerében*. [PhD disszertáció, kézirat] KRE ÁJK Budapest, 2019.
- FERGUSON 2019. = FERGUSON, Niall: *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért*. Scolar Kiadó Budapest, 2019.
- FOUCAULT 1996. = FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története*. Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1996.
- GREETZ 1988. = GREETZ, Clifford: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Szerk. VÁRI András Akadémiai Kiadó Budapest, 1988. 13–61.
- GÖLLNER 2022. = GÖLLNER, András: *The Forgotten Revolution. The 1919 Hungarian Republic of Councils*. Montreal – Chicago – London, 2022.
- GYÁNI 1997. = GYÁNI Gábor: *A mindennapi élet mint kutatási probléma*. Aetas 12. (1997) 1. sz. 151–161.
- GYÖRFFY 1959. = GYÖRFFY Antal: *Életrajz*. In: *Somogyi tizenkilenceseek*. Kaposvár, 1959. 23–27.
- HATOS 2022. = HATOS Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Jaffa Kiadó Budapest, 2021.
- KÁVÁSSY 1973. = KÁVÁSSY Sándor: *Latinca Sándor*. Akadémiai Kiadó Budapest, 1973.
- KOVÁCS 2012. = KOVÁCS Bálint: *A hálózatelemzés alkalmazásáról a történettudományban*. Világtörténet 34. (2012) 3–4. sz. 187–204.
- MONTESQUIEU 2000. = MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Osiris Kiadó Budapest, 2000.
- OLSEN 2008. = OLSEN, Mark: *Foucault as Complexity Theorist: Overcoming the problems of classical philosophical analysis*. Educational Philosophy and Theory 40. (2008) 1. sz.
- PÓCZA 2002. = PÓCZA Kálmán: *Álmaink állama. Egy hatalmi centrum az ezredfordulón*. Századvég Kiadó Budapest, 2002.
- RAB 2019. = RAB Virág: *Kapcsolati hálózatok a történelemben*. Gondolat Kiadó Budapest, 2019.

SIPOS 2009. = SIPOS Balázs: *Van-e a politikának társadalomtörténete? A politológia, a szociológia és a történetírás viszonya*. Aetas 24. (2009) 3. sz. 156–166.

SIPOS 2014. = SIPOS Balázs: *Mi a politika a politikatörténet-írásban?* In: *Historia Critica I. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Szerk. MANHERCZ Orsolya ELTE BTK Budapest, 2014. 283–290.

ZER-AVIV 2016. = ZER-AVIV, Mushon: *If everything is a network, nothing is a network*. <https://visualisingadvocacy.org/node/739.html> (Utolsó letöltés: 2025. január 8.)

ABSZTRAKT

Zab Tamás Lóránd

HOGYAN ÍRJUK MEG A HATALOM KOMPLEX
TÁRSADALOMTÖRTÉNETÉT?

Michel Foucault – szakítva például a marxista szociológiával – a hatalmat nem „a szuverenitás egyetlen fókuszában” kereste, hanem úgy definiálta, mint „játék[ot], amely harcok és szakadatlan összetűzések révén átalakítja, felerősíti, megfordítja az erőviszonyokat”. A francia történész-teoretikus szerint tehát a hatalom nem egy pozíció, amely „szuverenitásával” engedelmességre kényszerít másokat, hanem egy dinamikus, komplex „erőtér”, amelyet meg lehet szelídíteni, a valóság formálása érdekében fel lehet használni. Ha elfogadjuk ezt a meghatározást, számolnunk kell azzal, hogy a történeti megismerés során nem elégséges többé azonosítanunk a „szuverenitás fókuszait”, hanem kutatnunk kell azokat a komplex aláfölé rendeltségeket, amelyek a társadalomban szüntelenül keletkeznek, s ezek segítségével kell feltérképeznünk egy közösség politikai-hatalmi erőterét. Dolgozatomban Mark Olssen Foucault as Complexity Theorist című tanulmányának, valamint a társadalmi hálózatok vonatkozó irodalmának felhasználásával keresem a történeti-társadalmi hálózatkutatás, valamint a társadalmi komplexitás elmélet és Foucault hatalomelméletének közös metszeteit. Állításom szerint ugyanis a társadalmat behálózó hatalmi komplexumot a hálózat fogalma mentén kell feltárnunk. Az elméleti kereten alapuló módszertan kialakítása után gyakorlati példán keresztül is megkísérlem illusztrálni eredményeim praktikus felhasználási lehetőségeit.

Kulcsszavak: Michael Foucault, társadalomtörténet, hatalomelmélet

ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA
ADALÉKOK AZ ELSŐ MAGYAR FÉSZEKODÚGYÁR
TÖRTÉNETÉHEZ¹

BEVEZETÉS

A völgyeségi malomipar 1885 és 1952 közötti gazdaság-, és társadalomtörténetével foglalkozik a doktori iskolában végzett kutatásom. A kutatás során külön kitértem a Völgyesség legsikeresebb vállalkozójának, Kühnel Mártonnak a rendkívül sokoldalú személyére, életművére, vállalkozásainak történetére és az azok közötti összefüggésekre.

Jelen tanulmányomban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy hogyan függött össze az Első Magyar Fészekodúgyár működése és bevételei Kühnel Márton malmának történetével? Továbbá, hogy Kühnel Márton frontszolgálata miként befolyásolta a Fészekodúgyár működésének lehetőségeit, mindennapjait?

A téma kutatásához felhasznált legfontosabb forrásom Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése volt, mely levelezés 1904 és 1914 között zajlott és egy szakmai mellett kialakult baráti kapcsolat lenyomata. Mindamellet, hogy a leveleken keresztül betekintheünk egy első világháborús frontiroda mindennapi életébe. Tanulmányom célja bemutatni, hogy a levelezés és egyéb források alapján hogyan, milyen eredményekkel, és milyen mélységekig volt rekonstruálható a kárászi Első Magyar Fészekodúgyár² története.

---

1 A kutatás és a tanulmány a PTE-László János Doktorandusz Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült 2024-2025-ben.

2 A tanulmányban az Első Magyar Fészekodúgyárra fészekodúgyár, odúgyár vagy gyár szavakkal utalok.

VÖLGYSÉGI MALOMIPAR ÉS A MALMOK INTENZÍV FEJLESZTÉSI IRÁNYA

Kühnel Márton életútja szorosan összefügg a völgyiségi malomipar történetével, ám hangsúlyozni kell, hogy ő malmának komoly átalakítása (két kerekű vízimalomból gőzmalommá) miatt egy nem mindennapi völgyiségi malomiparos életutat járt be. A völgyiségi malomiparosok közül azok tudtak társadalmilag és gazdaságilag felemelkedni, akik jövedelmező melléktevékenységeket folytattak a malmi munkálatok mellett (vagy volt nagy mennyiségű befektethető anyagi fedezetük, ez utóbbi a hibrid fejlesztési irány). A befolyt összegből pedig malmaik folyamatos technikai és technológiai fejlesztését finanszírozták.

Ezt az intenzív fejlesztési irányt valósította meg kiemelkedő méreteken Kühnel Márton kárászi malomtulajdonos. Az ő esetében arról volt szó, hogy az Első Magyar Fészekodúgyár működtetéséből tudta finanszírozni a malmának technológiai átalakítását. Tehát azért tudta malmát átépíttetni, mert az ehhez szükséges összeget az odúgyár fedezni tudta, csak a malomból befolyó összegekből erre nem lett volna módja, ahogy a völgyiségi molnárok többségének sem.

AZ ELSŐ MAGYAR FÉSZEKODÚGYÁR ALAPÍTÓJA

Az Első Magyar Fészekodúgyarat Kühnel Márton alapította, aki 1884-ben született Kárászon, id. Kühnel Márton³ (1849–1908) molnár és Schrott Erzsébet (1860–1939) második gyermekeként, több generációs molnár családban. Kühnel Márton második fiúgyermekként látta meg a napvilágot. Bátyja Kühnel József Ferenc (1883–1911) volt,⁴ akinek a házassági anyakönyvi bejegyzésében,

---

3 Az iratokban nem szerepel idősebb és ifjabb megkülönböztetés, de a két személy (apa és fia) biztos megkülönböztetése érdekében én ezt a tanulmányban így fogom használni. Id. Kühnel Márton (1849–1908) és ifj. Kühnel Márton (1884–1961)

4 Aki hivatalnoki életutat járt be, feleségét Latnika Erzsébetnek hívták. Ferenc fiatalon, 28 évesen elhunyt.

a fűrészáru gyáros szerepel.⁵ Ezért elképzelhető, hogy egy ideig öccsével, Mártonnal közösen, egymásközt felosztva vezethették a családi vállalkozást (malom, fűrészüzem, madárodúgyár).⁶

Kühnel Márton 1904-ben a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium elvégzése után 20 évesen megalapította a madárodú gyárát Kárászon, egyéb iskolai végzettsége nem volt. Ekkor még édesapja id. Kühnel Márton működtette a család malmát; aki 1908 decemberében vesebaj miatt váratlanul elhunyt. Id. Kühnel Márton halálával a malom üzemeltetésének feladata ifj. Kühnel Mártonra szállt, aki ekkor 24 éves volt. 1910-ben Debrecenben⁷ feleségül vette Szikszay Margit Jozefát (1883–1941), aki elvált aszszony volt.⁸ A házassági anyakönyvi bejegyzésben Kühnel Márton foglalkozásának gyárost jelöltek meg.⁹

A házaspár később elvált, és Kühnel Márton feleségül vette Pálffy Margitot, akitől két lánya született.¹⁰ Azonban az ő házasságuk is válással végződött, és Kühnel Márton felesége Bartha Emília volt élete végén.¹¹ Kühnel Márton 1961-ben halt meg Kárászon, a malmának és az odúgyárának telepőreként.

KÜHNEL MÁRTON ÉS HERMANN OTTÓ BARÁTSÁGA

Kühnel már a gyáralapítás előtt is foglalkozott madármegfigyeléssel szülőfalujában, Kárászon. Hermann Ottó polihisztor pedig megfelelő madárodvak kialakításával kísérletezett. Amikor Kühnel Márton megtalálta a megfelelő madárodú kialakítási módokat (Berlepsch-féle A, B, C és D típust átvéve), és ezeket az odvakat némiképp átalakította (az odú felső kijáratának technikai megváltoztatásával), akkor elnyerte a Magyar Ornitológiai

5 Polgári Anyakönyvek 1895–1980.

6 Valamint született még két húga, Ilona Erzsébet (1888–1948) és Gizella Margit (1888–1939).

7 Kühnel Márton néhány évet Debrecenben élt, a Fészekodúgyár ekkor ott üzemelt, majd gyárral együtt visszaköltözött szülőfalujába Kárászra.

8 Polgári Anyakönyvek 1895–1980.

9 Uo.

10 Uo.

11 Uo.

Központ (M.O.K) bizalmát, és állami engedélyt kapott madárodvak gyártására. Ezzel az engedéllyezéssel tulajdonképpen az állam (ekkor még) egyetlen madárodú gyára az ő vezetése alatt állt.

Az első megrendelések állami erdészetektől érkeztek, és a völkör folyamatosan bővült. Az állam többször támogatta különféle gépek megvételét. A szakmai színvonal fenntartását a M.O.K és a két szakember (Herman Ottó és Kühnel Márton) személyes- sé fejlődött barátsága garantálta. Az akkor 69 éves polihisztor és az 20 éves fiatal vállalkozó 1904-től egészen 1914-ig dolgozott együtt.

A következőkben vázolom, hogy mi mindent tudhatunk meg a fennmaradt levelezésük alapján az odúgyár működéséről, barátságuk alakulásáról és Kühnel Márton első világháborús áldozatvállalásáról.

A FÉSZEKODÚGYÁR INDULÁSA

Az odúgyár 1905-től fogadta az először állami, majd magán-személyektől is érkező megrendeléseket. 1906-ban már arról leveleztek, hogy a polihisztor elkezdett közbenjárni azért, hogy Kühnel Mártont ne hívják be katonának. Itt arról lehetett szó, hogy az 1906. V. törvénycikk alapján kötelező volt újoncokat behívni katonának¹², és ezt Kühnel Márton sem kerülhette el. Azonban már ekkor megkérhette Hermann Ottót, hogy járjon közbe a katonaság elkerülése érdekében, mert a tudós 1906 júliusában egy Lila-füreden keltezett levelében biztosítja Kühnelt arról, hogy a közbenjárás folyamatban van, az ügye már az alispánnál jár.¹³ A célt azonban nem sikerült elérni, mert Darányi Kálmán földművelés-ügyi miniszter nem mentette fel Kühnel Mártont a katonai szolgálat alól, a kárászi malomiparos nagy bánatára. Ugyanebben az évben az állam törvényben rendelte el, hogy a madarak fészkelését odvakkal kell elősegíteni, mely döntés mögött a madarak téli védelmének érdeke állt.¹⁴

12 1906. évi V. törvénycikk az 1905. évi újoncok megajánlásáról In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90600005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D45> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

13 HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914.

14 1906. évi 1. tc. a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi márczius hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék becikkelyezéséről.

A kárászi gyárban készült madárodvak és egyéb madárvédelmi eszközök (pl. etetők) M.O.K.¹⁵ szabvány szerint készültek.¹⁶ „A M. O. K. felügyelete alatt álló baranyakárászi¹⁷ gyár vízierővel hajtott 1 odu-, és 1 röplyukfúrógéppel felszerelve egyelőre 8 munkással s csak nappali üzemmel naponként átlag 100-120 fészekodút képes előállítani.”¹⁸ A gyárban négy féle fészekodú készült, mind a négy alapvetően a Berlepsch-féle mintát követte, de Kühnel Márton e német mintát kicsit megváltoztatta. Az odvak tartóléceit a fatörzsekre lehetett erősíteni, így ezek ritkábban hasadtak el, mint a korábbi minták lécei.

A FÉSZEKODÚGYÁR KEZDETI MŰKÖDÉSI NEHÉZSÉGEI

Hermann Ottó következő levelében azt kérte, hogy Kühnel tegyen meg mindent azért, hogy a gyára távollétében tudjon működni. 1907-ben a gyár két fúrógéppel rendelkezett és naponta közel 100 odvat tudott elkészíteni a 8 munkás.¹⁹ A gyár 1907–1908 telén leégett,²⁰ tulajdonosa nagyon nehéz anyagi helyzetbe került. Ám a fészekodúgyár tevékenységének állami érdekeltsége miatt kapott állami segílyt, és lassan sikerült újra működésbe hozni a gyárat. 1908 júliusában már a külföldre történő szállítási kérdésekről leveleztek, arról, hogy van-e akkora forgalma a gyárnak, hogy érdemes lenne-e külföldre is szállítani a termékeit, amely tevékenység állami támogatással járt. A Kühnel Márton

15 *Aquila* 1907.

16 Uo.

17 Kárászt a vizsgált korszakban Baranyakárásznak nevezték, én e tanulmányban Kárászként használom, mely mai megnevezése a településnek.

18 *Aquila*, 1907. 295. oldal.

19 Uo.

20 HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914. Utalás van csak a leégésre, pontos időpont nem ismert. Ám egy másik forrás azt is említi, hogy a malom is leéghetett azért, hogy a tűzeset miatt a biztosító kifizesse az újjáépítési munkálatokat. Utóbbira egyéb megerősítő forrást nem találtam. A korszakban gyakoriak voltak a malomtüzek, mert a malmok fokozottan tűzveszélyesek, amiről a biztosítókat nem értesítették, és ily módon lehetett több pénzt szerezni a malmok újjáépítésére, tulajdonképpen csalással.

gyárában készült madárodvak több díjat is nyertek. 1907-ben az országos kiállításon díszoklevelet nyert.²¹ 1908-ban Eperjesen a gyümölcs-, és kertészeti kiállításon az odúk állami bronzérmet, az általa gyártott madárkalács elismerő oklevelet kapott.²²

1910-től a gyár Debrecenben működött, és a tulajdonosa hivatalosan Kühnel Mártonné Szikszay Margit lett. A gyár vezetése 1911-ben azzal szembesült, hogy egy másik gyár Felvidéken szintén madárodvakat gyárt (Plöckl és Haas), és a termékeik megfelelnek a madárvédelmi szakemberek által meghatározott elvárásnak. Kühnel Márton gyára reklámproblémákkal is küzdött, a verseny megindult a két gyár között.²³

Az odúgyár 1911 márciusában lett újra teljesen működőképes, amikor állami támogatással egy Höcker-féle gőzgéppel szerelték fel. Ráadásul négy kárászi munkás is Debrecenbe költözött, hogy legyen, aki a gyárban elvégezze a munkákat, ne kelljen külön a betanítással foglalkozni. 1913-ban Kühnel Márton és Szikszay Margit elváltak, így a volt feleségtől a gyártási jogot megvonták, ami a válóper után visszaszállt Kühnel Mártonra.²⁴

AZ ELSŐ MAGYAR FÉSZEKODÚGYÁR SZÁLLÍTÁSAI 1904–1912

Kühnel Márton és Herman Ottó levelezésében fennmaradt odú és egyéb madárvédelmi eszközök rendeléseinek adatai alapján készítettünk egy térképet. A térkép elkészítésében Makk Lilla grafikus²⁵ volt a segítségemre. A térkép²⁶ a következő módon készült:

21 Fazekas, Imre In: *Aquila* 1992. 207-208. oldal.

22 Uo.

23 Baranya megyei Levéltár XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904-1914.

24 Uo.

25 Makk Lilla Orsolya grafikus, 2017-ben végzett a Soproni Egyetem SKK Alkalmazott Művészeti Intézet tervező grafika BA szakán Sopronban majd 2020-ban végzett a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem tervezőgrafika MA szakán, többek között arcukat, kiadványokat tervez.

26 Lásd a tanulmány végén.

A levelezésből származó adatokat táblázatba foglaltam, és az ismeretlen helyszíneket megpróbáltam korabeli térképek alapján azonosítani (kettő kivételével sikerült).

A helyszíneket különféle jelzésekkel jelöltük meg, aszerint, hogy: erdészet, iskola vagy magánszemély adta fel a rendelést. Azért, mert ebbe a három kategóriába voltak sorolhatóak a rendelések, a megrendelők nevei és foglalkozásai alapján. A jelzéseket Lilla elhelyezte a térképen a megfelelő helyen.

A térkép elkészülte után levontam a szükséges következtetéseket a megrendelők, a szállítások helyszínei és a rendelésszámok alapján. Az eredményeket a következőkben kifejezem.

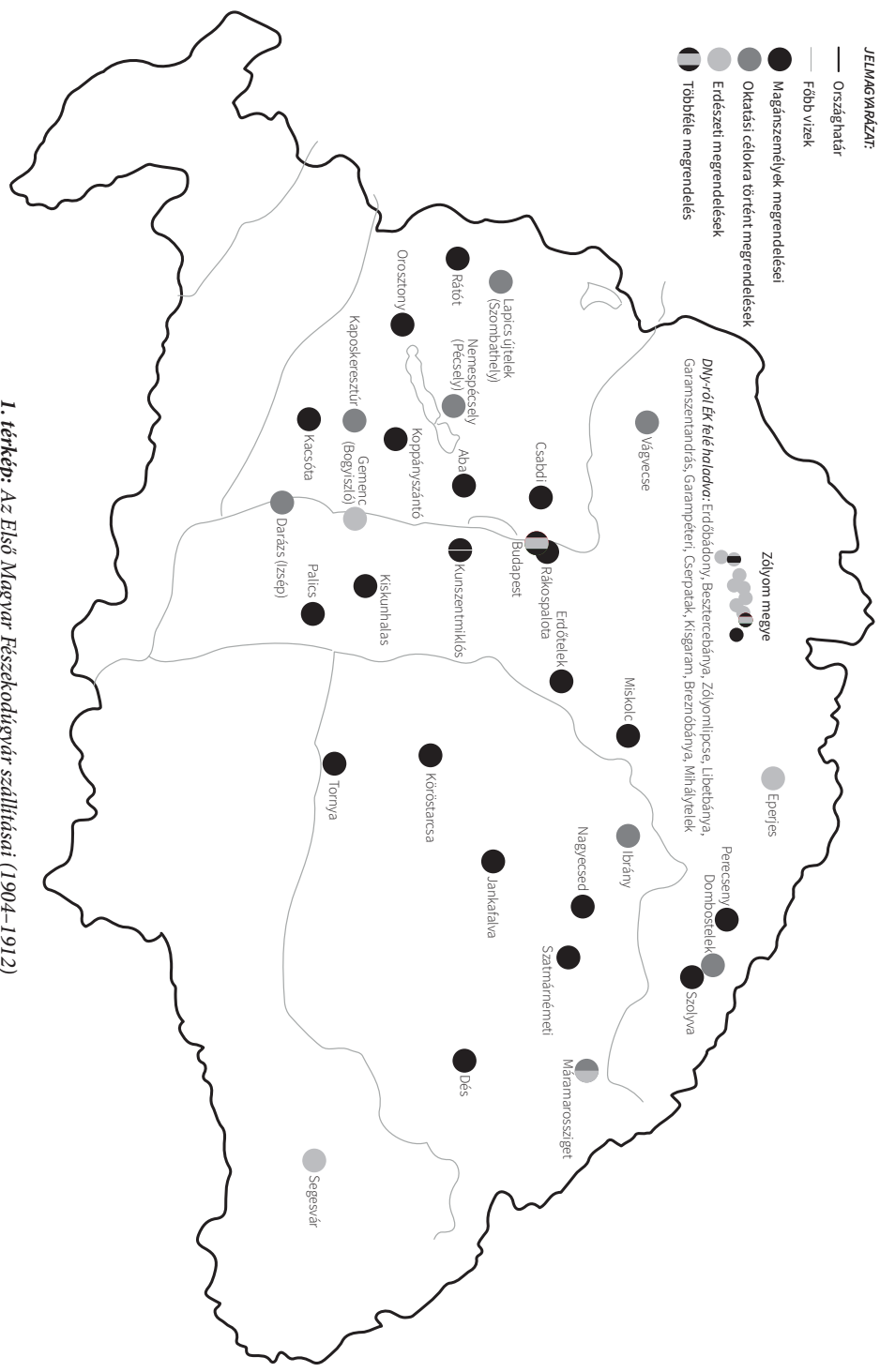
Kühnel Márton és Herman Ottó levelezése alapján a következő tényeket tudhatjuk meg az Első Magyar Fészekodúgyár működéséről. A gyárat 1904-ben alapította Kühnel Márton Kárászon, a megrendelések már ebben az évben érkeztek, de még csak a későbbi rendelésszámokhoz képest kis számban.

1906-ban megszületett az odvakról szóló törvény, így az odvak erdészeti felszerelésének kötelezettsége miatt a rendelések száma gyorsan nőtt. A növekedés mérete már az 1910-es adatokból látható, ekkor már egy év alatt több mint 40.000 odvat kellett elkészítenie a gyárnak. A legnagyobb megrendeléseket a különböző megyék erdészetei adták le, ez betudható a törvény hatásának. A térképen látható, hogy az iskolák megrendelései mellett jelen voltak a magánszemélyek megrendelései is. Az iskolák, tanítók megrendelései egyértelműen oktatási célokat szolgáltak, a népiskolák és a különféle természetesi tanfolyamok hangsúlyt fektettek a gyakorlatias oktatásra. Kühnel Márton ilyen jellegű szándékaira, hogy madárodvait és egyéb madárvédelmi termékeit oktatási célokra használják fel, más forrásokat is találtam, mintapéldányokat adományozott.²⁷ A magánszemélyek rendelési céljai mögött sejtethetünk nagyobb birtokokat, ahol sok madár fészkel, melyek fészkelését elősegíthették az odvak felszerelésével, vagy éppen személyes érdeklődést a madárvédelem iránt.²⁸

27 HU-MNL-BaML XV.25. e. Cégjelzéses (fejléces) papírok, 1837–1950. Kühnel Márton.

28 A századforduló körül amolyan divatnak számított madárvédelemmel foglalkozni.

Az Első Magyar Fészekodúgyár megrendelői (1904–1912)

I. térkép: Az Első Magyar Fészekodúgyár szállítási (1904–1912)

A levelezés adatai alapján látható, hogy az erdészetek megrendelései elsősorban többségben voltak, ezt a térkép nem mutatja. Azt azonban igen, hogy az erdészetek nagy arányban helyezkedtek el a felvidéki megyék (pl. Zólyom megye) területein, ezek a megyék nagy területű erdőségekkel rendelkeztek. Így felmerült a kérdés, hogy az állam által kötelezett erdészetek megrendelése nélkül is ekkora forgalmat bonyolíthatott volna le a gyár? A válasz ugyan feltevéseken alapszik, de kimondhatjuk, hogy nem. Még azzal az ismert ténnyel párhuzamosan sem, hogy Kühnel Márton reklámozta termékeit szaklapokban, adományozott belőlük oktatási célokra is.

Odvak megrendelői	Erdészetek	Oktatók	Magánszemélyek	Összesen
Odvak száma	41090	172	512	41774

1. táblázat: Az Első Magyar Fészekodúgyár megrendelői (1904–1912)

Forrás: HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése, 1904–1914.

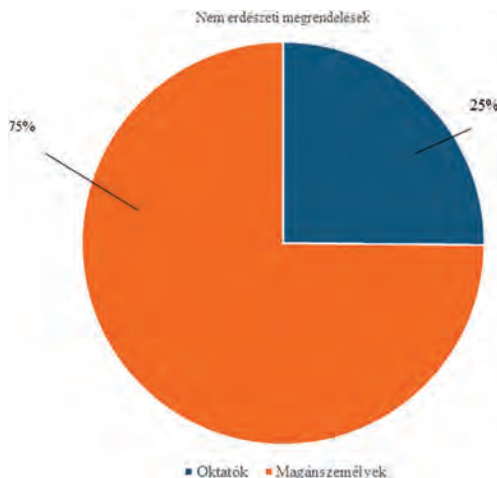
Az erdészetek óriási rendelésszáma nélkül a gyár bevételei nem lettek volna ilyen nagymértékűek, (százalékos arányuk 98% feletti az összes odúrendelés számán belül a vizsgált időszakban). Meglepetésre adhat okot az a tény, hogy a magánszemélyek rendelésszámai lényegesen nagyobbak, mint az oktatási célokra készült odvakéi.²⁹

Az odvak árai ugyan ismertek, de az elkészítésük költségei (pl. munkadíjak, faanyag árai) nem. Továbbá hiányoznak az 1912 utáni megrendelés számok, megrendelők stb. Így arról nem tudok ezek alapján a források alapján nyilatkozni, hogy a későbbiekben mekkora rendelésszámokat teljesített a gyár, mennyi lehetett a bevétele és mikor, hogyan reagált a válságra stb.

Az azonban feltételezhető, hogy az odúgyár bevételeiből Kühnel Márton finanszírozni tudta a családja birtokában lévő két kerekű vízimalom³⁰ átalakítását gőzmalommá, mely a korszak

²⁹ Az egyéb madárvédelmi termékek rendelésszámaikat külön nem volt értelme vizsgálni, már csak azért sem, mert a gyár legnagyobb mennyiségben odvakat gyártott.

³⁰ HU-MNL-BaVL XXVI.1. Kühnel Márton malma, Kárász.

1. ábra: Nem erdészeti megrendelések eloszlása

Forrás: HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914.

legkomolyabb, legdrágább és ritka malomipari technológiai fejlesztését jelentette, és emellett nem volt olcsó befektetés. A feltételezésemet arra alapozom, hogy az odúgyár árai több évből ismertek, mert a szaklapokban hirdette a termékeit, de ezek az adatok az itt vizsgált időszaknál később keletkeztek, amely évekből az odúgyár megrendeléseinek száma ezeknek a forrásoknak alapján nem rekonstruálható. Ezért ezekkel az adatokkal pontosan számolni nem lehet, de arra alkalmasak, hogy a feltételezést megalapozzák. Továbbá a gőzmalmi berendezések 1920-as évekbeli árai sem pontosan ismertek.

KÜHNEL MÁRTON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

1914-ben, miután kitört az első világháború, Kühnel Mártont behívták katonának, a 19. honvéd gyalogezred 1. pótzászlóaljába. Ez a gyalogezred először a szerbek ellen harcolt, majd átvezényelték az egységet a Keleti-Kárpátokba.³¹ Maga a gyalog-

³¹ 19. gyalogezred In: <https://magyarezredek.hu/online-viewer-webapp/onlineviewer/25251#page/391/mode/1up/search/19.+gyalogezre> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

ezred a baranyai, somogyi és tolnai honvédek egyesítette területi, származási alapon szervezve. Kühnel genetikai tüdő- és vesebajban szenvedett³² és egy alkalommal a fronton tüdővérzést³³ kapott. Ezért irodai szolgálatra osztották be, fegyverrel nem harcolt a továbbiakban.

1914 novemberében keltezett levelében Kühnel Márton ismét Hermann Ottó közbenjárását kérte (hogy ő az Ornitológiai Intézet nevében járjon el) a szolgálat alól felmentésének érdekében. Úgy gondolta, hogy ő (Kühnel Márton) a hazának nagyobb hasznára lehetne otthon, hiszen madárvédelmi tudása, munkája egyedülálló és különleges. Időközben a gyárának gépkezelője is bevonult katonának, tehát ekkor már nem volt ki működtesse a gépeket. Mindazonáltal Kühnel még a fronton is kapott megrendeléseket, melyeket a háború elején még igyekezett teljesíteni, legalábbis a teljesítést megszervezni a frontszolgálatában.

Kühnel azt kérte, hogy Hermann Ottó a had-,³⁴ illetve a földművelésügyi minisztert³⁵ keresse meg a felmentése ügyében.³⁶ Ekkor egy évre elegendő alapanyag várta a gyárban, hogy odvak és

32 Édesapja és bátyja is e bajok következtében hunytak el, Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636-1895. és Polgári Anyakönyvek 1895-1980.

33 „A tüdő ereinek lobosodás, mérgező anyagok, légnyomás stb. okozta sérüléséből származó vérzés, amely rendsz. a légutakon át, köhögéssel, köpettel ürül.” In: A magyar nyelv értelmező szótára. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tudoverzes-50BBA/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

34 A hadügyminiszter ekkor báró Hazai Samu (1851-1942) vezérezredes volt, aki 1910 és 1917 között volt hadügyminiszter. In: Magyar Életrajzi Lexikon In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/h-75B54/hazai-samu-baro-75CC6/> (utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

35 A földművelésügyi miniszter ekkor báró Ghillány Imre volt (1860-1922). 1913 és 1917 közt volt földművelésügyi miniszter In: Magyar Életrajzi Lexikon In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/ghillany-imre-baro-75962/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

36 „Polgári állásában nem nélkülözhető azonnali visszahelyezését kéri” In: HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914.

különféle etetők készüljenek belőle. Annak ellenére, hogy a gépkezelő is katonai szolgálatot teljesített, egy kárászi asztalos össze tudta volna rakni a megrendelt termékeket a rendelkezésre álló alapanyagokból. Feltételezhetően Kühnel az asztalost megkereste, meghívta dolgozni a levélben a frontról.

Katonai szolgálata során Kühnel Márton írnokként szolgált, ő írta a honvédek több hónapos szabadságolási papírjait, így jogosan érezte úgy, hogy a madárvédelmi intézetnek kellene akkora hatalma és szava legyen, hogy őt a katonai szolgálat alól felmentés, tudása és munkájának szükségessége miatt.³⁷

Első, katonai szolgálata során írott 1914. decemberi levelében Kühnel már attól félt, hogy mivel a gyára tartósan nem üzemel, így elveszítheti a vevőkörét, és a tél közeledtével az alapanyagok is megrongálódhatnak. A feltételezett veszteségét minimum 2000 koronára becsülte ekkor. Továbbá attól, hogy önhibáján kívül nehéz helyzetbe sodorja a családját, hiszen a cég csődbe jutásával együtt bukhatott volna meg a családi egzisztencia egy komoly része is.³⁸ 1914 decemberében értesült Hermann Ottó balesetéről (elütötte egy omnibusz) és arról, hogy a madárvédelmi szakemberek (a polihisztor kollégái) közül Schenk úr³⁹ bevonult katonának, Greschink és Hámory urakat pedig besorozták kiképzetlen népfelkelőnek.⁴⁰ Hermann Ottónak Kühnel Márton mielőbbi gyógyulást kívánt.

Levelezésüknek 1914 decemberében vége szakadt, mert 1914. december 27-én Hermann Ottó az omnibusz okozta balesetben szerzett sérülései következtében elhunyt. Kühnel Márton pedig

37 HU-MNL-BaVL XV. 26. 64. Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914.

38 Ha a fakészlet a tél miatt megsemmisül vagy súlyosan megrongálódik, akkor nem lesz miből a megrendeléseket teljesíteni.

39 „Schenk Jakab (Óverbász, 1872. június 2. –Köszeg, 1944. február 22.) Kolozsvári egyetem hallgatója: 1896–1900, de nem végzi el, 1898-tól a MOK-ban dolgozik 1945 februárjáig, kivéve 1900–1903, 1914–1918 között, amikor kötelező katonai szolgálatát tölti. 1944 tavaszán a balatonfüredi Szívkórházban ápolták, majd fiához ment Köszegre, ahol 1945. február 22-én szívrohamban halt meg. Nevét 1939 szeptemberében Vönöczkyre magyarosította.” In: VÖNÖCZKY (2009): 69. oldal.

40 Ők az M.O.K munkatársai voltak, aláírásaik szerepeltek a részvétnyilvántató levélen.

kinn maradt a fronton,⁴¹ többször elő is léptették, 1917-től őrmesterként, majd 1918-tól tartalékos építészeti műmesterként szolgált.

Kühnel Márton fronton maradásával összefüggésben felmerült a kérdés, hogy a malma működött-e a háború alatt? Már csak azért is releváns ez a kérdés, mert a malom működtetése összefügg az odúgyár működtetésével is. Az odúgyarat a frontról küldött levelei alapján egy ideig megpróbálta működtetni, majd később ezzel feltehetőleg fel kellett hagynia. A malmának működését a forrásaim alapján sem igazolni, sem megcáfolni nem tudtam. Az biztos, hogy a malmot az 1920-as években építették át gőzmalommá.

A FÉSZEKODÚGYÁR ÉS TULAJDONOSÁNAK TOVÁBBI SORSA

Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a fellelhető források alapján mi történt az 1920-as évektől a Fészekodúgyárral és tulajdonosával? A történetnek egy különösen izgalmas esete az ún. lisztmoly-ügy, mely országos szinten mozgatta meg az állam és a malomipar képviselőit is. Hiszen a lisztmolyok irtása mindannyiuk célja volt a malmok által termelt liszt (és egyéb őrlmények) minőségének védelmében.

Az odúgyár további sorsáról a kialakult képem meglehetősen mozaikos. A Molnárok Lapjának tudósítása szerint 1923 novemberében⁴² Kühnel Márton meghívást kapott 21 társával együtt a Közélelmezési Minisztériumba.⁴³ A meghívás oka egy lisztmoly problémával foglalkozó tanácskozás volt. A tanácskozáson részt vettek az állam képviselői,⁴⁴ a malomiparosok képviselői és kü-

41 Valószínűleg többször kaphatott szabadságot, de ezeknek hivatalos nyomát nem találtam meg. Azért gondolom így, mert 1914-ben nősült és első gyermeke is megszületett, aki 10 hónaposan meghalt. Valamint, hogy tudjuk, hogy időnként minden honvéd kapott szabadságot, amíg erre volt lehetőség.

42 *Molnárok Lapja*, 1923. november 10. 45. szám.

43 Közélelmezésügyi Minisztérium, 1917. augusztusa és 1924. júliusa között működött. feladata a közlelmezési ügyek ellátása volt. In: BÖLÖNY – HUBAI (2020).

44 br. Prónay György (1887–1968) államtitkár elnökölt, ő volt az utolsó vezetője közlelmezésért felelős minisztériumnak, később ezt a feladatot a miniszterelnökségi államtitkár feladatai alá rendelték. In: Uo.

lönböző a malomipart részben érintő szakágak⁴⁵ képviselői is. A cél az volt, hogy megoldást találjanak a lisztmoly terjedésének megállítására. A lisztmoly kérdésről az eggyel korábbi lapszámban Mészöly László, a Pest megyei Molnárszövetség elnöke írt részletes problémakezelési megoldást.⁴⁶ Arról volt szó, hogy a lisztmolylepkék⁴⁷ előszeretettel petéznek a malmok különböző berendezéseinek hasadékaiba, ahonnan könnyen belekerülnek a peték a lisztbe. Ha a peték már a liszt között kelnek ki, úgy a liszt használhatatlanná válik. A megoldás a malmok berendezéseinek télen történő alapos takarításában rejlik.⁴⁸

Ha alaposabban belegondolunk, hogy e tanácskozáson kik vettek részt és milyen szakirányt, érdeket képviseltek akkor viszonylag gyorsan felmerül a kérdés, hogy hogyan kerül egy ilyen szintű tanácskozásra egy vidéki kis faluból származó, ámbár nagyon tehetséges molnár, Kühnel Márton?

A válasz nem a saját malmának méretében vagy technikai fejlődésében keresendő. Hanem abban, hogy Kühnel Márton madárodú gyártással is foglalkozott és ő volt az egyetlen az országban, aki értett a madarakhoz, és ezzel párhuzamosan molnár és malomtulajdonos is volt. A feltételezhető érintettsége a cinegék és a csuszkák élelmezése miatt állt fenn,⁴⁹ ugyanis ezeknek a madaraknak a táplálékát a molylepkéfélék is alkotják.⁵⁰ Tehát Kühnel Márton azért kapott meghívást a tanácskozásra, hogy megoldási ötletet adjon a lisztmolylepkék ellen. Annak ellenére, hogy a gőzmalmok a berendezéseik felépítése miatt jobban alkalmasak a lisztmolylepkék petéinek lerakására, a vidéki malmok is szennyezettek lehettek.

45 Állatelettan szakértők, rovarszakértők, vegyészek, mérnökök, gépgyárosok.

46 Dr. Mészöly László (1873–1961) állatorvos, a biatorbágyi Ilona-hengerműmalom tulajdonosa, a szerző dédapja.

47 *Ephestia künniella* (lat.)

48 MÉSZÖLY (1923).

49 A madarak élelmezési kérdéseinek tisztázása, és egyéb madártani szakmai kérdések megválaszolása kapcsán köszönettel tartozom Orbán Zoltánnak a Magyar Madártani Egyesület munkatársának.

50 HARASZTHY (1984). 158. oldal.

Kühnel Márton 1929-ben a Barcelonai Világkiállításon,⁵¹ majd Milánóban is arany érmet nyert az odvakkal és az etetőkkel. „A nagy tudásvágyú és falujában igen aktív Kühnel az elismerést munkája megérdemelt jutalmának tekintette. Kortársai szerint bár igen szerény ember volt, irodájában mégis ott függtek a díszesen bekeretezett oklevelek, kedves madarainak akvarelljei között.”⁵² Az 1930-as években film készült a madarak életéről és védelméről.⁵³ A kárászi odúgyár folyamatosan kapta az állami megrendeléseket a következő évtizedekben. A madárvédelemmel foglalkozó szakemberek megállapítása szerint senki nem tudott a gyárral versenyre kelni, mert Kühnel Mártonnak szívügye volt a madárvédelem, ami a gyár áraiban és az üzlethez való hozzáállásában is megjelent.⁵⁴

1952-ben a gyár állami tulajdonba került, a malommal együtt. A Mecseki Állami Erdőgazdaság használta tovább a gyárat, és Kemler József asztalos gyártotta benne az odvakat, aki Kühnel Márton tanítványa volt.⁵⁵ Az odúgyárat a helyi erdészeti működtette tovább, de mivel az odvak kialakításához szükséges szaktudásnak az új tulajdonos nem volt birtokában, így Kühnel Mártont felvették segédmunkásnak a gyárba, ahol, mint telepőr szállást is kapott, 1961-ben itt hunyt el.

Fazekas Imre írása szerint az 1980-as években a gyár legnagyobb gépe még működőképes volt,⁵⁶ és az erdészeti munkatársait foglalkoztatta a kérdés, hogyan lehetne újraindítani a gépeket.⁵⁷ Feltehetőleg azért gondolkodtak ezen, mert Kárász környékén körülbelül 100 madárfaj él, és sok köztük a ritkafajta.⁵⁸

51 Baranyakárásztól Barcelonáig. In: *Dunántúl*, 1929. júl. 27. Interjú Kühnel Mártonnal.

52 Fazekas, Imre In: *Dunántúli Napló*, 1983. december.

53 *Dunántúli Napló* 1983. december 21.

54 *Aquila*, 1943. 36. oldal.

55 *Dunántúli Napló* 1964. november 23.

56 Fazekas, Imre In: *Dunántúli Napló*, 1983. december.

57 Uo.

58 Uo.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kühnel Márton egy precíz, munkáját nagy gonddal végző, aprólékos ember volt, aki tudásával és munkájának eredményeivel kiérdemelte falujának és kortársainak tiszteletét, országos és világ szinten is. Életében jelentős szerepet kapott a malomiparos réteghez való tartozás és a madarak szeretete. Jelen tanulmány Kühnel Márton madarak iránti szeretetével és az ennek megnyilvánulásaként létrehozott és működtetett Első Magyar Fészekodúgyár történetével volt hivatott foglalkozni.

A térképen látható és az adatokból is látszik, hogy a legnagyobb rendelésszámú megrendelői az odúgyárnak 1904 és 1912 között az állami erdészetek voltak. Ugyanakkor jelentős számban adtak le rendeléseket iskolák és magánszemélyek is. Mindezen rendelések nélkül Kühnel Márton feltételezhetően nem tudta volna a két kerekű vízimalmát gőzmalommá átépíteni.

Összefoglalva Kühnel Márton első világháborús tevékenységét a Hermann Ottóval történt levelezése alapján azt lehet mondani, hogy a köztük lévő szakmai-baráti viszony a levelezés ismert 10 évében kitartott. Hermann mentorálta Kühnel vállalkozását és kollégáival garantálták a szakmai színvonal fenntartását. Kühnel Márton frontszolgálatának idején eleinte megpróbálta a céget a frontról irányítani. Ezekben a leveleiben egy aggódó családfő és egy aggódó vállalkozó alakja jelenik meg, aki nagyon megalapozottan félti a vállalkozását és annak jövőjét. Hiába a különleges madárvédelmi tudás és a gyár, Kühnel nem kapott se a világháború előtt, sem pedig a háború alatt felmentést a katonai szolgálat alól. A betegsége miatt szabadult fel a fegyveres harc kötelezettsége alól, és került át irodai szolgálatra. Hermann Ottó váratlan halála a felmentési ügyet végleg ellehetetlenítette, hiszen többé nem volt befolyásos barátja, aki ezt számára elérhette volna.

A Fészekodúgyár további sorsát tulajdonosának üzleti érdekei és a tulajdonos számára kivédhetetlen politikai alapú gazdasági döntések határozták meg. Kühnel Márton személyét, tudását, és madarak iránti elkötelezettségét nem lehetett pótolni.

FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK

PRIMER FORRÁSOK

19. gyalogezred In: <https://magyarezredek.hu/online-viewer/webapp/onlineviewer/25251#page/391/mode/1up/search/19.+gyalogezre> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

1906. évi 1. tc. a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi március hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képző két jegyzék becikkelyezéséről.

1906. évi V. törvénycikk az 1905. évi újoncok megajánlásáról In: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90600005.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D45> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

A magyar nyelv értelmező szótára. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tudoverzes-50BBA/> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 19.)

HU-MNL BaVL XV. 26. 64. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Kühnel Márton és Hermann Ottó levelezése 1904–1914.

HU-MNL-BaML-XV.25. e. = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Cégjelzéses (fejléces) papírok, 1837–1950. Kühnel Márton.

Katolikus Egyházi Anyakönyvek 1636–1895.

Polgári Anyakönyvek 1895–1980.

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár, Budapest, Pécsi Kultúrmérnöki Iratok 6.12.6.: XXVI.1. Kühnel Márton malma, Kárász.

Magyar Életrajzi Lexikon.

SAJTÓ FORRÁSOK

Aquila (1907; 1992)

Dunántúl (1929)

Dunántúli Napló (1964; 1983)

Molnárok Lapja (1923)

SECUNDER FORRÁSOK

BÖLÖNY – HUBAI 2020. = BÖLÖNY József – HUBAI László: Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.

HARASZTHY 1984. = HARASZTHY László: Magyarország fészkelő madarai. Natura, 1984.

VÖNÖCZKY 2009 = VÖNÖCZKY Lilla: A Magyar Ornitológiai Központ története 1893–1944. [Szakdolgozat, kézirat] ELTEBTK Budapest, 2009.

ABSZTRAKT

Zsindely Borbála Rózsa

ADALÉKOK AZ ELSŐ MAGYAR FÉSZEKODÚGYÁR TÖRTÉNETÉHEZ⁵⁹

Az Első Magyar Fészekodúgyárat Kühnel Márton (1884-1961) malomiparos alapította 1904-ben Kárászon. Kühnel Márton életében párhuzamosan volt jelen a malomiparos tevékenység és a madárvédelem, helyi és országos szinten is. A tanulmány célja bemutatni Kühnel Márton és Herman Ottó polihisztor levelezése alapján az Első Magyar Fészekodúgyár 1904 és 1914 közötti történetét. A levelezés betekintést nyújt Kühnel Márton sorkatonaság alóli felmentési ügyének alakulásába és az első világháborús frontszolgálatának történetébe is. Az Első Magyar Fészekodúgyár 1904 és 1914 közötti története szorosan összefügg Kühnel Márton malomiparos tevékenységével, ezért e két területet összefüggéseiben vizsgáltam. A levelezés alapján ismert fészekodú illetve egyéb madárvédelmi eszközök megrendeléseit részletesen elemeztem, és egy térképen ábrázoltuk azokat. Azzal a céllal, hogy láthatóvá tegyük, a Fészekodúgyár megrendeléseinek elhelyezkedését és azok fajtáit.

Kulcsszavak: *Első Magyar Fészekodúgyár, Kühnel Márton, madárvédelem, fészekodú, malomipar*

---

⁵⁹ A kutatás és a tanulmány a PTE-László János Doktorandusz Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült 2024–2025-ben.

ZSÍROS ÁDÁM

VÖRÖSÖK A FEHÉREK ELLEN, HADIFOGOLY SZEMMEL

AZ OROSZ POLGÁRHÁBORÚ SZIBÉRIAI ESEMÉNYEINEK
JELENTKEZÉSE ÉS MEGÍTÉLÉSE NÉGY KRASZNOJARSZKI HADIFOGOLY
VISSZAEMLEKEZÉSEIBEN

BEVEZETÉS

Az elmúlt években megélénkült az orosz történelem iránti érdeklődés, míg az első világháború centenáriumának köszönhetően felfutott a hadifogoly visszaemlékezések kutatása. Az általam tárgyalni kívánt időszak, az orosz polgárháborúban résztvevő magyar hadifoglyok története a hazai történetírásban alulreprezentált téma. A nagy háborút követően főleg a fogságot megélt személyek jelentettek meg műveket az élményeikről, a tapasztalataikról. Bár megjelent a szintetizálás igénye,¹ a tudományos érdeklődés ekkor még nem fordult a téma iránt. Az első nagyobb, monografikus munka *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*² címen 1957-ben jelent meg.³ Már a cím is sejteti, hogy egy, a kommunista ideológia által erősen átítatott munkáról van szó. Az 1960-as évektől jelentek meg erősen politizált, a szovjet és a magyar nép barátságára felfűzött tanulmányok, amelyek gyakorta egy-egy országrészre koncentrálva mutatták be a magyar internacionalisták tetteit.⁴ A Kádár-rendszer depolitizálása végül ezt a témát is háttérbe szorította. A rendszerváltás után ideológiai szemüveg nélkül, néha egészen új módszertani ismereteket hasznosítva készültek tanulmányok,⁵ a Magyar Nemzeti Levéltár gondozásában összeállításra került egy adatbázis,⁶ de sajnos újabb monografikus munkák nagy számban azóta sem jelentek meg a témában.

1 A teljesség igénye nélkül BAJA – PILCH 1930; BARABÁS 1916; FEJES – FEJES 1931.

2 JÓZSA – GYÖKEI 1957.

3 A szerző később újra feldolgozta a témát: JÓZSA 1970.

4 A teljesség igénye nélkül néhány példa: ANANYEV 1979; SZIKLAI 1967; ZSILÁK 1961.

5 A teljesség igénye nélkül: BOLEK 2024; HAJDU 2009; PETRÁK 2012.

6 SZOVJET-OROSZORSZÁGI MAGYAR HADIFOGLYOK

A nagy háború olyan különleges esemény volt, amely írásra ösztökélt olyanokat is, akik más körülmények között nem vették volna papírra életüket, emlékeiket.⁷ Ugyanakkor, ezek az ego-dokumentumok a legtöbb esetben a fiók mélyén vagy a padláson ragadtak és nem adatott meg az utókornak, hogy olvashassa őket. Mások ellenben, vállalva a nyilvánossággal való esetleges összeütközést, megjelentették művüket, sok esetben saját kiadásban, alacsony példányszámban. A két világháború között kedvelt olvasmányt jelentettek ezen munkák, még ha nem is értek el magas esztétikai minőséget. Ebben az időszakban jelentette meg saját visszaemlékezéseit Bodó Jenő, gimnáziumi tanár, akinek műveit korábban kutattam. A memoárok lehetőséget biztosítanak alulnézetből, a mindennapokon keresztül betekintést nyerni az első világháború hadifogoly világába, miközben kirajzolódnak azok az események is, amik Szibériában az ő hadifogságuk alatt végbementek. Az elkövetkezőkben csak az 1917 és 1920 között, a krasznajarszki hadifogolytáborban és környékén megtörtént eseményekre fókuszálok, az általam már ismert visszaemlékezéseket ütköztetem a témában már megjelent szakirodalmakkal. A tanulmányban nem tudok és nem is szándékozom minden eseményre kitérni, hanem célzottan azokat mutatom be, amikről az általam ismert memoárok, levelek (sok esetben egymásnak ellentmondva) beszámolnak.

A VISSZAEMLEKEZŐK

Bodó Jenő 1892. február 7-én született Nagybajomban.⁸ Iskoláit a csurgói Államilag Segélyezett Református Főgimnáziumban, majd a budapesti egyetem bölcsész fakultásán, latin-magyar szakon végezte.⁹ Utóbbi tanulmányait a háború szakította

7 KATONA 2017. 103.

8 HU-MNL-SML-XXXIII.1.a. Nagybajomi születési anyakönyvek, Bodó Jenő születése, 1892. febr. 7.

9 HORVÁTH 2019. 43.

meg. A 26. esztergomi császári és királyi gyalogezred 7. századának kötelékébe került kadétként,¹⁰ innen 1915-ben a galíciai Novy Sambor közelében¹¹ esett orosz hadifogságba.¹² Bodó hat és fél év után tért haza,¹³ ekkor befejezte tanulmányait és 1923-ban az egykori *alma mater*ében helyezkedett el magyar-latin szakos tanárként. 1941-ben az intézmény igazgatójává nevezték ki,¹⁴ majd 1946. június 11-én hunyt el.

Bodó két visszaemlékezést hagyott hátra, ezek közül az elsőt a *Rabtartó Oroszországban* címen 1930-ban jelentette meg. A mű az 1920 februárja és 1921. november 17-e közötti eseményeket mutatja be. Érdekes kérdés, hogy miért nem a fogságbaesés napjától, hanem négy évvel későbből kezdte az események taglalását. A *Három fogolytábor* című művét 1940-ben Kaposváron az Uj-Somogy nyomdában adta ki. Ebben a kötetben az események a katavi hadifogolytáborba való megérkezéstől, tehát 1915. június 10-től indultak és 1920 januárjáig kerültek bemutatásra.

Sajnos a kutatás nem lelte fel Bodó Oroszországban készült jegyzeteit, pedig magától a szerzőtől tudjuk, hogy már Krasnojarszkban nekikezdett az élményei leírásának.¹⁵ Ugyanakkor jogosan merül fel a kétely, hogy a jegyzetekből mennyit használt fel, amikor összeállította a memoárokat. Az énreprezentáció szempontjából érdekes lenne, ha magukat a jegyzeteket is ismernénk, hiszen a normativitás szempontjából,¹⁶ így kénytelenek vagyunk elfogadni a szerző végső nézőpontját. A két mű alacsony példányszámban maradt fent, hiszen az Ideiglenes

---

10 Bodó folyamatosan így hivatkozott a saját beosztására, ezért én is így fogok őrá, azonban hivatalosan zászlós rendfokozatban volt, a kadét kifejezést a tiszt iskolák növendékeire használták. BODÓ 1940. 13.

11 Ostrov településnél. Ma: Ostriv /Ostrov, Ukrajna, Lvivi terület, Zolochiv járás.

12 HL VI 215/9.

13 BODÓ 1930. 134.

14 HORVÁTH, 2019. 43.

15 BODÓ 1940. 74.

16 KÖVÉR 2011. 222.

Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete alapján mindkét mű a tiltott könyvek listájára¹⁷ került, így mára mindösszesen pár példány lelhető fel.¹⁸

A dolgozat során bevonásra került még néhány memoár, név szerint Stessel Ernő,¹⁹ Rónai Ernő²⁰ és Grób Imre²¹ tollából. Ezeket azért válogattam össze, mert így eltérő nézőpontokat tudtam megismerni. Részletes bemutatásukra a tanulmány terjedelmi korlátai nem adnak helyet, de legfőbb jellemzőiket nem mellőzhetem. Stessel Ernő alezredeként kerül Krasznajarszkba, több alkalommal a hadifogolytábor parancsnoka volt. Az ő visszaemlékezése egy részletes és aprólékos jelentésgyűjtemény, számos dokumentummal, tervrajzzal, képpel kiegészítve. Bevezetőjében maga is kitért arra, hogy a mű keletkezésének az oka az volt, hogy otthon részletes jelentést tudjon tenni feletteseinek. Grób Imre hivatásos huszár főhadnagyként került hadifogságba. Krasznajarszkban Stessel környezetéhez tartozott, együtt tértek haza. Véleményem szerint erősen inspirálódott egykori felettese, barátja írásából, maga is gyakran idéz belőle, hivatkozik rá. Az ő bevonásuk fő oka az volt, hogy magasabb beosztásuknak köszönhetően szélesebb rálátásuk nyílt a tábor életére, ugyanakkor az eltérés azt is eredményezi, hogy jobban kidomborodik a különbség a tisztek és az alacsonyabb beosztású kadétek között. Rónai Ernő²² esetében egy, az eddigi szerzőktől elkülönülő személy perspektívájából látható Krasznajarszk. Rónai szintén kadét volt, és életkorban is közel állt Bodóhoz, hiszen alig négy évvel volt fiatalabb, de nem ismerték egymást, ha találkoztak is, erre a visszaemlékezésekből nem derül fény.

17 A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I. sz.

18 Elsődlegesen a közgyűjteményekben lévő példányokat kerestem. Eddigi kutatásaim alapján, a Rábtartó Oroszországban 2 példány maradt fenn (OSZK 1, Takács Gyula vármegyei hatókörű könyvtár 1), azonban már megtalálható a MEK-en is, még a Házrom fogolytáborból 6 példány (OSZK 2, Takács Gyula vármegyei hatókörű könyvtár 3, Csorba Győző könyvtár 1) található meg országosan. A kutatásom nem terjedt ki Magyarország területén kívüli közgyűjteményekre, sem magángyűjteményekre.

19 STESEL 1925.

20 RÓNAI 1940.

21 GRÓB 1927.

22 RÓNAI 1940.

AZ IDEIGLENES KORMÁNY IDŐSZAKA

1917-re az Orosz Birodalom megrendült az első világháború terhei alatt. A törés jelei már a háború második évétől látszódtak, 1915 augusztusában létrejött a Progresszív Blokk, amely nyomást gyakorolt a Dumában a cári kormányzatra, reformok bevezetését követelte.²³ A sokak által megjósolt forradalomra végül 1917. február 23-a és 27-e között került sor, az emberek sztrájkokba és állandúsult tüntetésekbe kezdtek.²⁴ A Lvov herceg vezetésével megalakuló Ideiglenes Kormány a zavargások ellenére tovább folytatta a háborút, így jelentős társadalmi támogatottság nélkül maradt. A párhuzamosan kialakuló új hatalmi központot, amit a Pétervári Munkás- és Katonaküldöttek Szovjete jelentett, megpróbálta az immár Kerenszkij nevével fémjelzett kormányt becsatornázni a politikai életbe.²⁵ Márciusban II. Miklós cár lemondott, majd augusztusban Kornyilov tábornok kísérelt meg puccsot a kormányzat ellen, amit azonban Leninék segítségével sikerült megállítani.²⁶

Mielőtt kitérnék a hadifogolyok szemszögére, érdemesnek tartom megemlíteni, hogy információhoz a táboron kívülről három módon juthattak. Hazulról leginkább levelekből, amelyek sok esetben rendezetlenül, változó mennyiségben és mindkét állam cenzúrája által megszűrve, nagy késéssel érkeztek meg.²⁷ Helyi sajtótermékekből,²⁸ amiknek a megértését nagyban korlátozta a cirill betűk és az orosz nyelvismeret hiánya. A hadifogság ideje alatt épp ezért ennek a nyelvnek a tanulása volt a legfontosabb a

---

23 FFILIPPOV 2010. 146.

24 FILIPPOV é.n.

25 Bebesi 2020. 15.

26 FILIPPOV é.n.

27 PETRÁK 2012. 33.

28 Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy nem kizárólag orosz sajtótermékekkel találkoztak a hadifoglyok a fogság ideje alatt, de a külföldi lapok alacsony példányszámban és teljesen hektikusan álltak rendelkezésre, azokhoz rendszertelenül tudtak hozzájutni, épp ezért hatalmas értéket tulajdonítottak egy nyugati vagy amerikai lapnak. Lásd: BODÓ 1940. 122.

rabok számára.²⁹ Utolsó információforrásként a polgári lakossággal és az őrséggel fenntartott kapcsolatok jelentkeztek, leginkább pletykák formájában. Itt is kiemelt szerep jutott a már említett nyelvismeretnek, azonban azt tapasztaltam, hogy főleg az orosz tisztek körében elterjedtnek tekinthető a német nyelv használata, ezzel pedig új kommunikációs csatorna nyílt meg a felek között.³⁰

A februári forradalom híre csak márciusra jutott el a hadifoglyokhoz, a cár lemondásával egyszerre.³¹ Arról, hogy valamifajta változás következik, már korábban is voltak találgatások, hiszen februártól kezdve az őrség eltűnt. *„Az őrség mindjárt első nap elhagyta a helyét.”*³² A krasznojarszki hadifoglyok beszámolói alapján őket nem tájékoztatták arról, hogy miért szűnt meg a katonai ellenőrzés felettük. Ezzel ellentétes tapasztalat volt Ufában, ahol a tábor őrségét felszámolták miután a tisztek becsületszavukra megfogadták, hogy nem hagyják el a várost.³³ Az események hatására megindultak a találgatások arról, hogy mikor mehetnek haza, milyen körülmények között (többen a táborban összegyűjtött értéktárgyaikat féltették). Bár a hadsereg kötelékében megindult a bomlás, mégis meglepő, amiről a hadifoglyok egységesen beszámoltak, miszerint *„Az újdonsült orosz katonák – jórészt polgári ruhában – jókedvükben, fegyelmezetlenségükben, szabadságuk*

29 Egy oroszul írni-olvasni tudó személy körül mindig jelentős társaság csoportosult, hiszen tőle várhatták az újabb híreket. Lásd: BODÓ 1940. 30.

30 Lehetetlen lenne minden ilyen esetet felsorolni, de néhányat kiemelnék, példaként. *„Amíg mohó étvággyal fogyasztjuk az isteni eledelt addig csak az őreinkkel beszélgetnek* (értsd: azok a tisztek, akik a foglyokat jöttek kihallgatni, Zs.Á.) *s csak miután befejeztük az étkezést, kezdenek bennünket is kérdezgetni... Németül beszélnek s mindent akarnak tudni rólunk.”* RÓNAI 1927. 69. *„Oroszul szólítottam meg, ő németül felelt.”* GRÓB 1940. 280–281. Ugyanakkor, ellenpéldával is lehetett találkozni, amikor tudatosan nem kívánt megszólalni németül az illető. *„Tekintve, hogy én még akkor nem beszéltem jól az orosz nyelvet, a társalgás németül indult meg az asztalnál. A fiú eleinte csak hallgatásával tüntetett a német beszéd ellen, egyszerűen nem válaszolt a hozzá intézett kérdésekre. Végül is megszólalt és kikérte magának, hogy az ő házukban, egy ellenséges katonával, német nyelven társalogjanak.”* RÓNAI 1927. 115.

31 BODÓ 1940. 124.

32 BODÓ 1940. 151; GRÓB 1927. 74. Rónai ekkor még Ufában volt, Stessel részletesen nem tudósított.

33 RÓNAI 1940. 90.

szilajságában, hogy immár tiszt nem parancsol nekik, csak úgy a vállukon elsütögették puskájukat, rémületet támasztva bennünk is, a gorodoki lakosságban is.”³⁴ A csapatok felett a tisztek nem tudták fenntartani a fegyelmet. A központból érkező utasításokat nem hajtották végre, a helyi katonatanács (a visszaemlékezésben *druzsina*) gyakorolta a hatalmat Grób szerint.³⁵ Az új helyzet bizonytalanságot szült a kormányzat, a hadsereg, az ország lakossága és a hadifoglyok között, hiszen minden csoportnak megvoltak a maga elvárásai az új kormányzattal szemben. Egy közös pont akadt ezek között, ez pedig a béke volt. Éppen ez volt az a kérdés, amiben viszont az Ideiglenes Kormány folytatni kívánta a cári politikát, ezzel pedig a bolsevikok támogatottságát növelték.

Amíg az ország politikai káosz felé sodródott, Krasznajarszokban az egykori hadifoglyok élvezték a hirtelen támadt szabadságot, de a felerősödő honvágymű miatt egyre többen szervezetlenül, kis csoportokban megindultak hazafelé. Az új parancsnokság célja a hadifoglyok szervezett, kontrolált hazatérése lett volna, ezért április 2-án invalidus szállítmányt³⁶ indítottak útnak,³⁷ de ez csak tovább fokozta a szökések számát. Erre az orosz hadsereg rendjének felbomlása miatt nyílt lehetőség.

„A leszerelt vagy a harctérről hazaszökött katonák, amint sebes szánjukon elsuhanak mellettem, magukkal hozván puskájukat is, oda-odakiáltottak hozzám: – Mért nem megy haza? Béke van! Hiszen ha tőlem függött volna! – Egyszerű, együgyű, jószívű emberek voltak ezek, akik hátat fordítva a lövészároknak lóhalálában siettek haza a kis faluba elfeledni, hogy a cár atyuska fegyverbe szólította

34 BODÓ 1940. 151.

35 GRÓB 1927. 74.

36 ‘Rokkant, munkaképtelen’; ‘hadirokkant’.

Latin szó az ellentétre utaló *in-* előtagból és a *validus* (‘egészséges, életerős’) szóból; utóbbi a *valere* (‘jól van, egészséges’) ige származéka. Magyar Etimológiai Szótár <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/i-i-F266A/invalidus-F2799/> (2025.02.03.) A visszaemlékezők a súlyos sérültekre, munkaképtelenekre, súlyos és a tábor körülményei között nem gyógyítható betegeknek használták.

37 GRÓB 1927. 76.

*őket. Az ő számukra megszűnt a háború, de mit tudták ezek, hogy a diplomácia útja lassú s míg aláírásra kerül a békeokmány, addig nekünk még háborút kell vívnunk lázadó türelmetlenségünkkel.*³⁸

A hazaszökések nem voltak veszélytelenek. Az utak rossz állapotra, kiépítetlenségük nem kedvezett a közlekedésnek,³⁹ télen a fagy, ősszel-tavasszal pedig az eső tette nehezen járhatóvá ezeket.⁴⁰ Vlagyivosztozk megalapításától tervben volt egy vasútvonal kiépítése, amely állandó kapcsolatot jelentene Moszkvával. 1891-re készült el a Transzszibériai vasút,⁴¹ amely köldökszínórként kötötte össze Szibériát a birodalom fővárosával. A közlekedésben betöltött központi szerepe okán maguk a hadifoglyok is ezen keresztül érkeztek és ezen át ismerték meg rabságuk vidékét. Részen tehát az utak helyzete, részben pedig az ismereteik vezették arra a hadifoglyokat, hogy vasúttal, vagy ha az nem lehetséges, annak mentén próbálták meg elhagyni Szibériát.

Közlekedési eszközként még a folyami hajózás volt elterjedt, azonban ez leginkább az áruszállításra korlátozódott. „*A hajóút a Bialáján és a Kámán s a Volgán le a Káspi tengerig, avagy vasúton Szentpétervár felé? Úgy határozunk, hogy mégis a hajóutat választjuk.*”⁴² Azonban, az oroszországi nagy folyók általában délről északi irányba folynak, így akadályt jelentettek a hazatérő hadifoglyoknak, hajóra, kompra csak, mint átmeneti megoldásra számíthattak, vagy akkor, ha útjuk délre vezetett.

A BOLSEVIK HATALOMÁTVÉTEL

1917 októberére a helyzet pattanásig feszült az orosz fővárosban. November 8-án este a bolsevikok lemondásra szólították fel a kormányt, majd megostromolták a téli palotát.⁴³ Ehhez képest,

38 BODÓ 1940. 152.

39 BAJA – PILCH, 1930. 24.

40 BAJA – PILCH, 1930. 24–25.

41 VÁRNAI 2020. 63.

42 RÓNAI 1940.119.

43 FILIPPOV é.n.

Szibériában többségében meglepően jellegtelenül történt a hatalomátvétel. *„Krasznajarszkban az átmenet a bolsevizmusra különösebb rázkódtatás nélkül ment végre. Bár a szovjet kormány a volt hadifoglyokat szabad polgároknak jelentette ki, az nem vonatkozott a tisztekre és intelligens elemekre, mert azokat továbbra is, mint az állam ellenségeit kezelték.”*⁴⁴

Az új kormányzat decemberben tárgyalásokba kezdett a központi hatalmakkal, aminek következtében 1918. március 3-án megkötötték a breszt-litovszki békét. Ennek értelmében, megkezdődött a foglyok tervezett hazaszállítása, azonban az államhatalom felbomlása folytán ez csak akadozva valósult meg. Március 7-től kezdve újra őrség vette körül a krasznajarszki táborn, amelynek a vezetője egy Weinmann nevű lett kommunista volt.⁴⁵ A hatalomátvétellel együtt azonnal megindult az agitáció, amivel a legénységet a tisztek ellen próbálták fordítani. *„Emellett erőszakos fellépéssel igyekeztek a legénységet a tisztektől elidegeníteni. Így március 24-én 50 hadifogoly-gárdista jött Omszkból, izgató beszédek tartottak a tisztek ellen, minek hatását rövidesen érezni is lehetett.”*⁴⁶ Az egymás ellen hangoláson túl, atrocitásokra is sor került a tisztekkel szemben. Ilyen volt például a tiszti rangjelzések és kitüntetések erőszakos eltávolítása.⁴⁷ A Központi Bizottság határozataival is szembe szállt a helyi táborvezetés, hiszen *„Oroszország nagy és Jegerow*⁴⁸ (sic!) *messze volt.”*⁴⁹

Krasznajarszkban a szökések száma innentől drasztikusan csökkent, az elfogott szökevényeket bebörtönözték, így a hazatérésnek megszűntek a reális esélyei. Ellentétben Ufával, ahol épp ebben az időszakban sokasodott meg a szökések száma.⁵⁰ Ez

44 STEssel 1925 159.

45 GRÖB 1927. 94.

46 STEssel 1940. 159.

47 BODÓ 1940. 162–163.

48 Alekszandr Iljics Jegorovra (1883–1939) a Központi Bizottság tagjára hivatkozott a szerző.

49 GRÖB 1927. 96.

50 RÓNAI 1940.116.

leginkább azzal állhat összefüggésben, hogy az Ideiglenes Kormány időszakában nagyobb szabadságot élveztek a foglyok, így számukra a táborba való visszatérés és a bezártság kényszerként jelentkezett. *„Az izgalom a táborban most már tetőfokra hágott, mihez az is hozzájárult, hogy olvastuk az újságban, hogy a csehek a fehérgárdistákkal mindjobban nyomulnak előre. Már Szamara, ez a nagy Volgamenti város is elesett.”*⁵¹ Az alig kialakult szovjethatalom hamar összeomlott, miután a csehszlovák légió erő a megalakuló fehér erőkkel együtt átvették az irányítást Szibéria városaiban.

A CSEHSZLOVÁK LÉGIÓ SZEREPE

Már a 19. században telepedtek le cseh, illetve szlovák etnikumhoz tartozó személyek Oroszország területén, amiben jelentős segítséget nyújtott a szláv nyelvek hasonlósága, illetve a fejlettebb nyugati technikák ismerete.⁵² Sokak sikeres vállalkozók lettek újdonsült hazájukban. A legtöbben megtartották állampolgárságukat, ami a háború kitörésekor döntés elé állította őket. Mint hadviselő fél lakosai, vagy elfogták őket, vagy, ahogyan a többség tett, le kellett mondaniuk az állampolgárságukról.⁵³ Kezdetben a belőlük alakult egységek jelentették a csehszlovák légió alapját.⁵⁴ A tagság főleg a hadifogságba esett személyekből illetve a szökevényekből tudott bővülni. Ezek leginkább értelmiségi, ruszsofil személyek voltak, akiknek a Monarchia elleni harcon túl az is a motivációjuk volt, hogy megismerjék és bejárják az országot.⁵⁵ Azonban a szlovák hadifoglyok jelentős része ódzkodott a belépéstől.

Janko Jesenský-t idézi Jončev Zsolt, aki szerint *„A város bolsevik kézen volt. A helyi hatóságok ellenségesen viselkedtek velünk szemben. Nem bíztak a csehszlovákokban. (...) Fagyosan áradt*

51 RÓNAI 1940.119.

52 JONČEV 2018. 537.

53 Uo.

54 Uo.

55 JONČEV 2018. 539.

ránk a német orientáció. Nem csoda: a helyi szovjetben ott voltak a mi magyarjaink, németjeink is – hadifoglyok, akik könnyedén hatni tudtak az orosz zsidókra.” (...). „Így azután Oroszországban újra megéltük az egykori Magyarországot, csak éppen »nemzetellenes« helyett »forradalomellenes« és »népellenes« volt a jelszó.”⁵⁶ Az idézett személy, aki maga is átélte ezen eseményeket, azok folyamán a cseh oldalon harcolt, éppen arról számolt be, hogy számukra a bolsevik uralom időszaka olyan volt, mint az otthoni magyar irányítás, pusztán azok a jelszavak változtak, hogy ők, mint idegen nép, miért hibásak. Ez annak fényében még érdekesebb, hogy bár a hangoztatott cél Csehszlovákia létrehozása, és a magyaroknak a szlovákok tekintetében lévő elnyomó politikájának a megszüntetése volt, a szlovákok száma végig alacsony maradt, alig érte el a 6–7 százalékot.⁵⁷ A szibériai hadifogolytáborok lakói, lakossága között ugyanis nemcsak a csehek toboroztak, hanem a vörösök is. Kimondottan eredményes volt a magyar hadifoglyok között ez a folyamat, olyannyira, hogy Szibériában a vörös gárdisták jelentős része magyar volt.⁵⁸ A magyar bolsevikok a csehekben a nyugati imperialisták meghosszabbított kardját és Magyarország árulóit, amíg a légionáriusok a vörösökben az ország rendjét felforgató, és a szlávok elnyomását fenttartani kívánó magyar elitet látták. Tehát, a régi, Monarchiából hozott ellentétek fennmaradtak, és ehhez új töréspontok, a világháború utáni változásokhoz igazodva társultak. További párhuzam még, hogy bár 1918-ban még nem, de 1919-ben újabb motiváció volt a felek számára az, hogy ott-hon is a cseh csapatok és a magyar kommunisták álltak egymással szemben. Az első jelentős fegyveres összecsapásra Cseljabinszkban került sor.⁵⁹ A polgárháború szibériai összecsapásait enyhé túlzással, de lehet cseh–magyar háborúnak is hívni.⁶⁰

---

56 JONČEV 2018. 541.

57 JONČEV 2018. 542.

58 JONČEV 2018. 541.

59 Filep 2020. 5.

60 Brändström 2014. 48.

A KRASZNOJARSZKI VÉRENGZÉSEK

„A cseh légiónak a krasznojarszki fogolytáborban is magyar vér kellett.”⁶¹ A fentebb idézett szöveg az 1919. augusztus 1-jén és 2-án lezajlott kivégzésekre utal. Még július 30-án este, a tábort őrző orosz csapatok fellázadtak és fegyvereikkel tüzet nyitottak a tisztjeikre. Az összecsapásnak a megérkező cseh csapatok vetettek véget, akik a felkelést felszámolták és a résztvevőket haditörvényszék elé állítva kivégezték.⁶² Miután néhány résztvevő a tábor területén rejtőzött el, a cseh csapatok ott is kutatást végeztek. A fentebb vázoltak fényében érthető, hogy a csehek, a visszaemlékezők szerint tévesen, mi miatt találták a magyarokat felbújtónak.⁶³ Az eljárás végén az ún. *Magyar szövetség*, egy 1918 februárjában alakult⁶⁴ kulturális egyesület néhány tagját szocializmus pártolásával, és a cseh állam elleni hangolással vádolták meg. Ennek következtében tizenhét személyt kivégeztek.⁶⁵ Bodó Jenő maga is szemlélője volt az eseményeknek, a kivégzett személyekről név szerint, egyesével megemlékezett, és értelmetlennek látta a halálukat.⁶⁶ Később mind Magyarországon, mind a Szovjetunióban megemlékeztek az elhunytakról.⁶⁷ Itthon a történeteknek a cseh ellenes voltát, az értelmetlen kivégzéseket domborították ki, még a bolsevik párt valamennyi személyt a munkásmozgalom mártírként tartott számon.⁶⁸ A szerzőnek később jutott tudomására, hogy nem ez volt az egyetlen szibériai eset: „a csehek Barnaulban is kegyetlenkedtek a magyarokkal.”⁶⁹ Az atrocitások végét a polgárháború befejezése jelentette.

---

61 BODÓ 1940. 214.

62 TAKÁCS 2012. 165–166.

63 Filep 2020. 7.

64 GRÓB 1927. 160.

65 TAKÁCS 2012. 165–167.

66 BODÓ 1940. 213–214.

67 Filep 2020.4.

68 Uo.

69 BODÓ 1930. 42.

KONKLÚZIÓK

A hadifoglyok memoárjaiból az olvasó elé táruló kép jól rámutat az Oroszországban 1917 februárjától elinduló felbomlás helyi jelenségeire. Bár nem állt módomban, hogy európai és ázsiai, valamint eltérő méretű táborokat is bevonjak, az általam használt néhány memoárt ütköztetve úgy tűnik, helyiszinten mind az Ideiglenes Kormány megalakulása, mind az azt követő bolsevik hatalomátvétel, majd a fehér berendezkedés váratlanul és esetlegesen ment végbe. Továbbá, a hadifoglyokhoz való hozzáállás nemcsak az adott rendszer hivatalos álláspontjától, hanem az azt végrehajtó személyektől is nagyban függött. Az internationalisták és a csehszlovák légio közötti összecsapások mögött meghúzódó ideológiai ellentétek alatt egy mélyebb, egészen más eredetű töréspont húzódott meg, amely tovább bonyolította a hadifoglyokhoz való viszonyát az érintett szereplőknek. Az Ideiglenes Kormány és a fehér kormányzat ugyanúgy ellenséges állampolgáraiként tekintett rájuk, amíg a bolsevikok leginkább ideológiai ellentétek alapján viselkedtek elítélően elsősorban a hadifogoly tisztekkel. Bár mindegyik fél megpróbált konfliktust teremteni a tisztek és a legénység között (a fehérek és a cári kormányzat etnikai, a bolsevikok pedig osztályharcos alapon), összességében a szakirodalomból és a visszaemlékezésekből is az derül ki, hogy a legénység és a tisztek között szoros kötelék volt, és bár ez a tanulmányomban nem került bemutatásra, a két csoport aktívan érintkezett egymással.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, TÖRVÉNYEK, RENDELKEZÉSEK

A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke = A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek I. sz. jegyzéke 2. javított kiadás, Budapest, 1946. <https://mek.oszk.hu/16200/16202/16202.pdf> (2025.01.23.)

HL VL 215/9. = Hadtörténeti Levéltár, VL 215/9, Bodó Jenő - Magyarország - egyévi önkéntes címzetes szakaszvezető - IR. Nr. 26 7. Komp

HU-MNL-SML-XXXIII.1.a. = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, Születési, házassági és halálozási anyakönyvek másodpéldányai. Nagybjajomi születési anyakönyvek, Bodó Jenő születése, 1892. febr. 7.

SZOVJET-OROSZORSZÁGI MAGYAR HADIFOGLYOK = MNL Szovjet-orszországi magyar hadifoglyok (1920–1938) <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/szovjet-orszorszag-magyar-hadifoglyok-1920-1938> (Utolsó letöltés: 2024.01.24.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ANANYEV 1979. = V. I. Ananyev: *Magyar internacionalisták az orenburgi kormányzóságban*. Hadtörténelmi Közlemények 26. (1979.) 2. 229–249.

BAJA – PILCH 1930. = *Hadifogoly magyarok története*. 2. kötet Szerk. Baja Benedek – Pilch Jenő Budapest, 1930.

BARABÁS 1916. = Barabás Béla: *Magyar hadifoglyok élete orosz-olasz földön*. Budapest, 1916.

Bebesi 2020. = Bebesi György: *1917 elméleti és tényvázlata* In: *Forradalmak és kölcsönhatások 1917: Orosz Birodalom – Szovjetunió – Oroszország* Szerk. Bebesi György – Kolontári Attila Pécs, 2020 11–22.

BODÓ 1930. = Bodó Jenő: *Rabtartó Oroszországban, egy tús naplójából*. Csurgó, 1930.

BODÓ 1940. = Bodó Jenő: *Három fogolytábor, (Katav, Ufa, Krasznajarszk)*. Kaposvár 1940.

BÓKA 1941. = Bóka László: *Bodó Jenő: Három fogolytábor*. PROTESTÁNS SZEMLE, 1941. június 50. évfolyam 6. szám 223.

BOLEK 2024. = Bolek Zoltán: *Hadifogolysorsok Oroszország európai részén 1914–1919 között*. Hadtudományi Szemle (2024) 17. évfolyam 2. szám 73–83.

BRÄNDSTRÖM 2014. = Elsa Brändström: *Hadifoglyok között Oroszországban és Szibériában 1914 – 1920*. 48-58. In: *Kisebbségkutatás* 23. évfolyam, 2014. 3. Részlet. Eredeti megjelenés: *Unter Kriegsgefangenen in Rußland und Sibirien 1914–1920*. Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. 1922.

FÁBIÁN 1932. = Fábíán István: *Bodó Jenő: Rabtartó Oroszországban*. NAP-KELET. 1932. augusztus 1. 10. évfolyam. 8. szám. 602.

FEJES – FEJES, 1931. = Dr. Fejes István – Fejes Gyula: *Az orosz hadifogság képekben*. Rákospalota, 1931.

FILIPPOV 2010. = Filippov, Szergej: *Az „orosz eszme” alakváltozásai Az orosz konzervatívizmus, liberalizmus és radikalizmus*. Budapest, 2010.

FILEP 2020. = Filep Tamás Gusztáv: *Emlékezetpolitikai Döccenők. Cseh-magyar háború Szibériában*. Magyar művészet. A magyar művészeti akadémia elméleti folyóirata. 8. (2020.) 3. 4–13.

FILIPPOV = Filippov, Szergej: *Az oroszok története* <https://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Szlavisztika/79Luk%E1cs/orosz-tortenelem.htm> (Utolsó letöltés: 2025.01.27.)

GRÓB 1927. = Grób Imre: *Hét év Szibériában: a krasznojarszki pokolban*. Budapest, 1927.

HAJDU 2009. = Hajdu Tibor: *Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és az orosz forradalmakban (1917–1921)*. Történelmi Szemle 51. (2009.) 4. 519–539.

HORVÁTH 2019. = Horváth József: *Csurgói pedagóguslexikon*. Csurgó, 2019.

JONČEV 2018. = Jončev Zsolt: *A Csehszlovák Légió etnikai dimenziói*. Világtörténet, 8. (2018.) 4. 537–549.

JÓZSA – GYÖKEI 1957. = *Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban*. Szerk. Józsa Antal – Gyökei Jenő Budapest, 1957.

JÓZSA 1970. = Józsa Antal: *Háború, hadifogság, forradalom. Magyar internacionalista hadifoglyok az 1917-es oroszországi forradalmakban*. Budapest, 1970.

JUHÁSZ 1930. = Juhász Géza: *Rabtartó Oroszországban*. Bodó Jenő könyve, Csurgó, 1930. DEBRECENI SZEMLE. 1930. november 4. évfolyam 9. szám 497.

KABA 2018. = Kaba Eszter: *Az 1917-1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz. Hadifoglysorsok és az oroszországi forradalom*. Történelmi szemle 60. (2018.) 3. 469–478.

KATONA 2017. = Katona Csaba: *Mit adnak nekünk a magániratok? Naplók, emlékiratok az első világháború kutatásában*. Belvedere Meridionale 29. (2017.) 3. sz. 99–110.

KÖVÉR 2011. = Kövér György: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletrész, levelezés*. Soproni Szemle, 64. (2011.) 3. 219–242.

PETRÁK 2012. = Petrák Katalin: *Emberi sorsok a 20. században. Magyar hadifoglyok és emigránsok a Szovjetunióban a két világháború között*. Budapest, 2012.

RÓNAI 1940. = Rónai Ernő: *Krasznojarszk*. Nagyvárad, 1940.

STESSEL 1925. = Stessel Ernő: *Hadifoglyok élete Szibériában Krasznojarszki fogolytábor*. Budapest, 1925.

SZIKLAI 1967. = Sziklai Sándorné: *Magyar internacionalisták a kaspin-túli arcvonalon (1918 június - 1920 március)*. Hadtörténelmi Közlemények 14. (1967.) 2. 261–301

SZINNAI 1940. = Szinnai Tivadar: *Bodó Jenő: Három fogolytábor*. ÚJ-SOMOGY 1940. április 6. 22. évfolyam 78.szám 6.

TAKÁCS 2012 = Takács Gyula: *Krasznajarszk, 1919. augusztus 1-2*. Közép-Európai Közlemények, 5. (2012.) 3–4. 165–175.

VÁRNAI 2020. = Várnai Gergely Szibéria integrációja a cári Oroszországban a krími háború (1853-1856) befejezésétől az I. világháború (1914-1918) kitöréséig In: *Forradalmak és kölcsönhatások 1917: Orosz Birodalom – Szovjetunió – Oroszország* Szerk. Bebesi György – Kolontári Attila Pécs, 2020. 57–65.

ZSILÁK 1961. = Zsilák András: *Az OK(b)P magyar csoportjának szerepe a Vörös Hadsereg internacionalista egységeinek szervezésében (1918–1919)*. Történelmi szemle 4. (1961.) 3. 347–360.

ABSZTRAKT

Zsíros Ádám

VÖRÖSÖK A FEHÉREK ELLEN, HADIFOGOLY SZEMMEL

*AZ OROSZ POLGÁRHÁBORÚ SZIBÉRIAI ESEMÉNYEINEK
JELENTKEZÉSE ÉS MEGÍTÉLÉSE NÉGY KRASZNOJARSZKI HADIFOGOLY
VISSZAEMLEKEZÉSEIBEN*

Korábbi kutatásaim során, Bodó Jenő gimnáziumi tanár első világháborús memoárjait dolgoztam fel, a Krasznojarszkban eltöltött hadifogságának meghatározó élményei az orosz polgárháború eseményeihez kapcsolódtak. A visszaemlékezésekből kirajzolódó kép kaotikus viszonyokat tárt fel, sok esetben ideológia köntös mögé bújva, régi-új ellentétek húzódtak meg. A kialakuló bolsevik, majd fehér kormányzat mind szembesült azzal a problémával, amit több ezer hadifogoly rendezetlen helyzete jelentett. De milyen módon viszonyultak ezek a szereplők a megváltozott állapotokhoz, hogyan próbálta meg őket hasznosítani az államhatalom. Tanulmányomban Bodó Jenő memoárjában olvasottakat ütköztettem három másik visszaemlékező munkájával.

Kulcsszavak: Bodó Jenő, Krasznojarszk, első világháború, hadifogság, Oroszország

---

A SZERZŐKRŐL

BOGNÁR ZOLTÁN, doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) • bogzoli1@gmail.com

BÖDŐ KRISZTIÁN, doktorandusz (Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola) • bodo.krisztian93@gmail.com

KOVÁCS TIBOR, földrajz–történelem tanárszakos hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar) • kovacs.tibi.2001@gmail.com

TÜSKE BÍBORKA, pszichológia MA hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar) • tuske.biborka30@gmail.com

VÖRÖS ZSOLT, doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) • voroszsolt20@gmail.com

ZAB TAMÁS LÓRÁND, doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) • zabtamaskorand@gmail.com

ZSINDELY BORBÁLA RÓZSA, doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) • zsbr419@gmail.com

ZSÍROS ÁDÁM, doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program) • zsirosadam15@gmail.com

